

NBP – JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

NBP – ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

UDC 343.98

ISSN 0354-8872

ACADEMY OF CRIMINALISTIC AND POLICE STUDIES, BELGRADE – THE REPUBLIC OF SERBIA
KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA, BEOGRAD – REPUBLIKA SRBIJA

NBP

JOURNAL OF CRIMINALISTICS AND LAW

ŽURNAL ZA KRIMINALISTIKU I PRAVO

KRIMINALISTIČKO-POLICIJSKA AKADEMIJA
Beograd, 2014

Publisher

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade, 196, Cara Dušana Str., Zemun

EDITORIAL BOARD

Professor Dragoljub Kavran, PhD, President

kavran@sbb.rs

Professor Wang Shiquan, PhD, President of the China Criminal Police University

Snežana Nikodinovska-Stefanovska, PhD, Full Professor at Faculty of Security – Skopje, Macedonia

Professor Andrej Sotlar, PhD, Faculty of Criminal Justice and Security, Slovenia

Slobodan Jovičić, PhD, Full Professor at Faculty of Electrical Engineering, University of Belgrade

jovicic@etf.rs

Sima Avramović, PhD, Full Professor at Faculty of Law, University of Belgrade

sima@ius.bg.ac.rs

Srdan Milašinović, PhD, Full Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

srđjan.milasinovic@kpa.edu.rs

Milan Žarković, PhD, Full Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

mizarko@yubc.net

Sasa Milojević, PhD, Associate Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

sasa.milojevic@kpa.edu.rs

Mladen Bajagić, PhD, Associate Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

mladenba@yahoo.com

Brankica Popović, PhD, Assistant Professor at Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

brankica.popovic@kpa.edu.rs

EDITORIAL COUNCIL

Editor-in-Chief

Professor Dragana Kolaric, PhD

dragana.kolaric@kpa.edu.rs

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Crime-investigation and Forensics Editor

Professor Ljiljana Mašković, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

ljiljana.maskovic@kpa.edu.rs

Police and Security Editor

Professor Đorđe Đorđević, PhD

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

djordje.djordjevic@kpa.edu.rs

ENGLISH LANGUAGE EDITOR AND PROOF-READER

Dragoslava Micovic

SERBIAN LANGUAGE EDITOR AND PROOF-READER

Jasmina Miletić

Printed by:

Public Enterprise Official Gazette, Belgrade

Circulation

300 copies

JOURNAL IN PDF FORMAT

www.kpa.edu.rs

Published three times a year

TABLE OF CONTENTS

ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

Milan Skulic

THE RELATION BETWEEN ORGANIZED CRIME
IN CRIMINAL LAW POINT OF VIEW AND COMPLICITY 1

Goran Ilic

THE CRIMINAL PROCEDURE CODE AND LEGAL SAFETY
SEVERAL EXAMPLES OF PRACTICE DEVIATIONS INFLUENCED
BY THE CRIMINAL PROCEDURE CODE 27

Vid Jakulin

CRIMINAL OFFENCE OF CAUSING
TRAFFIC ACCIDENT BY NEGLIGENCE..... 37

Spela Golubovic, Srdjan Milasinovic, Nina Brkic Jovanovic

SOCIAL DISTANCE STUDENTS' ATTITUDES
TOWARDS DISABLED 47

Radosav Risimovic

ELIMINATION OF LEGAL ERROR IN GERMAN LAW..... 57

REVIEW PAPERS

Darko Marinkovic, Aleksandar Stevanovic

METHODS OF PROFILING OF PERPETRATORS OF
CRIMINAL OFFENSES IN CRIMINAL INVESTIGATIONS..... 73

Ivana Krstic Mistrizdelovic, Miroslav Radojicic

THE BELGRADE TOWN POLICE IN THE PERIOD
OF THE ESTABLISHMENT OF THE
CONSTITUTIONALISTS' GOVERNMENT 93

Biljana Koturevic, Ana Brankovic

A RAPID METHOD FOR THE EXTRACTION
OF CANNABINOIDS FROM CANNABIS SATIVA
USING MICROWAVE HEATING TECHNIQUE..... 109

Nebojsa Randjelovic, Zeljko Lazic, Bratislav Dikic

DJAK'S MUTINY AND THE BEGINNING OF
THE MODERN SECURITY FORCES IN SERBIA..... 125

PROFESSIONAL PAPER

Milos Jankovic, Brankica Jankovic

ORGANIZED CRIME GROUPS AS SUBJECTS OF
ENDANGERING THE SECURITY 135

Izdavač
Kriminalističko-policijska akademija, Beograd, Cara Dušana 196, Zemun

IZDAVAČKI ODBOR

Prof. dr Dragoljub Kavran, predsednik
kavran@sbb.rs

Prof. dr Wang Shiquan, predsednik Kineskog kriminalističko-policijskog Univerziteta
Prof. dr Snežana Nikodinovska-Stefanovska, redovni profesor fakulteta bezbednosti iz Skopqa, Makedonija
Prof. dr Andrej Sotlar, Fakultet za varnosne vede, Slovenija

Prof. dr Slobodan Jovičić, redovni profesor Elektrotehničkog fakulteta Univerziteta u Beogradu
jovicic@etf.rs

Prof. dr Sima Avramović, redovni profesor Pravnog fakulteta Univerziteta u Beogradu
sima@ius.bg.ac.rs

Prof. dr Srđan Milašinović, redovni profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
srdjan.milasnovic@kpa.edu.rs

Prof. dr Milan Žarković, redovni profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
mizarko@yubc.net

Prof. dr Saša Milojević, vanredni profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
sasa.milojevic@kpa.edu.rs

Prof. dr Mladen Bajagić, vanredni profesor Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
mladenba@yahoo.com

Doc. dr Brankica Popović, docent Kriminalističko-policijske akademije, Beograd
brankica.popovic@kpa.edu.rs

IZDAVAČKI SAVET

Glavni i dogovorni urednik

Prof. dr Dragana Kolarić
dragana.kolaric@kpa.edu.rs

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Urednik kriminalističko-foreničke oblasti

Prof. dr Ljiljana Mašković
Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
ljiljana.maskovic@kpa.edu.rs

Urednik policijsko-bezbednosne oblasti

Prof. dr Đorđe Đorđević
Kriminalističko-policijska akademija, Beograd
djordje.djordjevic@kpa.edu.rs

LEKTOR I KOREKTOR ZA ENGLESKI JEZIK

Dragoslava Mićović

LEKTOR I KOREKTOR ZA SRPSKI JEZIK

Jasmina Miletić

Štampa

JP „Službeni glasnik“, Beograd

Tiraž

300 primeraka

PDF VERZIJA ČASOPISA

www.kpa.edu.rs

Izlazi tri puta godišnje

SADRŽAJ

ORIGINALNI NAUČNI RADOVI

Milan Škulić

ODNOS ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA U
KRIVIČNOPRAVNOM SMISLU I SAUČESNIŠTVA 1

Goran Ilić

ZAKONIK O KRIVIČNOM POSTUPKU I PRAVNA SIGURNOST
ILI NEKOLIKO PRIMERA KOLEBANJA PRAKSE
POD UTICAJEM ZAKONIKA O KRIVIČNOM POSTUPKU 27

Vid Jakulin

KRIVIČNO DELO PROUZROKOVANJA
SAOBRAĆAJNE NESREĆE IZ NEHATA 37

Špela Golubović, Srđan Milašinović, Nina Brkić Jovanović

SOCIJALNA DISTANCA I STAVOVI UČENIKA
PREMA VRŠNJACIMA SA INVALIDITETOM 47

Radosav Risimović

OTKLONJIVOST PRAVNE ZABLUDE U NEMAČKOM PRAVU 57

PREGLEDNI RADOVI

Darko Marinković, Aleksandar Stevanović

METODE PROFILISANJA IZVRŠILACA KRIVIČNIH DELA
U KRIMINALISTIČKIM ISTRAGAMA 73

Ivana Krstić Mistridželović, Miroslav Radojičić

BEOGRADSKA VAROŠKA POLICIJA U DOBA
USPOSTAVLJANJA VLASTI USTAVOBANITELJA 93

Biljana Koturević, Ana Branković

METODA ZA BRZU EKSTRAKCIJU KANABINOIDA
IZ KANABISA MIKROTALASNIM ZAGREVANJEM 109

Nebojša Ranđelović, Željko Lazić, Bratislav Dikić

ĐAKOVA BUNA I ZAČETAK SAVREMENIH
SNAGA BEZBEDNOSTI U SRBIJI 125

STRUČNI RAD

Miloš Janković, Brankica Janković

ORGANIZOVANE KRIMINALNE GRUPE KAO
SUBJEKTI UGROŽAVANJA BEZBEDNOSTI 135

ODNOŠ ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA U KRIVIČNOPRAVNOM SMISLU I SAUČESNIŠTVA

Milan Škulić *

Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu

Sažetak

U radu se objašnjava odnos organizovanog kriminaliteta u krivičnopravnom smislu i saučesništva. Autor objašnjava da postoje tri osnovna krivičnopravna aspekta organizovanog kriminaliteta: 1) pojam organizovane kriminalne grupe, 2) odnos saučesništva i organizovanog kriminaliteta, te 3) niz konkretnih inkriminacija tipičnih za organizovani kriminalitet. Potom se analiziraju osnovni oblici saučesništva – saizvršilaštvo, podstrekavanje i pomaganje, uz posebno ukazivanje na njihov odnos sa organizovanim kriminalitetom.

Autor objašnjava i jedan nekada postojeći oblik saučesništva u nekadašnjem jugoslovenskom krivičnom pravu – organizovanje zločinačkog udruženja, koji je sličan rešenjima, kako iz nekadašnjeg sovjetskog krivičnog prava, ali čak i savremenog američkog krivičnog prava, kada je reč o institutu zavera. U radu se zaključuje da je taj oblik saučesništva i dok je postojao u nekadašnjem jugoslovenskom krivičnom pravu, bio veoma sporan, pre svega sa stanovišta njegove kolizije sa načelom krivice, te kao takav nikada nije primenjivan u praksi, mada suštinski odgovara onome što su tipične forme organizovanog kriminaliteta.

U radu se analiziraju i neki specifični oblici učestvovanja u krivičnom delu, kao što su zavera u anglosaksonskom krivičnom pravu i jedan poseban oblik posrednog izvršilaštva u nemačkom krivičnom pravu.

Autor zaključuje da se u praksi pod organizovanim kriminalitetom, kao predmetom krivičnih postupaka često pogrešno podvode određeni oblici saučesništva koji ne ispunjavaju sve potrebne uslove da se istovremeno smatraju formama organizovanog kriminal(itet)a.

Ključne reči: organizovani kriminalitet, saučesništvo, saizvršilaštvo, podstrekavanje, pomaganje, zavera, posredno izvršilaštvo.

* Redovni profesor, skulic@ius.bg.ac.rs

Uvodna razmatranja

Smatra se da „određeni teški oblici kriminaliteta danas stavljaju na probu i iskušenje čitavo krivičnog pravosuđe, pa i društvo u celini“, a tu se pre svega, svrstavaju – terorizam, organizovani kriminalitet i korupcija.² Krivičnopravni aspekti organizovanog kriminaliteta obuhvataju primarno *tri osnovne oblasti*: 1) određivanje pojma organizovane kriminalne grupe, 2) odnos saučesništva i organizovanog kriminaliteta i 3) konkretne inkriminacije koje su tipične za organizovani kriminalitet.³ Sve ove oblasti su materijalnog krivičnopravnog karaktera – prva spada u sferu opšteg dela krivičnog prava, pošto je svojevremenim novelama našeg Krivičnog zakonika definisana organizovana kriminalna grupa, a saučesništvo je važna opšta krivičnopravna oblast, dok treća oblast predstavlja deo posebnog krivičnog prava, jer se odnosi na pojedine inkriminacije. Međutim, one se ne mogu mehanički odvajati, već su usko povezane, isto kao što se i u drugim slučajevima, moraju primenjivati kako opšta pravila krivičnog prava, tako i odredbe u kojima su sadržane konkretne inkriminacije.

Krivičnopravno razmatranje organizovanog kriminaliteta nužno dopunjuje izlaganja o pojmu organizovanog kriminaliteta, s obzirom da jedno od centralnih mesta u pojmovnom određivanju ove vrste kriminaliteta, kao i kriminaliteta uopšte, po logici stvari, predstavlja određena kriminalna aktivnost, odnosno pre svega skup određenih krivičnih dela učinjenih od strane organizovanih kriminalnih grupa i njihovih pripadnika. Ta kriminalna aktivnost se može ogledati kako u postojanju određenog oblika saučesništva u odnosu na krivična dela koja spadaju u organizovani kriminalitet, tako i u odnosu na sama krivična dela čije je izvršenje karakteristično za pripadnike organizovanih kriminalnih grupa, pa ona stoga, ako su za to ispunjeni i ostali potrebni uslovi, spadaju u svom totalitetu u organizovani kriminalitet.

Krivična dela koja svojim zbirom čine organizovani kriminalitet, predstavljaju njegovu osnovnu kriminalnu sadržinu, dok oblici saučesništva u kojima se manifestuju izvršenja pojedinih krivičnih dela organizovanog kriminaliteta, predstavljaju krivičnopravne manifestacije ispoljavanja, odnosno neposredne realizacije te sadržine.

1. Pojam organizovane kriminalne grupe u krivičnopravnom i teorijskom smislu

U smislu našeg pozitivnog krivičnog prava, organizovana kriminalna grupa je grupa od tri ili više lica, koja postoji određeno vreme i deluje sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih dela za koja je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, radi neposrednog ili posrednog sticanja finansijske ili druge koristi ili radi ostvarivanja i zadržavanja uticaja na privredne ili druge važne državne strukture (član 112 stav 35).⁴ Iz ove definicije sledi da organizovana kriminalna grupa postoji kada su kumulativno ispunjeni sledeći uslovi:

² Z. Stojanović; D. Kolarić, *Krivičnoopravno reagovanje na teške oblike kriminaliteta*, Beograd, 2010, str. 9.

³ Više o tome: Đ. Ignjatović; M. Škulić (deo teksta koji je pisao M. Škulić), *Organizovani kriminalitet*, Beograd, 2012, str. 159–160.

⁴ Navedena definicija, je utemeljena na odredbi sadržanoj u jednoj okvirnoj odluci Saveta Evrope od 28. aprila 2006. Više o tome: M. Weismeier; A. Möhlig, *Strafrecht der Europäischen Union*, Baden-Baden, 2008, str. 300–302.

Inače, potpuno istovetna definicija organizovane kriminalne grupe sadržana je u odredbama Zakonika o krivičnom postupku (član 2 tačka 32), što je sasvim nepotrebno. U ZKP-u nažalost, ima i drugih sličnih primera prenamiranja

- 1) *brojčani sastav* – grupu moraju činiti najmanje tri lica,
- 2) odgovarajući *vremenski kontinuitet* – grupa mora postojati određeno vreme,
- 3) *kriminalna ciljna usmerenost* – grupa mora delovati sporazumno u cilju vršenja jednog ili više krivičnih dela za koje je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, te
- 4) *generalna svrha kriminalnog delovanja* – grupa čini krivična dela radi: a) neposrednog ili posrednog sticanja finansijske ili druge koristi ili b) radi ostvarivanja ostvarivanja i zadržavanja uticaja na privredne ili druge važne državne strukture.

Zakonodavac ne koristi u našoj nauci uobičajenu terminologiju – organizovani kriminalitet, već upotrebljava svojevrsnu „skraćenu“ terminološku varijantu, pa govori o organizovanom „kriminalu“, koji se na istovetan način definiše u čak tri pozitivna zakon(ik): 1) u Zakonu o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala, 2) u Krivičnom zakoniku, te 3) u Zakoniku o krivičnom postupku. To se čini tako što se određuje da u organizovani kriminal spada vršenje krivičnih dela od strane organizovane kriminalne grupe ili njenih pripadnika.

U teorijskom smislu bi se organizovana kriminalna grupa mogla objasniti kao kriminalna organizacija koja predstavlja tajno udruženje više lica, koja ispunjavaju potrebne uslove utvrđene pisanim ili nepisanim pravilima kojima se uređuje funkcionisanje organizacije i pristaju na strogo poštovanje tih uslova, koja je osnovana radi profesionalnog i po pravilu planskog vršenja krivičnih dela (naročito nekih vrsta krivičnih dela koja su specifična za ciljeve kriminalne organizacije) i to tako da organizacija bude trajnog karaktera, a u cilju kontinuiranog sticanja imovinske koristi ili moći, te ostvarenja monopola na/u određenom području (radi čega je sklona uništenju konkurencije); zasnovana na hijerarhijskim principima i uz strogu disciplinu svojih članova, po pravilu i na principima specijalizacije i podele rada u vršenju kriminalnih aktivnosti, mada je organizacija po pravilu, istovremeno uključena i u određene legalne aktivnosti (u pogledu čega takođe postoji specijalizacija i podela rada u okviru njenog članstva); ona je pored toga, načelno neideološkog karaktera, s tim da kriminalna organizacija široko praktikuje raznovrsne vidove nasilja, te naglašeno ispoljava spremnost na upotrebu nasilja, kako u odnosu na spoljno okruženje, tako i prema članovima koji prekrše njena pravila (raspolaze sopstvenim sistemom sankcionisanja), a posebno nastoji da koruptivnim metodama ostvari direktan ili indirektan uticaj na organe državne vlasti, radi omogućavanja ili olakšanja sopstvenog delovanja i širenja neposrednog ili posrednog uticaja.⁵

2. Saučesništvo uopšte i u odnosu na organizovani kriminalitet

Uvažavajući činjenicu da se kao i u drugim oblastima ljudske delatnosti i krivično delo može vršiti zajednički od strane više lica, a polazeći od načelno kriminalno-po-

svedenog na nepotrebno definisanje, pa se tako primera radi, u članu 2 tačka 34 ZKP/2011, definiše da je krivični zakon „Krivični zakonik i drugi zakon Republike Srbije u kojem su sadržane krivičnopravne odredbe“, što je apsurdno i nepotrebno definisanje jasnih pojmova, jer iako nijedan do 2011. godine važeći i primenjivi Zakon(ik) o krivičnom postupku Srbije i nekada Jugoslavije, nije sadržavao definiciju krivičnog zakona, to nikada nije predstavljao bilo kakav problem i nikada nikome nije palo na pamet da pod izrazom „krivični zakon“, svrstava bilo koje druge odredbe, osim onih koje su i inače, bile sadržane u osnovnim i dopunskim izvorima našeg krivičnog prava. Više o tome: M. Škulić; G. Ilić, *Novi Zakonik o krivičnom postupku Srbije – „jedan korak napred – dva koraka nazad“*, Beograd, 2012, str. 106.

5 M. Škulić, *Organizovani kriminalitet – pojam i krivičnoprocesni aspekti*, Beograd, 2003, str. 57.

litičkog stava da je zajedničko ostvarenje krivičnog dela uz učešće više lica po pravilu opasnije i da stvara neke specifične pravno-dogmatske probleme, savremeno krivično pravo poklanja posebnu pažnju regulisanju oblasti saučesništva.⁶ Saučesništvo u svom opštem smislu znači učešće više lica u izvršenju određenog krivičnog dela, a uz to je potrebno ispunjenje još nekih uslova, koji se svode na postojanje određene spone, „tačke vezivanja“ koja delovanje više lica – saučesnika, objedinjuje u njihovo zajedničko delo.⁷

U vezi sa učestvovanjem više lica u izvršenju jednog krivičnog dela (što se može nazvati i svojevrsnim *sticajem (koneksitetom) lica* u krivičnom delu, nasuprot sticaju krivičnih dela), postavlja se više problema, možda najspornijih u krivičnom pravu, od čijeg rešenja zavisi fizionomija krivičnog zakonika, naročito onog dela koji se odnosi na subjekta krivičnog dela.⁸

Saučesništvo u pozitivnom srpskom krivičnom pravu postoji u širem i užem smislu. U *užem smislu* u njega spadaju podstrekavanje i pomaganje, a u *širem smislu* ono obuhvata i saizvršilaštvo. Saučesništvo se načelno smatra značajnom i načelnom osobenošću organizovanog kriminaliteta.⁹

2.1. Organizovani kriminalitet i saizvršilaštvo

Saizvršilaštvo postoji prema članu 33 KZ Srbije kada više lica, učestvovanjem u radnji izvršenja sa umišljajem ili iz nehata zajednički izvrše krivično delo, ili ostvarujući zajedničku odluku drugom radnjom sa umišljajem bitno doprinesu izvršenju krivičnog dela. Svako od tih lica se kažnjava kaznom propisanom za to delo. Ovim je saizvršilaštvo precizirano u odnosu na nekadašnje rešenje našeg pozitivnog krivičnog prava,¹⁰ ali time ipak nisu otklonjene neke poznate dileme koje se odnose na razlikovanje saizvršilaštva od saučesništva u užem smislu, a posebno od pomaganja.¹¹

Izvršilaštvo postoji pre svega ako neko lice preduzme radnju izvršenja krivičnog dela. Ako više lica preduzmu radnju izvršenja, oni se smatraju saizvršiocima, ali prema zakonskoj definiciji saizvršilaštvo može da postoji i kao odgovarajuće („izvršilačko“) učestvovanje na drugi način u krivičnom delu. To znači da saizvršilaštvo postoji u dva alternativno propisana slučaja: 1) kada više lica učestvovanjem u radnji izvršenja sa umišljajem ili ih nehata zajednički izvrše krivično delo i 2) kada više lica ostvarujući zajedničku odluku drugom radnjom (dakle radnjom, koja ne predstavlja radnju izvršenja), sa umišljajem bitno doprinesu izvršenju krivičnog dela. U oba slučaja je element brojnosti učinilaca, odnosno postojanja više lica prilikom realizacije krivičnog dela obavezan, ali u prvom slučaju ta lica učestvuju u radnji izvršenja krivičnog dela, dok u drugom slučaju, oni na neki drugi način, odnosno drugom radnjom, zajednički i sa umišljajem bitno doprinose izvršenju krivičnog dela, pri čemu to čine ostvarujući svoju zajedničku odluku.

6 Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakonika*, Beograd, 2012, str. 150.

7 Lj. Lazarević, *Krivični zakon SRJ sa kraćim komentarom*, Beograd, 1999, str. 67.

8 J. Tahović, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 1961, str. 282.

9 Više o tome: Lj. Bavcon; A. Šelih, *Kazensko pravo – splošni del*, Ljubljana, 1999, str. 266.

10 Saizvršilaštvo je prema rešenju člana 22 nekadašnjeg OKZ (a isto je bilo propisano decenijama u jugoslovenskom (saveznom) Krivičnom zakonu), postojalo kada više lica, učestvovanjem u radnji izvršenja ili na drugi način, zajednički učine krivično delo.

11 Više o tome: Z. Stojanović (*Komentar*), *Opus citatum*, str. 150.

Prvi oblik saizvršilaštva je moguć kako sa umišljajem, tako i iz nehata (naravno, kada se radi o krivičnim delima koja se mogu izvršiti i nehatno), dok je drugi oblik saizvršilaštva isključivo umišljajnog karaktera. Prvi oblik saizvršilaštva podrazumeva učestvovanje u radi izvršenja krivičnog dela, dok se drugi oblik saizvršilaštva ogleda u nekoj drugoj radnji, dakle ne samoj radnji izvršenja, pri čemu se takvom radnjom ostvaruje zajednička volja saizvršilaca, te umišljajno bitno doprinosi izvršenju krivičnog dela.

U praksi je često veoma teško razgraničiti slučajeve saizvršilaštva koji se ne svode na učestvovanje u radnji izvršenja od drugih oblika saučesništva – pre svega od pomaganja, a ponekad i od podstrekavanja. O ovom pitanju postoji više teorija u nekadašnjoj jugoslovenskoj krivičnom pravnoj nauci, ali se jedna mešovita – objektivno-subjektivna teorija, smatra najprihvatljivijom, kako u doktrini, tako i u sudskoj praksi.¹² Po njoj, ako je makar i delimično preduzeta radnja izvršenja, za postojanje saizvršilaštva se na subjektivnom planu zahteva jedino postojanje svesti o zajedničkom delovanju.

Ukoliko neki od učesnika ne preduzimaju radnju izvršenja, već neke druge radnje kojima se omogućava delo, odnosno bitno doprinosi da delo nastane, smatraće se saizvršiocima ako kod njih postoji volja da krivično delo zajednički izvrše, a te radnje predstavljaju prirodnu i logičku celinu sa radnjama ostalih saizvršilaca. Smatra se da, ako neko nije preduzeo radnju izvršenja krivičnog dela, već neke druge radnje koje same po sebi, mogu biti radnje pomaganja, potrebno je da subjektivni element bude izražen „u jednoj intenzivnijoj formi“, pa čak i u „formi izvršilačke volje“, kada je pri tom potrebno i postojanje zajedničke volje, a razlika između bitnog i običnog doprinosa, kada bi se radilo o pomaganju, se temelji na planu uzročne veze, tako da „običan doprinos“ nije *condicio sine qua non* za izvršenje krivičnog dela, dok *bitan doprinos* treba tako shvatiti.¹³

U praksi se nikada ne postavlja problem utvrđivanja saizvršilaštva ako je više lica učestvovalo u izvršenju krivičnog dela time što su sva ta lica preduzela radnju izvršenja, odnosno deo radnje izvršenja, ali je često problematično razdvajanje između pomaganja i saizvršilaštva, onda kada lice učini krivično delo, tako što ostvarujući zajedničku odluku, drugom radnjom sa umišljajem bitno doprinese izvršenju krivičnog dela. Već objašnjena mešovita – objektivno-subjektivna teorija daje potrebne kriterijume za određivanje da li se radi o saizvršilaštvu ili pomaganju, ali u praksi ta razlika često nije sasvim jasna. Često je za praksu važan kriterijum postojanje prethodnog dogovora svih učesnika u izvršenju krivičnog dela, te određena podela uloga, koja je tada ostvarena.

U sudskoj praksi je prilikom utvrđivanja (ne)postojanja saizvršilaštva, veoma uticajna koncepcija o „podeli rada“, odnosno „podeli uloga“, pri čemu se posebna pažnja poklanja pitanju postojanja *prethodnog dogovora* lica koja vrše krivično delo, uz uzimanje u obzir i stava određenog učesnika u događaju – saučesnika, odnosno saizvršioca, u pogledu toga da li delo „prihvata kao svoje“, što se može ilustrovati sledećim primerom: „...On je po prethodnom dogovoru sa ostalim učiniocima na bazi podele uloga preduzeo radnje koje su van bića ovog krivičnog dela, ali su bitni deo procesa njegovog izvršenja, pri čemu je samo izvršenje dela hteo kao svoje i kao zajedničko, tako da se

12 Više o tome: Z. Stojanović, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 2014, str. 268–270.

13 *Ibidem*, str. 269.

njihovo svojstvo saizvršioca ne može dovoditi u pitanje.¹⁴ Postojanje prethodnog dogovora za izvršenje krivičnog dela je po pravilu prisutno kada su u pitanju organizovane kriminalne aktivnosti. Postoje i krivična dela kod kojih je posebno svojstvo izvršioca bitno obeležje krivičnog dela (*delicta propria*), kod kojih saizvršilac takođe može da bude samo lice određenog svojstva, što uglavnom nije tipično za dela organizovanog kriminaliteta.

Za slučajeve tzv. sukcesivnog saizvršilaštva je karakteristično da jedno ili više lica započnu izvršenje krivičnog dela, a potom im se drugo lice ili druga lica pridruže u njegovoj realizaciji. Bez obzira što ovde nema prethodnog dogovora, sva se ova lica smatraju saizvršiocima. Sukcesivno saizvršilaštvo je teško zamislivo kada su u pitanju krivična dela organizovanog kriminaliteta, jer njihova realizacija po pravilu podrazumeva određeni, često i veoma visok stepen organizovanosti, što najčešće podrazumeva prethodni dogovor, planiranje, ispoljavanje tzv. okidačkog mehanizma, odnosno izdavanje naređenja i sl.

Nužno saizvršilaštvo postoji kod nekih krivičnih dela u čiji opis bića ulazi kao obavezan element da mogu biti ostvarena samo od strane dva ili više lica, ali se ti slučajevi ne rešavaju prema pravilima o saizvršilaštvu kao institutu opšteg dela krivičnog prava, već se jednostavno utvrđuje da li i taj, kao i ostali elementi bića krivičnog dela, ostvaren u konkretnom slučaju.¹⁵ U pogledu nužnog saizvršilaštva nema nekih većih specifičnosti koje bi se odnosile na organizovani kriminalitet, osim što neka krivična dela, koja po pravilu spadaju u organizovani kriminalitet, ili njihovi teži oblici, podrazumevaju učešće više lica u njihovom izvršenju, ili je tako u najvećem broju slučajeva, kao npr., najteži oblik iznude, koji postoji ako je delo izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe. U stvari, u ovom slučaju ne mora uvek više lica neposredno da učestvuje u izvršenju krivičnog dela koje se učini od strane organizovane kriminalne grupe, mada bi to, u praksi po pravilu bio slučaj. Na primer, jedan izvršilac može učiniti krivično delo iznude u ime organizovane kriminalne grupe,¹⁶ odnosno radi ostvarenja ciljeva kriminalnog organizovanja takve grupe, tako da bi se u ovom slučaju radilo o krivičnom delu organizovanog kriminaliteta, iako bi samo jedno lice odgovaralo kao izvršilac, dok bi drugi članovi organizovane kriminalne grupe mogli da odgovaraju kao podstrekači ili pomagači. Slično tome deluje i kvalifikatorna okolnost u odnosu na osnovni oblik krivičnog dela trgovine ljudima, kada ovo krivično delo bude izvršeno od strane organizovane kriminalne grupe (član 388, stav 7 KZ).

Mada postojanje prethodnog dogovora kod više lica da zajednički izvrše krivično delo, nije neophodno da bi postojalo saizvršilaštvo, taj element ima veliki značaj u sudskoj praksi, pre svega kada neki učesnik u izvršenju dela u njemu participira na drugom način, a ne učestvovanjem u radnji izvršenja, a on je po pravilu prisutan kada se radi o krivičnom delu koje spada u organizovani kriminalitet. Za daleko najveći broj krivičnih dela organizovanog kriminaliteta je karakteristično postojanje naređenja da se delo izvrši,¹⁷ obezbeđivanje neophodne logistike u vezi samog izvršenja, pomoći učesnicima u izvršenju i sl., što sve podrazumeva postojanje detaljnog prethodnog dogovora,

14 Presuda Vrhovnog suda Srbije, Kž. br. 1482/99, od 6. 4. 2000.

15 Z. Stojanović, *Komentar Krivičnog zakona Savezne Republike Jugoslavije*, Beograd, 1999, str. 50.

16 Radilo bi se o najtežem obliku ovog krivičnog dela, koji je propisan u članu 214 stav 5 Krivičnog zakonika.

17 Takvo naređenje bi po pravilu, imalo krivičnopravni značaj podstrekavanja.

te učestvovanje čitavog niza lica u ostvarenju krivičnog dela, uz precizno određivanje njihove uloge i mesta u realizaciji planirane kriminalne delatnosti.

2.2. Organizovani kriminalitet i podstrekavanje

Odredbom člana 34 stav 1 Krivičnog zakonika propisano je da će se onaj ko drugog sa umišljajem podstrekava da izvrši krivično delo, kazniti kaznom koja je za to krivično delo propisana. Za neuspelo podstrekavanje, odnosno pokušaj podstrekavanja kažnjava se kada su kumulativno ispunjena dva uslova: 1) ako se podstrekava na izvršenje krivičnog dela čiji je pokušaj po zakonu kažnjiv, tj. kada se podstrekavanje odnosi na krivično delo za koje se može izreći kazna zatvora od pet godina ili teža kazna, kao i kada se radi o podstrekavanju na drugo krivično delo u pogledu kojeg je zakonom izričito propisano kažnjavanje i za pokušaj, te 2) ukoliko krivično delo na koje je podstrekavano ne bude ni pokušano (član 34 stav 2 KZ).

Podstrekavanjem se sa umišljajem deluje na volju lica koje se podstrekava, što može imati dva oblika: 1) izazivanje odnosno stvaranje volje da se izvrši delo i 2) učvršćenje kod podstreknutog odluke koju je on već ranije imao, ali koja nije bila dovoljno čvrsta.¹⁸ Ako je kod njega već postojala čvrsta i nepokolebljiva odluka, onda se ne bi radilo o podstrekavanju, već eventualno o psihičkom pomaganju.

Odredbama Krivičnog zakonika se sama radnja podstrekavanja ne definiše ni u egzemplarnom smislu. Tu radnju je moguće preduzeti na raznovrsne načine, poput nagovaranja, molbe, obećanja, određenih oblika pretnji, koji ne ispoljavaju uslove da se smatraju opasnošću kao elementom krajnje nužde i sl. Odredbom člana 34 stav 2 KZ predviđeno je kažnjavanje i za neuspelo podstrekavanje ukoliko se radilo o krivičnom delu za koje se može izreći kazna od pet godina zatvora ili teža kazna ili je podstrekavano na izvršenje drugog krivičnog dela u pogledu kojeg je zakonom izričito propisano kažnjavanje i za pokušaj.

Podstrekavanjem se, ako je uspešno realizovano, ostvaruju dva efekta, prvi i neposredni kojim se kod drugog lica izaziva ili učvršćuje volja da izvrši krivično delo i drugi, koji sledi nakon prvog, a to je samo izvršenje krivičnog dela od strane lica čija se volja izazivala odnosno učvršćivala od strane podstrekača. Da bi podstrekač bio tretiran kao učinilac nije neophodno da je i sam izvršilac, tj. podstreknuti – kriv za izvršeno delo, što znači da se u našem zakonodavstvu i praksi prihvata teorija limitirane akcesornosti podstrekavanja. Postojeće podstrekavanje ako se podstrekava neuračunljivo lice, ili osoba koja još nije navršila četrnaest godina (lice koje objektivno nije sposobno da snosi krivicu, pa samim tim ne može biti ni učinilac krivičnog dela – dete),¹⁹ ukoliko delo bude izvršeno, a ako delo ne bude ni pokušano, postojeće neuspešno podstrekavanje kada se podstrekavalo na izvršenje krivičnog dela za koje se po zakonu može izreći kazna od pet godina zatvora ili teža kazna, odnosno ukoliko se podstrekavanje odnosilo na drugo krivično delo (zaprećeno kaznom zatvora manjom od pet godina), ali u pogledu kojeg je zakonom izričito propisano kažnjavanje i za pokušaj.

Ukoliko se ne radi o nekom drugom obliku učešća u nastanku krivičnog dela, podstrekavanje će po pravilu biti prisutno kod krivičnih dela organizovanog kriminaliteta,

¹⁸ Uporedi: W. Gropp, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Springer, Berlin, Heidelberg usw., 1998, str. 331.

¹⁹ Uporedi: M. Škulić, *Maloletnici kao u učinioci i kao žrtve krivičnih dela*, Beograd, 2003, str. 109–111; M. Škulić, *Maloletničko krivično pravo*, Beograd, 2011, str. 62–63.

kada pretpostavljeni u kriminalnoj organizaciji izda odgovarajuće naređenje u pravcu izvršenja krivičnog dela, svom potčinjenom u kriminalnoj organizaciji. Za veće organizacije je karakteristično da postoji više nivoa komandovanja, što predstavlja veliki dokazni problem u praksi, a sa stanovišta krivičnog prava bi se u takvim slučajevima radilo o posrednom podstrekavanju, pri čemu osnovni tzv. okidački mehanizam pokreće lice koje ima odgovarajuće komandno ovlašćenje u hijerarijskom mehanizmu kriminalne organizacije. Kada su u pitanju najteža krivična dela, ili kriminalna delatnost koja je od vitalnog značaja za kriminalnu organizaciju, takvu ulogu ima lider organizovane kriminalne grupe.

Podstrekavanje je posredno ako se ostvaruje preko trećeg lica, odnosno preko više lica, kada su sva ta lica posredni podstrekači, dok ono lice (poslednja „karika“ u takvom „lancu“) koje na odgovarajući način direktno komunicira sa izvršiocem tako što ga podstrekava, ima svojstvo neposrednog podstrekača. Ovakav tip podstrekavanja ima svoje veoma značajne reperkusije u odnosu na konkretne krivične postupke protiv lica u pogledu kojih postoji osnovana sumnja da su učinila neko krivično delo organizovanog kriminaliteta, vezano za konkretne dokazne probleme, jer je često, usled postojanja relativnog dugačkog komandnog „lanca“ (sa više „karika“), te delovanja „zakona ćutajna“, veoma teško utvrditi pravog naredbodavca.

2.3. Organizovani kriminalitet i pomaganje

Pomaganje je regulisano odredbama člana 35 stav 1 Krivičnog zakonika prema kojem se onaj ko drugome sa umišljajem pomogne u izvršenju krivičnog dela kažnjava kao da krivično delo sam učinio, a može se i blaže kazniti. Kao pomaganje u izvršenju krivičnog dela smatra se naročito: davanje saveta ili uputstava kako da se izvrši krivično delo, stavljanje učiniocu na raspolaganje sredstava za izvršenje krivičnog dela, otklanjanje prepreka za izvršenje krivičnog dela, kao i unapred obećano prikrivanje krivičnog dela, učinioca, sredstava kojima je krivično delo izvršeno, tragova krivičnog dela ili predmeta pribavljenih krivičnim delom (član 35 stav 2 KZ). Navedeno zakonsko nabranje nije limitativnog karaktera, već je *egempli causa* tipa, tako da zavisno od konkretnih okolnosti, u obzir dolaze i drugi načini pomaganja, što je u konkretnom slučaju *questio facti*.

Pomaganje s obzirom na sadržinske karakteristike radnje kojom je preduzeto, te način i oblik u kojem se takvom radnjom izvršenje krivičnog dela omogućava ili olakšava, odnosno uopšte doprinosi njegovom izvršenju, postoji u dva oblika: 1) fizičko (materijalno) pomaganje i 2) psihičko (intelektualno) pomaganje.²⁰

Fizičko pomaganje predstavlja realno ponašanje kojim se izvršenje krivičnog dela olakšava ili omogućava, kao na primer, kada se budućem izvršiocu daje sredstvo izvršenja, ili se otklanjaju prepreke u odnosu na izvršenje i sl. Fizičko pomaganje se zbog svoje stvarne prirode objektivno ispoljava u stvarnosti – u određenom vremenu i na određenom prostoru.

Sa stanovišta dokazivanja, fizičko pomaganje koje ima konkretan i realan karakter, se mora nedvosmisleno utvrditi kao objektivno postojeće u fizičkom smislu, što se po pravilu u praksi ogleda u: 1) utvrđivanju postojanja određenih *predmeta krivičnog dela* kojima je pomognuto (na primer, sredstvo izvršenja – pištolj, revolver, eksploziv i sl.,

20 Više o tome: Z. Stojanović, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 2014, str. 278.

koje je obezbeđeno izvršiocu), kada ti predmeti predstavljaju materijalne dokaze, ili 2) *dokazivanju* izvođenjem raspoloživih materijalnih ili ličnih dokaza, da je određenom realnom radnjom pomagač izvršiocu omogućio ili olakšao izvršenje krivičnog dela, kada je na primer, čuvao stražu, prethodno osmatrao objekat napada i sl. Za razliku od podstrekavanja, „gde je to teško zamisliti“,²¹ odnosno koje „nečinjenjem nije moguće“,²² pomaganje se može sastojati i u nečinjenju, a „da bi to bio slučaj, kod pomagača mora postojati dužnost na činjenje, tj. kao i izvršilac krivičnih dela propuštanja i on mora imati položaj garanta.“²³

Psihičko pomaganje nema realan karakter koji se može neposredno opaziti u prostornom, stvarnom smislu, kao određena objektivna manifestacija, ali se njime takođe, izvršenje dela omogućava ili olakšava, pa zbog toga i predstavlja pomaganje. U praksi ga nije uvek lako razlikovati od saizvršilaštva učesćem u izvršenju krivičnog dela njegovim zajedničkim činjenjem, ali ne kroz radnju izvršenja, već na drugi način, tj. kroz odgovarajući umišljajni bitni doprinos krivičnom delu. Određeni kriterijumi za rezonovanje u praksi su stvoreni krivičnompravnom teorijom, shodno kojoj je, kao što smo već objasnili, dominantno polazište jedne mešovite objektivno-subjektivne teorije, ali takođe i već ustaljenim shvatanjima najviših sudova. Psihičko pomaganje se može sastojati u davanju saveta, uputstava, hrabrenju izvršioca i sl.

U praksi ponekad nije lako razlikovati psihičko pomaganje od podstrekavanja. Osnovni kriterijum se svodi na uticaj određenih radnji saučesnika u odnosu na volju izvršioca. Ukoliko su te radnje uticale na stvaranje volje kod izvršioca da izvrši krivično delo, ili su tu volju učvršćivale, a pri tom je saučesnik postupao s umišljajem, postojaće podstrekavanje. Ako je kod izvršioca već postojala čvrsta volja u pravcu izvršenja dela, onda se ne može raditi o podstrekavanju, već samo o psihičkom pomaganju, koje ipak ima određeni uticaj u pravcu učvršćenja volje kod izvršioca, ali ne na dominantan način kakav postoji kada se radi o podstrekavanju.

Kada je reč o dokazivanju, psihičko pomaganje se po pravilu, ne može utvrđivati materijalnim dokazima, jer se saveti izvršiocu, davanje uputstva, hrabrenje izvršioca koje nema karakter podstrekavanja, prvenstveno ispoljavaju u verbalnom obliku. Međutim, izuzetno je moguće da se i psihičko pomaganje dokazno utvrđuje kroz odgovarajuće materijalne dokaze, odnosno njihovim izvođenjem. Ovako nešto bi na primer, bilo moguće u slučaju da je pomagač u pismenom obliku psihički pomagao učiniocu, na primer, davao mu savete u pismu i sl.

Pomaganje je po pravilu prisutno kada su u pitanju značajnije akcije organizovanog kriminaliteta, odnosno realizacija nekih složenijih kriminalnih ciljeva, što se svodi na izvršenje teških krivičnih dela, koja podrazumevaju precizno i dugotrajno planiranje, te preduzimanje svih neophodnih logističkih aktivnosti, kako u odnosu na stvaranje uslova za samo izvršenje krivičnog dela, tako i za obezbeđenje bekstva i sklanjanja na sigurno svih učesnika u izvršenju dela. U obzir dolaze kako raznovrsni oblici fizičkog pomaganja, koje je lakše uočljivo, tako i razni vidovi psihičkog pomaganja, posebno kroz davanje saveta neiskusnim ili manjeiskusnim članovima kriminalne organizacije, od strane onih koji su već stekli određeno iskustvo u vršenju krivičnih dela. Narav-

21 *Ibidem.*

22 I. Vuković, *Krivična dela nepravog nečinjenja*, Beograd, 2013, str. 393.

23 Z. Stojanović, *Opus citatum*, str. 278.

no, ako se radi o pomoći učiniocu krivičnog dela posle izvršenog dela, neće postojati pomaganje kao oblik saučesništva (mada se faktički radi o pomoći učiniocu), već će postojati krivično delo – pomoć učiniocu posle izvršenog krivičnog dela. Ukoliko je pomoć, odnosno prikrivanje dela ili učinioca, obećana pre izvršenja krivičnog dela, postojaće psihičko pomaganje, ukoliko je time psihički podržan izvršilac, što bi po logici stvari, u većini slučajeva bilo realno.

2.4. Oblici krivice saučesnika

Saizvršilac je odgovoran za izvršeno krivično delo u granicama svog umišljaja ili nehata, a podstrekač i pomagač u granicama njihovog umišljaja. To znači da su kod saizvršioca moguće oba oblika krivice, kako umišljaj, tako i nehat, dok podstrekač i pomagač mogu da odgovaraju samo za umišljajno preduzete radnje podstrekavanja ili pomaganja. Saizvršilac odgovara u granicama svog umišljaja ili nehata, te ne odgovara za ono što je ostvario drugi saizvršilac, tako da je moguće da u istom delu jedan saizvršilac postupa s umišljajem, a drugi iz nehata, isto kao što i podstrekač i pomagač odgovaraju u granicama svog umišljaja, a ono što nije bilo obuhvaćeno njihovim umišljajem predstavlja *eksces izvršioca* za koji oni ne odgovaraju, a tu su moguće tri situacije: 1) kvalitativni eksces, 2) kvantitativni eksces i 3) negativni kvantitativni eksces.²⁴

Odgovornost saučesnika, pa i samo saučesništvo, postoji nezavisno od toga da li postoji odgovornost izvršioca, ali za razliku od *principalne* teorije saučesništva, prema kojoj je irelevantno da li je izvršilac preduzeo bilo šta i gde svako potpuno samostalno odgovara za svoje radnje, *akcesorna* teorija koja je prihvaćena i kod nas, zahteva da je izvršilac izvršio krivično delo, odnosno da je preduzeo radnje koje ulaze u kriminalnu zonu – dovršeno delo, kažnjiv pokušaj ili kažnjive pripreme radnje.²⁵ Nije neophodno da je i sam izvršilac odgovoran, kao što to zahteva teorija ekstremne akcesornosti, već je dovoljno da je izvršilac ostvario krivično delo, tako što su ispunjeni svi njegovi objektivni elementi, tako da kod nas po pravilu nema potrebe za konstruisanjem tzv. posrednog izvršioca,²⁶ mada to u nekim slučajevima nije isključeno.²⁷

Lični odnosi, svojstva i okolnosti usled kojih zakon dozvoljava oslobođenje od kazne, ili koje utiču na odmeravanje kazne, mogu se uzeti u obzir samo onom izvršiocu, saizvršiocu, podstrekaču ili pomagaču kod koga takvi odnosi, svojstva i okolnosti postoje. To znači da su takvi faktori (lični odnosi, svojstva i okolnosti) potpuno individualizirani i važe samo za lica na koja se odnose, a ne odnose se i na bilo koje druge učesnike u nastanku krivičnog dela. Ukoliko su neki lični odnosi, svojstva ili okolnosti bitni element krivičnog dela, tj. njegovo bitno obeležje, ne moraju postojati kod podstrekača ili pomagača. Podstrekaču ili pomagaču koji nema takvo lično svojstvo, kazna se može ublažiti.

24 Više o tome: Z. Stojanović, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 2014, str. 281–282.

25 *Ibidem*, str. 282.

26 Razlikovanje neposrednog izvršioca (koji krivično delo sam čini) i posrednog izvršioca (koji izvršava krivično delo služeći se nekim drugim) je veoma razvijeno u nemačkoj krivičnopravnoj teoriji, što se detaljnije objašnjava u daljem tekstu. Više o tome: J. Wessels, *Strafrecht – Allgemeiner Teil – Die Straftat und Ihr Aufbau*, Heidelberg, 1996, str. 144–149.

27 Više o tome: Z. Stojanović, *Opus citatum*, str. 259–260 i str. 281–282.

2.5. Nekada postojeći oblik saučesništva – organizovanje zločinačkog udruženja

U našem krivičnom pravu postojao je i jedan poseban oblik saučesništva koji nije tipičan za savremena krivična zakonodavstva.²⁸ Taj oblik saučesništva je bio organizovanje zločinačkog udruženja, za čije je postojanje bilo neophodno ispunjenje tri uslova: 1) da je neko lice stvorilo ili iskoristilo neku već postojeću organizaciju, bandu, zaveru, grupu ili drugo udruženje; 2) da je egzistirao određen plan; 3) da je od strane pripadnika udruženja izvršeno bar jedno krivično delo koje je proizašlo iz zločinačkog plana.

Lice koje bi radi vršenja krivičnih dela stvorilo ili iskoristilo organizaciju, bandu, zaveru, grupu ili drugo udruženje, smatrano bi krivično odgovornim za sva krivična dela koja su proizašla iz zločinačkog plana tih udruženja i kažnjavalo bi se kao da ih je samo učinilo,²⁹ bez obzira da li je i u kom svojstvu neposredno učestvovalo u izvršenju pojedinog od tih dela. Ukoliko od strane pripadnika udruženja ne bi bilo izvršeno bar jedno krivično delo proizašlo iz zločinačkog plana, organizator ne bi odgovarao po osnovu ovog oblika saučesništva, već bi tada odgovarao za posebno krivično delo zločinačkog udruživanja.

Ovom obliku saučesništva se, dok je postojao kao segment našeg pozitivnog krivičnog zakonodavstva, argumentovano prigovaralo da prelazi u sferu objektivne odgovornosti, koja ni u kom slučaju nije imanentna savremenom krivičnom pravu koje je načelno zasnovano na koncepciji individualne i subjektivne odgovornosti. Smatra se da jedini razlog koji bi donekle išao u prilog ovog oblika saučesništva, mada je on u naše krivično pravo uveden iz sasvim drugih razloga (pre svega zbog uticaja sovjetskog modela krivičnog prava i korišćenja ovog oblika saučesništva u sferi političkih delikata), jeste porast organizovanih formi kriminaliteta.³⁰

Ovaj oblik saučesništva u izvesnoj meri sadrži elemente komandne odgovornosti mada on u praksi skoro da nije primenjivan.³¹ Problemi vezani za primenu ovog oblika saučesništva proizlazili su i iz njegovog prilično nejasnog odnosa sa nekadašnjom konkretnom inkriminacijom zločinačkog udruživanja,³² ali on već po svojoj definiciji, odnosno samom nazivu ukazuje na usku povezanost sa problematikom organizovanog kriminaliteta, mada kao što smo već konstatovali, njegovo neprimenjivanje u praksi, te odudaranje od tendencija savremenog krivičnog prava, ukazuju da se teško mogla oče-

28 Za ovaj se oblik saučesništva smatra da je u naše nekadašnje krivično zakonodavstvo unesen po uzoru na nekadašnje krivično sovjetsko krivično zakonodavstvo, ali je interesantno da taj oblik saučesništva ispoljava određene očigledne sličnosti sa krivičnom koncepcijom zavere u anglosaksonskom, pre svega američkom krivičnom pravu, a jednu njegovu varijantu predstavlja i institut udruženog zločinačkog poduhvata u postupku pred Haškim tribunalom. Više o oblicima saučesništva u međunarodnom krivičnom pravu: M. Škulić, *Oblici učestvovanja u ostvarenju krivičnog dela – (sa)izvršilaštvo i saučesništvo u Rimskom statutu*, Međunarodni naučni skup: *Primena međunarodnog krivičnog prava u nacionalnim zakonodavstvima*, Udruženje za međunarodno krivično pravo i Intermex, Tara, 2005, str. 103–149.

29 U vezi sa ovim nekada postojećim oblikom saučesništva treba imati u vidu i da Krivični zakonik Srbije iz 2006. godine, više ne poznaje termin „krivična odgovornost“, iako bi se taj izraz, isto kao i njeno terminološka varijanta – „odgovornost za krivično delo“, mogao u određenoj meri koristiti u teorijskom smislu.

30 Ž. Stojanović, *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 2002, str. 278–279.

31 Više o tome: M. Škulić, *Komandna odgovornost – istorijat, Rimski statut i jugoslovensko krivično pravo*, Arhiv za pravne i društvene nauke, broj 4/02, Beograd, 2002, str. 522–523.

32 Ovo krivično delo je u izvesnoj meri izmenjeno u ZID-om KZ-a Srbije iz septembra 2009. godine, kada je i njegov naziv promenjen u „udruživanje radi vršenja krivičnih dela“.

kivati i neka buduća praktična primena ovog krivičnog instituta, što je i predstavljao razlog da on više nije sadržan u našem pozitivnom krivičnom zakonodavstvu.

Jedno lice ne može odgovarati za više oblika saučesništva u sticaju u pogledu jednog krivičnog dela, jer teži oblik saučesništva konsumira lakši oblik, pa tako podstrekavanje konsumira pomaganje, a saizvršilaštvo konsumira kako pomaganje, tako i podstrekavanje. Ukoliko se radi o više krivičnih dela, moguć je sticaj više oblika saučesništva. Ovaj vid konsumpcije se razlikuje od klasičnih slučajeva idealnog sticaja po osnovu konsumpcije, gde se smatra da je osnovni i jedini uslov za postojanje konsumpcije da se izvršenje jednog krivičnog dela ne može zamisliti bez izvršenja i drugog krivičnog dela, kao npr. odnos ubistva i teške telesne povrede istog lica.³³ Naime, neko lice je moglo na primer i da podstrekava i da pomaže u izvršenju drugog krivičnog dela, ali će odgovarati samo kao podstrekavač, a pri tom logički posmatrano, pomaganje uopšte nije bilo nužno za postojanje podstrekavanja.

Svi oblici saučesništva su mogući i kada su u pitanju krivična dela organizovanog kriminala, a za većinu tih krivičnih dela u praksi je veoma uobičajeno da nastaju u saučesništvu, te da po logici stvari podrazumevaju visok stepen organizacije, kao na primer, kada se stvaraju krijumčarski „lanci“ bilo opojne droge, oružja i druge robe čiji je promet nelegalan odnosno zabranjen, ili kada se iznuda vrši organizovano, odnosno od strane organizovane kriminalne grupe ili kada se takva grupa bavi trgovinom ljudima i sl. Međutim, neka krivična dela koja su povezana s delatnošću kriminalne organizacije mogu da budu izvršena od strane jednog konkretnog učinioca, ali u vezi s delatnošću organizacije, odnosno organizovane kriminalne grupe. Tada po pravilu, postoji odgovarajuće naređenje od strane nadređenog člana organizacije potčinjenom, ponekad i uz aktiviranje celog komandnog lanca, što se u krivičnom pravnom smislu svodi na posredno podstrekavanje, s tim da neka lica u takvom hijerarhijskom lancu zahvaljujući određenim „logističkim“ aktivnostima (na primer, davanje oružja, vozila i sl.), mogu da deluju i kao pomagači.

2.5.1. Primer iz uporednog prava – anglosaksonska koncepcija zavere kao forma učestvovanja u krivičnom delu

Koncept zavere kao oblika učestvovanja u krivičnom delu je suštinski prilično sličan nekada postojećem obliku saučesništva Krivičnom zakonu Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, a kao što je prethodno objašnjeno, taj koncept je vrlo sličan i svojevremenom sovjetskom pogledu na takvu formu saučesništva, što sve ukupno predstavlja veoma interesantan uporedno-pravni primer. Taj koncept je razvijen u nekim anglosaksonskim pravima, a pre svega u SAD i on se inače, puno koristi kada je u pitanju organizovani kriminalitet, odnosno krivičnopravno reagovanje na njega, ali takođe i u odnosu na neka međunarodna krivična dela. Tako je taj koncept primenjen na suđenju u Nirnbergu, a određenu varijantu zavere predstavlja i konstrukcija *zajedničkog (udruženog) zločinačkog poduhvata*, u izvorima prava koji se primenjuju pred Haškim tribunalom, kao i u njegovoj praksi, a za koju se u krivičnopravnoj teoriji ističe da je „neodređena i maglovita koncepcija“, čiji jedan oblik „postavlja veoma niske stan-

33 Više o tome: Đ. Lazin, *Prividni idealni sticaj krivičnih dela*, Beograd, 1982, str. 84–85.

darde za učešće u krivičnom delu“,³⁴ tako što „ne zahteva ni znanje da je neko u okviru nekog zajedničkog plana ili cilja učinio krivično delo“, iz čega proizlazi da „ukoliko se to moglo predvideti, onda se svakome ko je delovao u okviru bilo kakvog zajedničkog plana mogu pripisati sva krivična dela koja je učinio bilo ko u ostvarivanju tog plana.“³⁵

Koncept zavere se prevashodno zasniva na učenjima anglosaksonske dogmatike, a svoju najupadljiviju primenu je u međunarodnopravnim razmerama doživio na suđenju u Nirnbergu, a slična se koncepcija primenjuje i u nekim postupcima pred Haškim tribunalom i to pre svega od strane Tužilaštva koje postupa pred tim tribunalom, mada je ona prihvaćena i u nekim već pravnosnažnim presudama.³⁶ Ta koncepcija se u osnovi zasniva na anglosaksonskoj krivičnopravnoj doktrini i praksi koje ne razlikuju posebne oblike saučesništva, već jedinstveno utvrđuje položaj (sa)učesnika u krivičnom delu (*accomplices*), odnosno učesnika u udruženom (zajedničkom) zločinačkom poduhvatu (*joint criminal enterprise*), što onda u praksi znatno olakšava konkretno dokazivanje, tj. konkretno, veoma pogoduje tužiocu, ali istovremeno stvara i neku vrstu zbrke u pogledu uloga pojedinih lica u nastanku konkretnog krivičnog dela, naročito u vezi kauzalnog odnosa između radnje i posledice. Tako se u literaturi navodi: „Većina međunarodnih krivičnih dela podrazumeva radnje ili odobrenja radnji, učinjene od strane više lica; raspon i okolnosti većine krivičnih dela to nameću. Slična pravila koja su razvijena u odnosu na dopunsku odgovornost (*accessory liability*) u međunarodnom krivičnom pravu, postoje i u većini nacionalnih pravnih sistema. Lice koje je uključeno u bilo koje krivično delo učinjeno od strane drugog lica, može biti krivično odgovorno za radnju drugog, nezavisno od toga da li je primarni učinilac uhvaćen ili kažnjen. Ako lice uzme aktivno učešće u krivičnom delu, zajedno sa drugim, ono takođe može biti optuženo kao koučnilac, na sličnoj osnovi kao i u vezi učešća u zajedničkom poduhvatu, koji postoji u *common law* krivičnom sistemu.“³⁷ Suština ovog stava se svodi na zaključak da slična pravila koja su razvijena u odnosu na dopunsku odgovornost (*accessory liability*) u međunarodnom krivičnom pravu, postoje i u većini nacionalnih pravnih sistema.³⁸

Naime, uopšte se ne može tako jednostavno zaključiti da većina nacionalnih pravnih sistema ovo pitanje rešava na sličan način, jer postoje dijametralne suprotnosti između pravila o saučesništvu u kontinentalno-evropskim krivičnopravnim sistemima i pravila koja se odnose na odgovornost za učešće u zajedničkom poduhvatu, odnosno zaveri kao posebnom obliku saučesništva, ili čak posebnoj kriminalnoj aktivnosti, u anglosaksonskom krivičnom pravu. Nije sporno, da tako širok pristup, koji se kroz ograničavanje na dokazivanje samo učešća u zajedničkom zločinačkom poduhvatu, odnosno uprošćeno utvrđivanje bilo kakvog doprinosa nastanku krivičnog dela, olak-

34 Radi se o trećem i tzv. proširenom obliku zajedničkog zločinačkog poduhvata (*extended form of Joint Criminal Enterprise*), koji se, mada ne formalno, *de facto* i suštinski svodi na svojevrstan vid objektivne odgovornosti, čime se drastično odstupa od načela krivice, odnosno individualne subjektivne odgovornosti.

35 Z. Stojanović, *Međunarodno krivično pravo*, Beograd, 2012, str. 73.

36 Više o tome: M. Škulić, *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, Beograd, 2005, str. 206–207.

37 C. de Than; E. Shorts, *International Criminal Law and Human Rights*, London, 2003, str. 7.

38 Kao što je to i inače, često prilično uobičajeno za tzv. međunarodne pravnike krivičare i citirani autori (C. de Than, E. Shorts), vrlo „lakonski“ koristi neke formulacije kao „notorne“, mada one to uglavnom baš i nisu takve. Pa tako, kada se u citiranom tekstu navodi da „slična pravila postoje i u većini nacionalnih pravnih sistema“, to može biti tačna konstatacija samo kada se radi o tipičnim anglosaksonskim (*common law*) krivičnopravnim sistemima, ali to ni u kom slučaju, nije tako kada su u pitanju klasični kontinentalno-evropska krivična zakonodavstva, koja ne poznaju tako široko definisan oblik (sa)učesništva u krivičnom delu, što je između ostalog i posledica drugačijeg značenja i efekta načela zakonitosti. Više o tome: C. Roxin, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Band I, *Grundlagen Aufbau der Verbrechenlehre*, München, 1997, str. 98–99.

šava konkretno dokazivanje, ali se time, kroz nedefinisanje nečije konkretne uloge u nastanku krivičnog dela, te posebno zahvaljujući eliminisanju potrebe jasnog dokazivanja kauzalne veze između nečije konkretne radnje i krivičnopravno relevantne posledice koja je nastupila tom radnjom, dolazi u apsurdnu situaciju da se u istu ravan stavljaju učinioci koji su u konkretnom slučaju preduzeli potpuno različite radnje.

Takva krivičnopravna konstrukcija zavere (engl. *conspiracy*) postoji u članu III (b) Konvencije o genocidu, ali se ona u kontinentalno-evropskoj teoriji ne smatra nepornom i mnogi kontinentalno-evropski pravnici (još od Nirnberških procesa, kada su počele diskusije o pravnoj prirodi ovog instituta), jedva da je poznaju i smatraju razumljivom, dok u SAD pre svega tužioci prihvataju koncepciju zavere sa oduševljenjem, smatrajući je svojom procesnom prednošću, mada na strani nauke i tamo narasta prominentna kritika.³⁹

Koncepcijski zavera potiče iz anglosaksonskog krivičnog prava i to pre svega američkog krivičnog prava i tamo stvorene sudske prakse, mada je prethodno zavera, postojala kao deo engleskog običajnog prava, koje je potvrđivano sudskim precedentima (*common law conspiracy*), ali je potom, u engleskom pravu ustanovljen i zakonski pojam zavere, odnosno različitih oblika zavere u odnosu na određena krivična dela (*statutory conspiracies*).⁴⁰ Od strane nauke se i u SAD taj institut ozbiljno kritikuje,⁴¹ a interesantno je da se on i sa materijalnog krivičnopravnog aspekta, u velikoj meri objašnjava određenim procesnim pojmovima, pa se tako ističe da zavera predstavlja izrazitu „prednost tužioca“,⁴² te da je u mnogim aspektima izuzetno kontroverzna, a da je u istoriji SAD, ta koncepcija između ostalog, služila i za pritiske u odnosu na radničke sindikate, optuživane da su kriminalna udruženja, kao i na političke protivnike; a pri tom, u procesnom smislu takođe proizvodi probleme i teškoće u odnosu na odbranu, posebno u vezi određivanja mesne nadležnosti suda,⁴³ mogućnosti za korišćenje „svedoka po čuvenju“, odnosno derivativnih svedoka, („rekla-kazala“ svedočenja – *hearsey exception*), drugih indirektnih dokaza, te spajanja postupka za više krivičnih dela, koji može optuženog dovesti u nepovoljan procesni položaj.⁴⁴

Zavera prema shvatanju anglosaksonske krivičnopravne doktrine svoje postojanje duguje racionalnim razlozima koji se svode na dve osnovne funkcije: 1) izgradnja preventivnih mehanizama kojima će se sprečiti aktivnosti lica koja pokazuju dispozicije

39 H. Vest, *Genozid durch Organisatorische Machtapparate – An der Grenze von individueller und kollektiver Verantwortlichkeit*, Baden-Baden, 2002, str. 251.

40 Prema klasičnoj *common law* i tzv. klasičnoj definiciji zavere, ona je veoma široko određena, kao sporazum više lica da izvrše neki protivpravni akt, ili da izvrše akt koji je saglasan sa pravom, ali služeći se protivpravnim sredstvima, dok je prema zakonskoj definiciji (*Criminal Justice Act 1987*), zavera utvrđena kao poseban način izvršenja u odnosu na određena krivična dela i to jednom opštom formulacijom, kao i definisanim odnosom prema *common law* definiciji, gde se zahteva da osim uslova za zaveru u *common law* smislu, još postoji i mogućnost da se radi o zaveri radi prevare, odnosno pronevere (*conspiracy to defraud*). Više o tome: J. Smith; B. Hogan, *Criminal Law*, Butterworths, London, Edinburgh, Dublin, 1999, str. 272–273.

41 Sve države SAD, nakon poslednjih (re)kodifikacija svog krivičnog zakonodavstva poznaju „zločin zavere“ (*crime of conspiracy*), osim Aljaske čiji izvori krivičnog prava ne sadrže takvu inkriminaciju.

42 Jedan američki sudija je u odluci koju navode citirani autori (Harrison v. United States, 7 F. 2d 259 (2cd Cir. 1925)) zaveru označio kao *the darling of the modern prosecutor's nursery*, koja tužiocu pruža jedinstvenu prednost i da onaj koji mora da se brani u odnosu na optužbe za učešće u zaveri, ima posebno težak teret dokazivanja.

43 U tom se smislu ističe da VI amandman američkog Ustava određuje da optuženi uživa pravo na brzo i javno suđenje, od strane nepristrasne porote u državi i distriktu na čijoj je teritoriji delo učinjeno, ali s obzirom na koncepciju zavere, u obzir dolazi čitav niz mesta, pri čemu u stvari, od volje tužioca praktično zavisi gde će se konkretno održati suđenje.

44 W. R. LaFave; A. W. Scott, Jr., *Substantive Criminal Law*, St. Paul, Minn., 1986, str. 64–67.

prema kriminalitetu i 2) suzbijanje posebno opasnih slučajeva grupnih aktivnosti, a ona je u materijalnom smislu sastavljena iz nekoliko bitnih elemenata: 1) postojanje dogovora među učesnicima u izvršenju krivičnog dela, što predstavlja esencijalni element zavere i praktično radnju izvršenja, 2) postojanje posebnog psihičkog odnosa prema delu, što se svodi na *mens rea* element zavere, koji je „predominantan“ u krivičnopravnoj kompoziciji zavere, 3) postojanje drugih radnji učesća, što se može svoditi na obezbeđenje određenih predmeta ili pomaganje na drugi način, te 4) postojanje svesti o zajedničkom delovanju sa drugim učesnicima.⁴⁵

Opšti pojam krivičnog dela u SAD i veza osnovnih elemenata tog pojma sa krivičnopravnom konstrukcijom zavere

Englesko pravo je u svom izvornom obliku (*common law*), formulisalo koncept *krivične odgovornosti*, koja postoji kada su ispunjeni potrebni uslovi koji se tiču objektivne (*actus reus*) i subjektivne komponente (*mens rea*) krivičnog dela. Bazičnim principom američkog krivičnopravnog sistema se tako smatra učenje o tome da je svako krivično delo komponovano od dva elementa; *kriminalnog akta* (*criminal act*) i *kriminalne namere* (*criminal intent*)⁴⁶, tako da nijedan od ova dva elementa, nije sam po sebi dovoljan da konstituiše krivično delo.⁴⁷

Određena radnja, *act* ili *actus reus*, uključuje u sebe neko protivpravno činjenje, ili propuštanje određene radnje u pogledu čijeg vršenja je postojala konkretna dužnost (ustanovljena zakonom, ugovorom ili specijalnim odnosom, poput moralne dužnosti i sl.), te je potrebno da između tog akta i posledice postoji kauzalna veza, dok se psihološki element (*mens rea*) po pravilu poistovećuje sa određenom kriminalnom namerom (*criminal intent*), a što se najčešće smatra jednom vrstom preduslova da se krivica u psihološkom smislu pripíše učiniocu (*guilty mind*), mada ona obuhvata i slučajeve nehata za koje se odgovara (*criminal negligence*).⁴⁸

Termin *actus reus* se u anglosaksonskom krivičnom pravu objašnjava kao *guilty act* i upućuje na zabranjenu radnju po sebi,⁴⁹ čime se krivičnim pravom obuhvata delo u fizičkom smislu, kao određena radnja ili propuštanje (kada je propuštanje protivno zakonu), dok *mens rea* upućuje da je učinilac sa namerom odnosno umišljajno preduzeo svoj akt, ali što takođe uključuje i postojanje određenih „kriminalnih saznanja“, te u određenim slučajevima, ispoljavanje grubog nemara, nehata ili ostvarivanje određenog cilja, s tim da se osoba po pravilu ne može osuditi za krivično delo, ukoliko se ne dokaže da je radnju preduzela svesno, sa saznanjem, ili voljom.⁵⁰

U tzv. *common law* krivičnopravnom sistemu, koje se inače, smatra više procesno orijentisanom, svako se krivično delo sastoji iz dve komponente: s jedne strane, to su sve okolnosti na kojima se zasniva krivičnopravna odgovornost, a te okolnosti predstavljaju spoljašnje osobine kod svakog krivičnog dela (tzv. *actus reus*) ili potiču iz unu-

45 *Ibidem*, str. 68–85.

46 *Namera* ovde u stvari, pretežno označava oblik krivice koji se u našem krivičnom pravu, a slično je i u većini drugih evropskih krivičnih prava, označava kao *umišljaj*.

47 E. Eldefonso, A. R. Coffey, *Criminal Law – History, Philosophy, Enforcement*, New York, 1981, str. 38.

48 *Ibidem*, str. 39–41.

49 Zabranjenost radnje u stvari, predstavlja samo drugi izraz za njenu protivpravnost.

50 J. P. Senna; L. G. Siegel, *Criminal Justice*, Belmont, 1999, str. 117–118.

trašnje strane (tzv. *mens rea*); s druge strane, postoji pojam tzv. „odbrana“ (*defences*), koji obuhvata sve osnove isključenja krivične odgovornosti i pri tom je takođe povezan sa određenim procesnim preprekama za krivično gonjenje, kao što je to na primer, zastarelost, tako da krivično delo postoji samo ako ne egzistira neki od tih isključujućih osnova.⁵¹

Klasična definicija krivičnog dela (zločina se) u američkoj i uopšte anglosaksonskoj koncepciji svodi na objektivistički pristup, tako da se kao osnovni element navodi radnja, dakle *actus reus* (u svoja dva modaliteta), uz označavanje da je potrebno da ne postoje osnovi isključenja protivpravnosti (tzv. odbrane ili opravdanja), te se deli na dve osnovne vrste, s obzirom na težinu. Prema ovakvom shvatanju, „zločin je namerna radnja ili njeno propuštanje, kojom se krši krivično pravo (zakonsko ili ono sadržano u sudskim precedentima), učinjenja bez postojanja određenih osnova isključenja protivpravnosti (odbrane – *defences*) ili bez opravdavajućih razloga (*justification*) i koje je sankcionisano od strane države kao krivično delo ili prekršaj.“⁵² U okviru ove definicije se *mens rea* manje upadljivo označava, ali je taj psihološki element ipak sadržan u određivanju da radnja izvršenja mora biti preduzeta namerno, što se u stvari svodi na „skriviljeno“ činjenje ili nečinjenje, uz prouzrokovanje određene relevantne posledice, a što uključuje i slučajeve određenih formi nehata, zavisno od vrste krivičnog dela.

U odnosu na krivično delo, odnosno delo koje bi inače (da nema tih osnova), bilo krivično delo mogu se ispoljiti određeni osnovi koji isključuju njegovo postojanje. Ti osnovi se nazivaju „odbrane“ (*defences*) i postoje u nekoliko oblika, teorijski podeljenih prema određenim kategorijama: 1) odbrane zasnovane na nedostatku kapaciteta da se učini krivično delo, gde spadaju: a) dečiji uzrast (*infancy*), b) intoksikacija, pri čemu se razlikuju dobrovoljna intoksikacija, kada se postupa slično kao što je to kod nas slučaj sa institutom skriviljene neuračunljivosti (*actiones libere in causa*), te neskriviljena intoksikacija koja ima značaj koji je sličan, odnosno identičan neuračunljivosti; c) neuračunljivost učinioca u vreme izvršenja krivičnog dela (*insanity*); 2) odbrane koje isključuju krivicu za delo (izvinjavaju ga) ili opravdavaju činjenje takvog dela koje bi inače bilo krivično, gde spadaju: a) prinuda, b) krajnja nužda, c) pristanak povređenog, d) pravna zabluda u nekim slučajevima,⁵³ e) stvarna zabluda pod određenim okolnostima, f) postojanje alibija okrivljenog; 3) odbrane koje opravdavaju upotrebu sile, gde spadaju: a) samoodbrana, b) odbrana drugih lica, c) odbrana određenih materijalnih vrednosti, odnosno dobara, gde se posebno ističu – odbrana kuće, odnosno „doma“, te odbrana imovine; 4) odbrane zasnovane na ustavnim ili zakonskim propisima, gde spadaju: a) ustavni imunitet koji poseduju određena lica, b) druge forme imuniteta, c) delovanje načela *ne bis in idem*, te d) zastarelost krivičnog dela; 4) odbrane zasnovane na prethodnom nelegalnom delovanju nadležnih organa, gde spadaju: a) zabranjeno provociranje na krivično delo i b) krivično gonjenje zasnovano na nekom diskriminatorskom kriterijumu u odnosu na okrivljenog.⁵⁴

51 H. Satzger, *Internationales und Europäisches Strafrecht*, Baden-Baden, 2005, str. 177.

52 S. T. Reid, *Crime and Criminology*, Boston, 2000, str. 6.

53 U SAD se primarno insistira na principu *ignorantio legis non excusat* (*ignorance of the law is no excuse*), a samo se u veoma limitiranim slučajevima (što je u praksi izuzetno retko), neskriviljenoj pravnoj zabludi, odnosno pravnoj zabludi iz opravdanih razloga, pridaje značaj osnova koji isključuje postojanje krivičnog dela, najčešće kroz terminološku varijantu – isključenja krivične odgovornosti.

54 Više o tome: J. M. Scheb; J. M. I. Scheb, *Criminal Law and Procedure*, Belmont, 2002, 336–366.

Sa stanovišta uobičajene krivičnopravne dogmatike u evropskom kontinentalnom krivičnom pravu, koncepcija *odbrana* iz anglosaksonskog krivičnog prava je prilično nesistematska, čak i pomalo haotična, jer se ne samo zbirno govori o čitavom nizu bitno različitih materijalnih krivičnopravnih osnova koji imaju značaj da isključuju postojanje krivičnog dela, već se tu navode i neki razlozi koji predstavljaju ili tipične smetnje za krivično gonjenje, kao što je dejstvo imuniteta, delovanje načela *ne bis in idem* i zastarelost krivičnog gonjenja, ili se radi o dokaznoj problematici, bilo da je u pitanju značaj alibija, bilo da se radi o pravno nevaljanim dokazima, odnosno protivpravnim radnjama koje su delovale kao prethodni uslov u odnosu na činjenje krivičnog dela.⁵⁵

Smatra se da je kod zavere daleko teže, nego uobičajeno, napraviti razliku između mentalnog elementa (*mens rea*) i fizičkog elementa, odnosno konkretno preduzete radnje (*actus reus*), jer *actus reus* kod zavere podrazumeva postojanje određenog dogovora, ali dogovor suštinski predstavlja jednu mentalnu operaciju, koja se opet, mora manifestovati preko određenog akta.⁵⁶ Kao što smo već objasnili, zavera je i u samoj anglosaksonskoj doktrini prilično kontroverzan institut i posebno se upadljivo ističe nejasnost kriterijuma za kažnjavanje radnji koje u suštini predstavljaju neku prethodnu etapu u procesnu nastanka krivičnog dela. Tako se konstatuje da nije lako ustanoviti totalno opravdan rezon, osim možda u slučaju istorijskih precedenata, zašto jednostavni dogovor da se učini krivično delo, treba da bude tretiran kao samo krivično delo, pa to u poređenju sa pravilima koja se odnose na pokušaj, gde njegov *actus reus* postoji bez obzira na sve radnje koje ga sačinjavaju, sve dok samo delo nije zaista kompletno i izvršeno, tako da drugim rečima, više radnji koje predstavljaju pokušaj ili pripreme radnje, ne znače same po sebi krivičnu odgovornost.⁵⁷

Nemogućnost da se zavera jasno objasni i utemelji na njenom fizičkom elementu, na *actus-u reus-u*, jer je teško objasniti zašto ona treba da bude posebno krivično delo, a pri tom pokušaj i pripreme radnje, postoje kao kažnjive radnje, ali samo u vezi sa krivičnim delom u odnosu na koje su bile upravljene i nemaju samostalan karakter, je i dovela do toga, da se ishodište zavere i njena suština, pre svega traže u psihičkom elementu u – *mens rei*, mada se naravno, time ne isključuje obavezno postojanje *actus-a reus-a*, jer oba elementa, kao i kod svih drugih krivičnih dela i ovde moraju da egzistiraju. Praktično se mentalni element učešća u zaveri svodi na nameru učinioca da ima (igra) određenu ulogu kao strana u sporazumu kojim zavera nastaje, te da sporazum sprovede, ali da pored toga, poseduje i *mens rea* u odnosu na krivično delo koje name-rava da učini u sklopu zavere.⁵⁸

55 Citirani autori (*Ibid.*, str. 366–369), pored već objašnjenih mnogobrojnih, raznovrsnih i prilično nesistemizovanih osnova (*odbrana*), navode još i neke druge moguće „netradicionalne“ odbrane (*nontraditional defenses*), gde spadaju: 1) neuobičajena verska uverenja i religijska praksa, 2) nepažnja žrtve (doprinos oštećenog), 3) predmenstrualni sindrom (PMS), 4) kompulzivno kockanje, 5) posttraumatski stresni sindrom, 6) korišćenje „brze hrane“ (*the junk food defense*), 7) intoksikacija gledanjem televizije, 8) intoksikacija pornografskim sadržajima, 9) hromozomska abnormalnost (XYY hromozomska kombinacija), 10) postojanje „dvostruke ličnosti“ kod učinioca, te 11) druge „nove“ odbrane, poput sindroma urbanog okruženja i sl. Iako to uveliko prevazilazi temu našeg rada, lako je uočiti da su neki od nabrojanih mogućih osnova isključenja postojanja krivičnog dela, krajnje „sumnjivi“, nejasni, pa donekle i „komičnog“, odnosno bizarnog karaktera, poput korišćenja „brze hrane“, a iz ovog nabrojavanja se može uočiti izrazita nesistematičnost anglosaksonskog koncepta „odbrana“, koje u velikoj meri predstavljaju prilično neuobičajeni „miks“ određenih instituta i podinstituta materijalnog krivičnog prava i dokazne problematike, odnosno razloga iz domena krivičnog procesnog prava.

56 J. Smith, Hogan, *Opus citatum*, str. 274.

57 M. Molan; D. Bloy; D. Lanser, *Modern Criminal Law*, London, Sydney, Portland, Oregon, 2002, str. 137.

58 M. Jefferson, *Criminal Law*, London, 2001, str. 388.

Osnovni element *actus-a reus-a* zavere je određeni dogovor, koji se svodi na neku vrstu „ortakluka“ (*partnership*) u krivičnom delu, ali sam taj dogovor mora da ispunjava određene uslove, jer on tako na primer, neće postojati, ako se samo radi o pregovori-ma za izvršenje dela, koji još nisu završeni, ili nisu urodili plodom.⁵⁹ Dogovor se može manifestovati na razne načine, kao što su reči, određeno delovanje ili pisanje, a sam dogovor koji pravnici često vide kao susret misli, bez ikakvih spoljnih manifestacija, kao mentalno stanje, nije kažnjiv.⁶⁰ U dogovoru moraju učestvovati najmanje dve strane, što ne znači da se uvek radi o najmanje dve osobe, jer u nekim slučajevima više lica može činiti samo jednu stranu određenog dogovora.⁶¹ U nekim situacijama u sudskoj praksi je sud, da bi utvrđivao da li je zaista postignut dogovor kao element zavere, pravo analogiju sa ugovorom koji shodno opštim pravilima predstavlja saglasnost volja.⁶² Naravno, kao i u drugim sličnim situacijama, faktičko je pitanje kada je neki dogovor definitivno uspostavljen, ali sud u rešavanju tog pitanja, mora da ima uvid i u neke spoljašnje pokazatelje da je došlo do relevantne saglasnosti volja aktera dogovora, pri čemu određene indikacije pruža i sudska praksa.

Međutim, kao što je već istaknuto, činjenica da se ovakav dogovor, kao i inače bilo koji pravno valjani sporazum, ili uopšte ugovor, zasniva na saglasnosti volja, odnosno određenom konsensualnom odnosu, koji podrazumeva svest i volju, kao dominantno psihičke elemente, ukazuje da se sporazum kao *actus reus* zavere predstavlja njen fizički obavezni element, usko prepliće sa njenim psihičkim elementom, pa taj element u konkretnim slučajevima, nije lako razlikovati. Postojanje dogovora se uobičajeno dokazuje činjenicama koje ukazuju da je sporazum ispunjen.⁶³ U stvari, dogovor se u uobičajenom smislu smatra postojećim, čim je postignuta saglasnost volja aktera dogovora u odnosu na bitne elemente određenog sporazuma, a njegovo ispunjenje je već nešto do čega dolazi nakon što je dogovor zaključen, ali naravno, ispunjenje elemenata dogovora svakako ima veliki dokazni značaj u odnosu na činjenicu da je dogovor zaista postojao i da je određeno krivično delo (kao element njegovog ispunjenja), direktno iz njega proizišlo.

Za postojanje zavere neophodan je određeni sporazum, a on podrazumeva najmanje dve strane koje u njemu učestvuju, ali sporazum sa određenim licima ne mora biti dovoljan za nastanak krivičnog dela zavere, jer na primer, kada direktor kompanije koji je potpuno odgovoran za sprovođenje poslova kompanije, odluči da učini krivično delo u ime kompanije, on ne može biti osuđen za zaveru sa kompanijom, odnosno drugim zaposlenim licima, jer je jedino on svesno bio involviran, čak i ako kompanija poseduje sopstveni pravni subjektivitet.⁶⁴ Iz ovoga i proizlazi problematičnost dokazivanja učešća u zaveri lica koja su deo tzv. aparata moći, bilo da su u pitanju državne ili paradržavne strukture, a što je tipično za međunarodna krivična dela, jer se učešće u zaveri, mora jasno razlikovati od postupanja po naređenju, odnosno vršenju dužnosti u određenom organu ili organizaciji, u pogledu čega se primenjuju druga pravila.

59 A. Reed; P. Seago, *Criminal Law*, London, 2002, str. 324–325.

60 M. Jefferson, *Criminal Law*, Pearson Edukation, London, 2003, str. 397.

61 Više o tome: C. M. V. Clarkson; H. M. Keating, *Criminal Law*, London, 1998, str. 518.

62 Više o tome: M. Jefferson, *Opus citatum*, str. 398.

63 M. Molan, *Sourcebook on Criminal Law*, London, Sidney, 2003, str. 443.

64 M. J. Allen, *Textbook on Criminal Law*, London, 2003, str. 255.

Kritičari koncepcije zaverе smatraju da je ona nedovoljno određena, a za nju se takođe ističe da u praksi omogućava izuzetak u odnosu na pravilo o nevalidnosti svedoka u smislu „rekla kazala“ („čuli-rekli-svedoci“), odnosno indirektnih svedoka, ili onih svedoka koji su u kontinentalno-evropskom pravu poznati kao „svedoci po čuvenju“ (*Hearsay Exception*). U literaturi se ovo objašnjava sledećim navodom: „Opšte pravilo po kome saslušanje ovakvih svedoka (*hearsay*) nije dopušteno u krivičnom postupku, je obeleženo mnogim izuzecima. Jedan od tih je i izuzetak koji se odnosi na kozaverenika (*co-conspirator exception*): bilo koja radnja ili izjava jednog od kozaverenika u odnosu na zaveru, je dopuštena protiv bilo kog drugog zaverenika. Na primer, primenljivost saveznih dokaznih pravila u odnosu na *hearsay* je dopuštena, ukoliko su u pogledu osumnjičenog i u odnosu na njegovu ulogu u zaveri ispunjeni sledeći uslovi: 1) da je zavera postojala i da je osumnjičeni (branjenik – *defendant*) učestvovao u njoj; 2) da je identifikovana izjava tipa „rekla-kazala“ (*hearsey*) osumnjičenog u odnosu na drugo lice koje je bilo involvirano u istu zaveru; 3) da je izjava sačinjena u pravcu zaverе; 4) da je izjava upotpunila saznanja o zaveri.“⁶⁵ Razlog koji se najčešće navodi za ovaj izuzetak se svodi na činjenicu da je svaki zaverenik „zastupnik“ ili „reprezent“ svih ostalih učesnika u zaveri.“⁶⁶

2.5.2. Sumarni osvrt na saučesništvo u nemačkom krivičnom pravu i objašnjenje jedne posebne forme posrednog izvršilaštva

Sva klasična evropska krivična prava poznaju institut saučesništva.⁶⁷ On se u nemačkom krivičnom pravu reguliše na nešto drugačiji način, nego u krivičnom pravu Srbije. U nemačkom krivičnom pravu se, kada je reč o učestvovanju više lica u jednom krivičnom delu, pravi razlika između *izvršilaštva* (*Täterschaft*) i saučesništva (*Teilnahme*), što znači da se „kao izvršilac krivičnog dela kažnjava onaj ko krivično delo izvrši sam (neposredno izvršilaštvo – *unmittelbare Täterschaft*) ili služeći se nekim drugim licem (posredno izvršilaštvo – *mittelbare Täterschaft*)“,⁶⁸ dok se onda kada se krivično delo učini (izvrši) zajednički od strane više lica, svaki takav učinilac, smatra saizvršiocem“ ili bukvalno prevedeno – saučiniocem (*Mittäter*).⁶⁹

65 W. R. LaFave, *Substantive Criminal Law*, Vol. 2, Thomson Vest, 2003, str. 259.

66 *Ibidem*.

67 Kako to uveliko prevazilazi osnovne okvire ovog teksta, izložićemo samo vrlo sumaran pregled osnovnih pravila nemačkog krivičnog prava u odnosu na oblike učestvovanja više lica u krivičnom delu, tj. problematiku (sa) izvršilaštva i saučesništva.

68 Našu krivičnopravnu terminologiju već duže vreme na svojevrsan način kvari ili čak na svojevrsan način „terminološki kontaminira“, baratanje najčešće u medijima, ali i od strane političara, pravnih laika, pa čak često i nedovoljno edukovanih (ili možda na ne nekim kursevima i tzv. treninzima „preedukovanih“), nosilaca pravosudnih funkcija, terminima koji nisu deo našeg pozitivnog krivičnog prava. Često se tako kod nas govori o „počiniocu“ krivičnog dela, iako naš zakonodavac ne poznaje termin „počinilac“, već pod „učiniocem“ podrazumeva izvršioca, saizvršioca, podstrekača i pomagača.

Nemački termin „Täter“ se kod nas uobičajeno prevodi kao „učinilac“, mada bi u stvari, on mogao možda i adekvatnije da se prevede izrazom – „počinilac“, koji je kod nas praktično prodro, verovatno pod uticajem nama jezički bliske hrvatske terminologije, koja se po tradiciji puno naslanja na germanizme. U stvari, kako nemačka reč „Tat“ označava „delo“, odnosno „čin“, pravi prevod nemačke reči „Täter“ bi verovatno bio „delatnik“ (jer reči „činilac“ ili „čimbenik“ imaju drugo značenje), što bi u stvari bio kroatizam, koji čak ni u hrvatskom jeziku (inače, veoma sklonom germanizmima), a kamoli u srpskom, nije uobičajen u krivičnopravnoj terminologiji. Izraz „počinilac“, ovde čak i prilikom prevođenja sa nemačkog ne koristimo, jer se sa stanovišta našeg prava, tu u stvari, a naročito kada je u pitanju podela na *neposredno* i *posredno* (učinilaštvo) tj. izvršilaštvo, radi o *izvršiocu* krivičnog dela, a u nekim situacijama bi u duhu naše krivičnopravne terminologije, u pitanju bio *učinilac*.

69 J. Wessels; W. Beulke, *Strafrecht – Allgemeiner Teil – die Straftat und ihr Aufbau*, C. F. Müller, Heidelberg, 2003, str. 170.

Suština ovog nemačkog pogleda na učestvovanje više lica u krivičnom delu, odnosno njegovom „ostvarenju“, je da se kod (sa)izvršilaštva radi o *sopstvenom* krivičnom delu, dok je kod saučesništva u pitanju odgovarajuće umišljajno doprinošenje *tuđem* krivičnom delu. Drugim rečima objašnjeno – „izvršilaštvo označava *sopstveno* ostvarenje bića krivičnog dela, što ne mora uvek biti i „svojeručno“ činjenje krivičnog dela (neposredno izvršilaštvo)“, već krivično delo može biti izvršeno i tako što se izvršilac „služi drugim licem“ (posredno izvršilaštvo), dok saučesništvo predstavlja učestvovanje u činjenju krivičnog dela nekog drugog lica, koji je tzv. glavni učinilac (*Haupttäter*).⁷⁰

Izvršilaštvo uvek podrazumeva *vlast nad delom* (*Tatherschaft*), što se odnosi kako na neposredno izvršilaštvo, tako i na posredno izvršilaštvo, kao jednu formu „izvršilaštva“. ⁷¹ Vlast (sa)izvršioca nad krivičnim delom je suština izvršilaštva u nemačkom pravu. Takva „vlast“ krivično delo čini „sopstvenim“, što je suština razlike između izvršilaštva, gde spada i saizvršilaštvo u smislu našeg pozitivnog prava i saučesništva (što je u srpskom krivičnom pravu saučesništvo u užem smislu), u formi podstrekavanja ili pomaganja.

Saučesnik je u nemačkom krivičnom pravu onaj ko umišljajno navede drugog da učini krivično delo (podstrekavanje – *Anstiftung*) ili mu umišljajno pruži pomoć u činjenju „njegovog“ krivičnog dela (pomaganje – *Beihilfe*), dok se izvršilaštvo sastoji u neposrednom, posrednom ili zajedničkom izvršenju „sopstvenog“ krivičnog dela.⁷² To znači da postoje tri oblika izvršilaštva u nemačkom krivičnom pravu. Tipično izvršilaštvo je prvi oblik kada jedan učinilac sam izvrši krivično delo, odnosno učestvuje u radnji izvršenja krivičnog dela.

Drugi oblik izvršilaštva u nemačkom krivičnom pravu je posredno izvršilaštvo, koje kao takvo ne postoji formalno u našem krivičnom pravu. Treći oblik izvršilaštva u nemačkom krivičnom pravu je u stvari, u osnovi ono što je saizvršilaštvo sa stanovišta našeg krivičnog prava, kada se radi o učiniocima koji zajednički ostvaruju krivično delo i to tako što se objektivni doprinos jednog učinioca krivičnom delu, može pripisati i drugom, sve dok je on obuhvaćen zajedničkom odlukom da se učini krivično delo, što znači da takva konstrukcija omogućava „punu kažnjivost i onih učinilaca koji nisu ispunili sva objektivna obeležja bića krivičnog dela“.⁷³

Nemačko krivično pravo, kao što je prethodno već objašnjeno, tradicionalno poznaje podelu na *posrednog* i *neposrednog izvršioca* krivičnog dela. Posredni izvršilac je onaj ko krivično delo izvrši koristeći se drugom osobom, kao pukim sredstvom ili običnim „slepim“ oruđem izvršenja krivičnog dela. Nemačka krivičnopravna teorija razlikuje više oblika posrednog izvršilaštva, počev od najjednostavnijeg kada izvršilac koristi „snagu svog znanja i/ili moć svoje volje, da bi pomoću drugog čoveka („ljudskog oruđa“ – *menschliches Werkzeug*), uključenog u određeni „kauzalni lanac“, „ostvario zakonom propisano biće krivičnog dela“, odnosno izvršio konkretno krivično delo, pa do nekih vrlo složenih ili spornih formi kao što je posredno izvršilaštvo radnjom propuštanja ili jednog specifičnog oblika koji je posebno interesantan sa stanovišta organizovanog vršenja krivičnog dela, a to je – delovanje „učinioca iza učinioca“ u formi

70 K. Kühl, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, München, 2002, str. 757.

71 H. H. Jescheck; T. Weigend, *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*, Dundker & Humblot, Berlin, 1996, str. 663.

72 J. Wessels; W. Beulke, *Opus citatum*, str. 170.

73 R. Schmidt, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Bremen, 2007, str. 374.

„(državne) organizacije“. Korišćenje drugog čoveka na kao pukog oruđa ili sredstva za izvršenje krivičnog dela, se u nemačkoj teoriji objašnjava sledećim primerom: „Kada neko upotrebi jedno mehaničko oruđe ili životinju da bi izvršio krivično delo, on je neposredni, a ne posredni izvršilac. Ali kada neko za ostvarenje jednog zakonom propisanog bića krivičnog dela, upotrebi drugog čoveka,⁷⁴ tada je on neposredni izvršilac, dok čovek koji je upotrebljen da se izvrši krivično delo („ljudsko oruđe“), uopšte ne preduzima kažnjivu radnju.“⁷⁵

Posebnom formom ili čak „posebnim problemom“ posrednog izvršilaštva se u nemačkoj teoriji smatraju varijante koje se svode na „učinioca iza učinioca“ (*Täter hinter dem Täter*), od kojih je posebno interesantno posredno izvršilaštvo zasnovano na delovanju „moći organizacije“, gde se u Nemačkoj primarno misli (u pogledu čega postoji i određena sudska praksa), na državnu organizaciju. Radi se o slučaju gde je neposredni izvršilac puki „točkić u sistemu“, koji je „podoban manipulaciji“ i kojim se „može upravljati“, što je krivičnopravna koncepcija koju je nemačka sudska praksa prvo razvila u odnosu na krivičnopravnu reakciju na „nacionalsocijalističko sistemsko nepravo“, da bi znatno kasnije, isti rezon bio primenjen i u odnosu na bivše graničare nekadašnje Nemačke Demokratske Republike, koji su izvršavajući naređenje (*Schiffsbefehl*) da pucaju na ljude koji su neovlašćeno prelazili „nemačko-nemačku granicu“, prema toj krivičnopravnoj konstrukciji, bili samo puka oruđa za ubistva, koja su u stvari, zahvaljujući svojoj hijerarhijskoj poziciji i faktičkoj moći kojom su raspolagali, posredno izvršili visoki državni funkcioneri i koji stoga predstavljaju „učinioce iza učinilaca“.⁷⁶

Kao što je već objašnjeno, suština svakog oblika izvršilaštva se u nemačkom pravu svodi na „vlast nad delom“, što je naravno najizraženije kada se radi o prvoj formi izvršilaštva gde učinilac „sopstvenom telesnom aktivnošću“ (na primer, sopstvenim rukama), čini krivično delo“, jer „ne može se bolje vladati delom, nego kada ga čovek sam čini“.⁷⁷ Vlast nad delom je manje izražena kod drugog oblika izvršilaštva, tj. onda kada postoji više (sa)izvršilaca koji zajednički čine krivično delo, tako da se kod svakog od njih radi o *sopstvenom krivičnom delu* a vlast nad delom se kada je u pitanju posredno izvršilaštvo u nekim svojim formama ispoljava i na vrlo specifične načine, kao kada se radi o prethodno objašnjenom obliku koji se svodi na „organizovani aparat vlasti“, odnosno „moći“ (*Organisatorische Machtapparate*), za koji se u nemačkoj krivičnopravnoj teoriji zaključuje da je specifična i „nova“ forma posrednog izvršilaštva, koja je prvi put razvijena 1963. godine i za koju je karakteristično da posredni izvršilac deluje tako što izvršenje krivičnog dela postiže ne služeći prinudom ili dovođenjem u zabludu neposrednog izvršioca, što je tipično za uobičajene (redovne forme) posrednog izvršilaštva, već tako što kreira određeni „aparat vlasti“ kao sistem koji sam po sebi, obezbeđuje izvršenje krivičnog dela.⁷⁸

K. Roxin (C. Roxin) ističe da je i kod posrednog izvršilaštva tipična vlast nad delom, ali koja ne postoji u faktičkom obliku, kao kada se neposredno preduzima radnja izvršenja, već u obliku *vlasti nad voljom*.⁷⁹ Ova koncepcija je razvijena i u odnosu na

74 Citirani autor ovo ilustruje sledećim primerom: Osoba A gurne lice B na osobu C, koja stoga padne i povredi glavu. Ovde je A neposredni izvršilac a B uopšte ne čini krivično delo.

75 R. Schmidt, *Opus citatum*, str. 383.

76 *Ibidem*, str. 393.

77 C. Roxin, *Strafrecht – Allgemeiner Teil, Band II – Besondere Erscheinungsformen der Straftat*, München, 2003, str. 19.

78 *Ibidem*, str. 46.

79 Više o tome: C. Roxin, *Täterschaft und Täterschaft*, Berlin, New York, 2006, str. 141–142.

specifičan oblik posrednog izvršilaštva koje se realizuje posredstvom organizovanog aparata vlasti, odnosno države čiji je pravni sistem *kriminalnog karaktera*, što je u Nemačkoj primarno bio slučaj kada se radi o nacističkoj državi. Posredni izvršiocu koji su na takav način izvršavali „svoja“ krivična dela nisu neposredno „prljali ruke“, ali su po tumačenju nemačke krivičnopravne teorije i krivičnih sudova u nekim od poznatih suđenja, tretirani kao učinioci krivičnih dela, poznati pod metaforičnim nazivom – „učinioci koji deluju za pisačim stolom“ (*Schreibtschtäter*).⁸⁰

Konceptija posrednog izvršilaštva u nemačkom krivičnom pravu ima veliki značaj pre svega, s obzirom na uslov da je za saučesništvo neophodno postojanje umišljajnog dela izvršioca, čime se u stvari, dospeva na teren teorije o strogo akcesornoj prirodi saučesništva. Limitirana akcesornost nema u nemačkom krivičnom pravu, ni izbliza onaj značaj koji ima u našem krivičnom zakonodavstvu. Takođe, ekstenzivnom shvatanju pojma posrednog izvršioca u nemačkom krivičnom pravu doprinosi i teorija vlasti nad delom.

Neke veoma „udaljene“ i u stvari, prilično ekstenzivne varijante posrednog izvršilaštva, kao što su izvršenje krivičnog dela pomoću „organizovanog aparata moći (vlasti)“ ili delovanje „učinilaca (izvršilaca) za pisačim stolom“, su očigledno na samoj *granimi objektivne odgovornosti*. Njihovo jedino realno opravdanje je davanje izvesne prevage načelu legitimnosti u odnosu na neke druge „redovne“ zahteve krivičnog prava, koje se između ostalog, temelji kako na načelu zakonitosti, tako i na principu individualne subjektivne odgovornosti. Tako nešto ima suštinski svoj puni smisao pre svega, kada se radi o pozivanju na odgovornost za na prvi pogled „tuđa“, a u stvari, njihova „sopstvena“ krivična dela, značajnih funkcionera i uopšte, osoba koje su raspolagale odgovarajućom vlašću, te realno posedovale relevantnu moć u doba nacional-socializma u Nemačkoj. Te koncepcije su ipak značajno manje opravdane kada su u pitanju krivična dela (pre svega, ubistva begunaca iz jedne nemačke države u drugu), učinjena na „nemačko-nemačkoj granici“, u vreme postojanja Nemačke Demokratske Republike (DDR), od strane vojnika graničara istočne Nemačke, a sve u sklopu jednog pravnog i političkog sistema u kojem su ti obični vojnici bili samo jednostavni „točkići“ ili „šrafčičići“ u složenom mehanizmu državnog aparata. Krivični progon visokih državnih i vojnih funkcionera bivšeg Nemačke Demokratske Republike, kao i oficira nešto „viših“ činova, se ipak veoma teško može temeljiti na toj veoma ekstenzivnoj varijanti posrednog izvršilaštva, tako što bi ga to učinilo ne samo zakonitim, već i legitimnim, isto kao što se realno, po stepenu svoje „antipravnosti“, ne mogu upoređivati nacistička Nemačka, koja je istorijski nesporno obeležena kao izrazito „zločinačka država“ i nekadašnja istočna Nemačka, koja je svakako bila nedemokratska, ali kojoj se ipak ne može generalno pripisati kriminalni karakter.

Ekstenzivne varijante posrednog izvršilaštva razvijene u nemačkoj krivičnopravnoj teoriji, ali i primenjene u praksi kada se radi o krivičnim delima učinjenim tokom „Trećeg rajha“, kao i u nekadašnjoj Nemačkoj Demokratskoj Republici, se isključivo odnose na delovanje u okviru „državne organizacije“. One se praktično ne primenjuju kada su u pitanju druge organizacije, pa i one koje su inače kriminalnog karaktera, poput grupa koje pripadaju sferi organizovanog kriminaliteta, mada se taj oblik posrednog izvršilaštva već na prvi pogled (zato što dosta asocira na anglosaksonsku krivičnopravnu

80 C. Roxin, (*Strafrecht*), *Opus citatum*, str. 46–47.

konceptiju zavere), čini veoma pogodnim i kada su u pitanju krivična dela organizovanog kriminaliteta. Naime, baš je za kriminalne organizacije, s obzirom na neke njihove dominantne fenomenološke karakteristike, a naročito strogu hijerarhijsku ustrojenost, tipično da se radi o „organizovanom aparatu moći“. Osnovni razlog zašto te ekstenzivne varijante posrednog izvršilaštva razvijene u nemačkoj krivičnom pravnoj teoriji, nisu u praksi primenjivane kada se radi o krivičnim delima koja spadaju u organizovani kriminalitet, je što za tim praktično nije bilo potrebe. Naime, za razliku od državnih funkcionera nacističke Nemačke, pa i nekadašnje Nemačke Demokratske Republike, koji se bez primene takve koncepcije posrednog izvršilaštva, svakako ne bi mogli krivično goniti, hijerarhijski visoko pozicionirani članovi organizovanih kriminalnih grupa se svakako i bez korišćenja ekstenzivne varijante posrednog izvršilaštva, mogu pozivati na odgovornost za konkretna krivična dela, a i onda kada se ne može pouzdano utvrditi njihova konkretna uloga kao izvršilaca, podstrekača (što oni u praksi najčešće po pravilu i jesu), ili pomagača, uvek ostaje mogućnost da se krivično gone zbog formiranja kriminalne organizacije ili članstva u njoj.

Zaključna razmatranja

Organizovani kriminalitet i saučesništvo nisu formalno nužno povezani, ali iz suštinskih osobenosti organizovanog kriminaliteta, naročito u njegovim razvijenijim formama, podrazumeva da se u praksi većina krivičnih dela koja spadaju u tu vrstu kriminaliteta, vrše u saučesništvu.

Sama hijerarhijska struktura složene kriminalne organizacije, po pravilu dovodi i do odgovarajućeg „saučesničkog delovanja“, poput izdavanja „naređenja“ od strane lidera organizacije, odnosno drugih hijerarhijski viših članova organizacije, drugim na hijerarhiji niže pozicioniranim članovima da izvrše određeno krivično delo, a što u krivičnom pravnom smislu predstavlja podstrekavanje na krivično delo.

Osnovno krivično delo organizovanog kriminaliteta, a to je u našem krivičnom pravu – udruživanje radi vršenja krivičnih dela (nekadašnje zločinačko udruživanje),⁸¹ ispoljava puno suštinskih sličnosti sa nekim oblicima saučesništva, a naročito onim formama saučesništva u uporednom krivičnom pravu, koje se u stvari, svode na različite varijante zavere u krivičnom pravnom smislu.

U praksi se uočava tendencija da se teža krivična dela učinjena u saučesništvu, skoro rutinski smatraju krivičnim delima organizovanog kriminaliteta, te kao takva svrstavaju u nadležnost Posebnog odeljenja za organizovani kriminal Višeg suda u Beogradu (tzv. specijalnog suda). Ovo ponekad nije adekvatno, jer neka od tih krivičnih dela, bez obzira na njihovu težinu, s obzirom na zaprečenu kaznu i okolnosti pod kojima su učinjena i slično, nemaju sve potrebne karakteristike da bi se smatrala krivičnim delima organizovanog kriminaliteta, imajući u vidu kako suštinu fenomena organizovanog kriminaliteta u teorijskom smislu, tako i sa stanovišta važeće zakonske definicije organizovanog kriminala, koja se u praksi ponekad preširoko tumači.

U stvari, čini se da je teško opravdati svrstavanje određenog krivičnog dela u organizovani kriminalitet, što u praksi primarno znači da ono spada u nadležnost odgo-

81 Više o tome krivičnom delu: Z. Stojanović; N. Delić, *Krivično pravo – posebni*, Beograd, 2013, str. 305–309.

varajućih posebnih sudskih odeljenja,⁸² osim kada se po nekom drugom kriterijumu, radi o „posebno teškom krivičnom delu“, a da se, kada je reč o konkretnom krivičnom postupku za takvo krivično delo, konkretni okrivljeni istovremeno krivično ne goni i za krivično delo *udruživanja radi vršenja krivičnih dela*, čije izvršenje po logici stvari predstavlja suštinsko obeležje organizovanog kriminal(itet)a.

Literatura

1. Allen, M. J; *Textbook on Criminal Law*, Oxford Univeristy Press, London, 2003.
2. Bavcon, Lj; Šelih, A; *Kazensko pravo – splošni del*, ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1999.
3. Vest, H; *Genozid durch Organisatorische Machtapparate – An der Grenze von individueller und kollektiver Verantwortlichkeit*, Nomos verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2002.
4. Vuković, I; *Krivična dela nepravog nečinjenja*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2013.
5. Wessels, J; *Strafrecht – Allgemeiner Teil – Die Straftat und Ihr Aufbau*, C. F. Müller, Heidelberg, 1996.
6. Wessels, J; Beulke, W; *Strafrecht – Allgemeiner Teil – die Straftat und ihr Aufbau*, C. F. Müller, Heidelberg, 2003.
7. Weismeier, M; Möhlig, A.; *Strafrecht der Europäischen Union*, Nomos, Baden-Baden, 2008.
8. Gropp, W; *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Springer, Berlin, Heidelberg usw., 1998.
9. De Than C; Shorts, E; *International Criminal Law and Human Rights*, Sweet & Maxwell, London, 2003.
10. Eldefonso, E; Coffey, A. R; *Criminal Law – History, Philosophy, Enforcement*, Harper & Row Publishers, New York, 1981.
11. Jefferson, M; *Criminal Law*, Pearson Education, London, 2001.
12. Jefferson, M; *Criminal Law*, Pearson Edukation, London, 2003.
13. Ignjatović, Đ; Škulić, M; *Organizovani kriminalitet*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2012.
14. Jescheck, H. H; Weigend, T; *Lehrbuch des Strafrechts – Allgemeiner Teil*, Dundker & Humlplot, Berlin, 1996.
15. Kühl, K; *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Verlag Vahlen, München, 2002.
16. Lazarević, Lj; *Krivični zakon SRJ sa kraćim komentarom*, Savremena administracija, Beograd, 1999.
17. Lazin, Đ; *Prividni idealni sticaj krivičnih dela*, Privredna štampa, Beograd, 1982.
18. LaFave, W. R; Scott, A. W. Jr; *Substantive Criminal Law*, West Publishing CO, St. Paul, Minn., 1986.
19. LaFave, W. R; *Substantive Criminal Law*, Vol. 2, Thomson Vest, 2003.
20. Molan, M; Bloy D; Lanser, D; *Modern Criminal Law*, Cavendish Publishing, London, Sydney, Portland, Oregon, 2002.
21. Molan, M; *Sourcebook on Criminal Law*, Cavendishpublishing.com, London, Sidney, 2003.

⁸² Radi se o posebnim odeljenjima za postupanje u predmetima krivičnih dela organizovanog kriminala i drugim posebno teškim krivičnim delima, koja postoje u prvom stepenu (Viši sud u Beogradu), kao i u drugom stepenu (Apelacioni sud u Beogradu).

22. Reed, A; Seago, ; *Criminal Law*, Sweet & Maxwell a Thomson Company, London, 2002.
23. Reid, S. T; *Crime and Criminology*, Mc Graw Hill, Boston, 2000.
24. Roxin, C; *Strafrecht – Allgemeiner Teil, Band I – Grundlagen Aufbau der Verbrechenslehre*, C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München, 1997.
25. Roxin, C; *Strafrecht – Allgemeiner Teil, Band II – Besondere Erscheinungsformen der Straftat*, Verlag C. H. Beck, München, 2003.
26. Roxin, C; *Täterschaft und Tatherrschaft*, Walter de Gruyter, Berlin, New York, 2006.
27. Satzger, H; *Internationales und Europäisches Strafrecht*, Nomos, Baden-Baden, 2005.
28. Senna J. P; Siegel, L. G.; *Criminal Justice*, West/Wadsworth – An International Thomson Publishing Company, Belmont, 1999.
29. Smith, J; Hogan, B; *Criminal Law*, Butterworths, London, Edinburgh, Dublin, 1999.
30. Scheb J. M; Scheb, J. M; *Criminal Law and Procedure*, Wadsworth & Thomson Learning, Belmont, 2002.
31. Stojanović, Z; Kolarić, D; *Krivičnoipravno reagovanje na teške oblike kriminaliteta*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Beograd, 2010.
32. Stojanović, Z; Delić, N; *Krivično pravo – posebni deo*, Pravna knjiga, Beograd, 2013.
33. Stojanović, Z; *Komentar Krivičnog zakona Savezne Republike Jugoslavije*, Službeni list, Beograd, 1999.
34. Stojanović, Z; *Krivično pravo – opšti deo*, Službeni glasnik, Beograd, 2002.
35. Stojanović, Z; *Komentar Krivičnog zakonika*, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
36. Stojanović, Z; *Međunarodno krivično pravo*, Pravna knjiga, Beograd, 2012.
37. Stojanović, Z; *Krivično pravo – opšti deo*, Pravna knjiga, Beograd, 2014.
38. Schmidt, R; *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, Verlag Rolf Schmidt, Bremen, 2007.
39. Tahović, J; *Krivično pravo – opšti deo*, Savremena administracija, Beograd, 1961.
40. Clarkson, C. M. V; Keating, H. M; *Criminal Law*, Sweet & Maxwell, London, 1998.
41. Škulić, M; *Komandna odgovornost – istorijat, Rimski statut i jugoslovensko krivično pravo*, Arhiv za pravne i društvene nauke, br. 4/02, Beograd, 2002.
42. Škulić, M; *Organizovani kriminalitet – pojam i krivičnoprocesni aspekti*, Dosije, Beograd, 2003.
43. Škulić, M; *Maloletnici kao u učinioci i kao žrtve krivičnih dela*, Dosije, Beograd, 2003.
44. Škulić, M.; *Međunarodni krivični sud – nadležnost i postupak*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Dosije, Beograd, 2005.
45. Škulić, M; *Oblici učestvovanja u ostvarenju krivičnog dela – (sa)izvršilaštvo i saučesništvo u Rimskom statutu*, Međunarodni naučni skup: Primena međunarodnog krivičnog prava u nacionalnim zakonodavstvima, Udruženje za međunarodno krivično pravo i Intermex, Tara, 2005.
46. Škulić, M; *Maloletničko krivično pravo*, Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu i Službeni glasnik, Beograd, 2011.
47. Škulić M; Ilić, G; *Novi Zakonik o krivičnom postupku Srbije – „jedan korak napred – dva koraka nazad“* Pravni fakultet Univerziteta u Beogradu, Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu, Udruženje javnih tužilaca i zamenika javnih tužilaca Srbije, Beograd, 2012.

THE RELATION BETWEEN ORGANIZED CRIME IN
CRIMINAL LAW POINT OF VIEW AND COMPLICITY

PhD Milan Skulic

Faculty of Law, University of Belgrade

Summary

In the article there are explanations between organized crime in criminal law point of view and complicity in criminal offence. Author explains existence of three forms of basic criminal law aspects of organized crime: 1) notion of organized criminal group, 2) relation between complicity and organized crime and 3) concrete incriminations which are typical for organized crime. In the article there are analyze too of the basic forms of complicity in criminal offence – co-perpetration, incitement and aiding/abetting.

Author explains too one former form of complicity in Yugoslav criminal law – the organizing of criminal enterprise, which is very similar to some legal solution from former criminal law of the Soviet Union, but even similar to contemporary criminal law of USA, when it comes to institute conspiracy. Author concludes that this form of complicity was highly controversial, primarily from the standpoint of its collision with the principles of guilt and individual subjective responsibility and as such has never been applied in practice, although substantially correspond to what are typical forms of organized crime.

This paper analyzes some specific forms of participation in a criminal act, such as conspiracy in Anglo-Saxon criminal law and a special form of indirect perpetration in German criminal law.

The author concludes that in practice under organized crime, as the subject of criminal proceedings often erroneously subsumed certain forms of complicity which do not fulfill all the necessary requirements to be considered at the same time forms of organized crime.

Keywords: organized crime, complicity, co-perpetration, incitement, aiding and abetting.

**ZAKONIK O KRIVIČNOM POSTUPKU I PRAVNA SIGURNOST
ILI NEKOLIKO PRIMERA KOLEBANJA PRAKSE
POD UTICAJEM ZAKONIKA O KRIVIČNOM POSTUPKU**

Goran Ilić *

Predsednik Udruženja tužilaca Srbije

Zamenik Republičkog javnog tužioca

Sažetak

Novi tip krivičnog postupka, nejasne i međusobno protivurečne norme, koncepcijska nedoslednost Zakonika o krivičnom postupku, dovele su do neujednačnog postupanja sudova, javnih tužilaštava kao i do kolebanja sudske i tužilačke prakse u pogledu mnogih pravnih pitanja, čak i onih koja su, pre toga, dugi niz godina bila van svakog sporenja. U radu su izloženi primeri kolebanja sudske i tužilačke prakse u primeni važnih instituta iz Zakonika i uticaj promene prakse sudova i tužilaštava na pravnu sigurnost.

Ključne reči: novi tip krivičnog postupka, pravna sigurnost, sudska praksa, tužilačka praksa.

Uvod

Brojni prigovori su iznošeni na tekst Zakonika o krivičnom postupku² (u daljem tekstu ZKP). Govorilo se o tome da prilikom usvajanja ZKP-a nije uzeta u obzir ustavna pozicija javnog tužilaštva, da tvorci Zakonika nisu imali u vidu činjenicu da je tužilaštvo organizovano po jednom tradicionalnom modelu, sa prekomernim centralizmom i praktično nesputanom hijerarhijom što u dobroj meri onemogućava prilagođavanje novoj procesnoj ulozi i umanjuje njegovu sposobnost da u punoj meri odgovori zadacima koji se pred njega postavljaju. Drugi su isticali da su pojedine njegove norme neustavne. U tom pogledu najčešće je navođen čl. 32 st. 1 Ustava koji kaže da „svako ima pravo da nezavistan, nepristrasan i zakonom već ustanovljen sud, pravično i u razumnom roku javno raspravi i odluči o njegovim pravima i obavezama, osnovanosti sumnje koja je bila razlog za pokretanje postupka“. Prema novom Zakoniku o krivičnom postupku čl. 2 st. 2 tač. 14 „postupak“ je predistražni i krivični postupak. Ako pre-

* Predsednik Udruženja tužilaca Srbije i zamenik Republičkog javnog tužioca, gilic@rjt.gov.rs
2 *Službeni glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

distražni postupak ima karakter krivičnog postupka, onda tim pre, istraga koja nastupa nakon predistražnog postupka jeste krivični postupak. Istragu, naredbom za sprovođenje istrage pokreće i odustankom od gonjenja obustavlja javni tužilac koji je i organ postupka u fazi istrage (čl. 296 i 308 ZKP-a). Samim tim, javni tužilac u toku istrage samostalno raspravlja i odlučuje o sumnji koja je bila razlog za pokretanje postupka, što je protivno ustavnoj normi koja određuje da sud raspravlja o osnovanosti sumnje koja je bila razlog za pokretanje postupka. Kada se tome doda konstatacija da ne postoji niti jedan vid sudske kontrole odluke tužioca da pokrene ili obustavi istragu, zaključak da je koncept istrage po kome tužilac odlučuje o osnovanosti sumnje koja je bila razlog za pokretanje postupka protivan citiranoj ustavnoj normi je nepobitno tačan.

Međutim, u okviru kritičkog razmatranja novog ZKP-a, čini se da u teoriji, a praksi nije u dovoljnoj meri razmatran uticaj novog ZKP-a na pravnu sigurnost. Da bi smo mogli da pružimo odgovor na ovo pitanje potrebno je da, najpre, odredimo pojam pravne sigurnosti. Prema tradicionalnom shvatanju pravna sigurnost je dvodimenzionalna pojava koja se sastoji od predvidivosti ovlašćenja i obaveza i izvesnosti ostvarenja tih obaveza.³ Predvidivost se znatno umanjuje kada su pravne norme „krajnje neodređene“ i kada se organima daju „široka diskreciona ovlašćenja“. Interes za prevedivošću proishodi iz potrebe da svako zna šta se od njega očekuje i šta on može da očekuje od drugoga. Izvesnost ostvarenja obaveza, opet, podrazumeva da postoje utvrđeni postupci ostvarivanja prava koji garantuju utvrđivanje istine i trajno uklanjanje sporova iz pravnog poretka.⁴ Venecijaska komisija, sa druge strane, u jednom svom dokumentu kao elemente pravne sigurnosti označava javnost, preciznost, doslednost, stabilnost, zabranu retroaktivnosti.⁵

Ako su izvesnost ostvarenja obaveza i doslednost komponente pravne sigurnost, onda nema sumnje da ujednačena sudske prakse predstavlja manifestaciju pravne sigurnosti. Na značaj ujednačene sudske prakse za pravnu sigurnost ukazuje i Evropski sud za ljudska prava u jednoj svojoj odluci. Evropski sud za ljudska prava je u predmetu *Demir i Bajkara protiv Turske* veoma eksplicitno o tome zauzeo stav, rekavši „da sudovi ne bi trebali, bez valjanih razloga, da odstupaju od presedana uspostavljenih u ranijim predmetima“.⁶

Novi tip krivičnog postupka, nejasne i međusobno protivurečne norme, koncepcijska nedoslednost Zakonika, sve to skupa dovelo je do neujednačnog postupanja sudova, javnih tužilaštava kao i do kolebanja sudske i tužilačke prakse u pogledu mnogih pravnih pitanja, čak i onih koja su, pre toga, dugi niz godina bila van svakog sporenja.

Dakle, posle početnog šoka izazvanog „ekskluzivnim rešenjima“ iz novog ZKP-a, usledio je drugi udar koji je predstavljao atak na pravnu sigurnost, jer su organi postupka, neretko slične slučajeve tretirali posve drugačije. Slikovitom opisu situacije nastale nakon početka potpune primene novog zakonika, koji je dao jedan sudija rekavši „umesto da primenjujemo novi zakonik mi ga tumačimo“, mogla bi se dodati i to da se čini da sudovi i tužilaštva tumače i primenjuju Zakonik, ko kao stigne.

U nastavku rada izložićemo primere kolebanje sudske i tužilačke prakse u primeni važnih instituta i uticaj promene prakse sudova i tužilaštava na pravnu sigurnost.

3 R. Lukić; B Košutić, *Uvod u pravo*, Beograd, 2005, str. 256.

4 *Ibidem*, str. 256.

5 European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Opinion on Legal Certainty and the Independence of the Judiciary in Bosnia and Herzegovina, Adopted by the Venice Commission at its 91st Plenary Session (Venice, 15–16 June 2012), 7.

6 Evropski sud za ljudska prava, predmet *Demir i Bajkara protiv Turske*, br. 34503/97, 12. 11. 2010. godine, pasus 153.

1. Problemi sudske i tužilačke prakse sa novim ZKP-om

1.1. Zastarelost krivičnog gonjenja

Sa novim ZKP-om nastala su sporenja oko toga koje radnje prekidaju tok zastarelosti krivičnog gonjenja. Krivično gonjenje započinje prvom radnjom javnog tužioca, ili ovlašćenih službenih lica policije na osnovu zahteva javnog tužioca, preduzetom u skladu sa ovim zakonom radi provere osnova sumnje da je učinjeno krivično delo ili da je određeno lice učinilo krivično delo, navodi se u čl. 5 ZKP-a. Prema članu 104 st. 3 KZ zastarelost se „prekida svakom procesnom radnjom koja se preduzima radi otkrivanja krivičnog dela ili radi otkrivanja i gonjenja učinioaca zbog učinjenog krivičnog dela“. Ukoliko ove dve odredbe tumačimo primenom sistematskog metoda, dakle povezano držimo da se tok zastarelosti prekida svakom procesnom radnjom gonjenja, bez obzira na stadijum postupka u kome je radnja preduzeta. Konfuzija, međutim, nije okončana jer postoji realan problem kako razlikovati procesne radnje, od potražnih radnji i drugih aktivnosti preduzetih u predistražnom postupku. Da bi se pouzdano razrešila ova dilema još jednom ćemo posegnuti za sistematskom metodom u tumačenju normi o prekidu zastarelosti krivičnog gonjenja. Krivični zakonik⁷ u čl. 107 st. 4 uređuje uslove za prekid zastarelosti izvršenja kazne. Zastarelost izvršenja kazne ne prekida se procesnom radnjom, već svakom radnjom nadležnog organa preduzetom radi izvršenja kazne. Dakle, razlika koju pravi zakonodavac kod određivanja vrste radnje koja prekida zastarelost u ova dva slučaja potvrđuje uverenje da samo procesna, a ne i bilo koja druga radnja prekida zastarelost gonjenja.

Posle svega, preostaje da prema pravilima novog ZKP-a odredimo pojam procesne radnje iz čl. 104 st. 3 KZ-a. Izraz procesna radnja u suštini označava radnju koja ima procesni efekat. Ako tako razumemo „procesnu radnju“ dolazimo da toga da pojam procesna radnja uključuje dokazne radnje, ali i druge procesne delatnosti koje se preduzimaju radi uticanja na tok i okončanje krivičnog postupka i imaju svoj osnov u Zakoniku. Ukoliko prethodno razmatranje primenimo na predistražni postupak, nema sumnje da se tok zastarelosti krivičnog gonjenja prekida saslušanjem osumnjičenog koje je obavljeno po čl. 289 st. 4 ZKP-a, jer to saslušanje može da se koristi kao dokaz u nastavku postupka, ali nema jednoznačnog stava, da li se tok zastarelosti prekida prikupljanjem obaveštenja od građana (čl. 288). Bez obzira što je preduzeto na zahtev tužioca i što ima svoj osnov u ZKP-u, prikupljanje obaveštenja nema procesni značaj u smislu ZKP-a, odnosno prikupljena obaveštenja ne utiču na zasnivanje, tok ili prestanak procesnog odnosa,⁸ što bi bio razlog u prilog gledištu da se ovom vrstom aktivnosti ne prekida zastarevanje krivičnog gonjenja, jer nemaju karakter procesnih radnji.⁹ Na kraju trebalo bi reći da sva teorijska i logička obrazlaganja u prilog jednom ili drugom gledištu neće rešiti konfuziju stvorenu u praksi, jer su norme koje određuju početak gonjenja i prirodu radnji u postupku nejasne i međusobno sukobljene.

⁷ *Službeni glasnik RS*, br. 85/2005, 88/2005 - ispr., 107/2005 - ispr., 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014

⁸ Neposredni uticaj preduzete delatnosti na procesni odnos, kao uslov da bi radnja imala karakter procesne je stanovište koje preovlađuje u našoj teoriji. (N. Srzentić, et al, *Komentar Krivičnog zakona Savezne Republike Jugoslavije*, Beograd, 1995, str. 385).

⁹ U praksi javnih tužilaštava preovlađuje shvatanje da prikupljanje obaveštenja od građana prekida tok zastarelosti krivičnog gonjenja.

1.2. Fotokopije kao dokaz u krivičnom postupku

U čl. 139 ZKP uređuje se način pribavljanja isprava u postupku i istovremeno ukida zabrana, ustanovljena od sudske prakse, da se neoverene kopije isprava ne mogu koristiti kao dokaz, jer „nemaju karakter isprave“. ¹⁰ Saglasno, čl. 139 ZKP-a „ispravu po službenoj dužnosti ili na predlog stranaka pribavlja organ postupka ili podnose stranke, po pravilu, u originalu“. Ukoliko je „original isprave uništen, nestao ili ga nije moguće pribaviti, može se pribaviti kopija isprave“. Nema drugog objašnjenja za pribavljanje kopije isprave, osim da bi se koristila kao dokaz u krivičnom postupku. Dosledno, to znači da Zakonik sugerije da se kao dokaz koristi original isprave, a ukoliko originalnu ispravu nije moguće pribaviti prihvata i korišćenje svake vrste kopije isprave. Ovako sročena norma je uticala na sudsku praksu. Član 139 ZKP-a protumačen je kao mogućnost da se i neoverena kopija isprave, i to bez ikakvog ograničenja, može koristiti kao dokaz (presuda Višeg suda u Beogradu, Odeljenje za ratne zločine K-Po 8/13). Tako da je čl. 139 ZKP-a u svojoj primeni derogirao dugogodišnji, nepodeljen i razložan stav sudske prakse, da se neoverene kopije isprava ne mogu koristiti kao dokaz, jer se u tekst kopije lako mogu umetnuti, dopisati ili prepraviti reči ili rečenice koje ne sadrži originalni tekst. Osim, što je uticao na sudsku praksu ovaj član je doveo u pitanje pravnu sigurnost prilikom utvrđivanja činjenica pomoću isprava. Nakon odluke K-Po 8/13 može se očekivati da će se deo sudova i nadalje pridržavati ustaljenog stanovišta da kopije koje nisu overene ne mogu da budu dokaz u krivičnom postupku, dok bi neki sudovi mogli da prihvate pravno stanovište Višeg suda u Beogradu, prema kome kopija predstavljaju dokaz na kome može da se temelji sudska odluka.

1.3. Nagrada postavljenog branioca

Prvi osnovni sud u Beograd je 21. 3. 2014. godine je doneo rešenje K. 7806/13 kojim je usvojio zahtev za naknadu troškova braniocu po službenoj dužnosti i naložio da se određeni novčani iznos isplati iz budžetskih sredstava. Istim rešenjem, sud je odbacio zahtev za naknadu drugog dela troškova braniocu po službenoj dužnosti. U obrazloženju rešenja, sud je naveo da je odbacio zahtev za naknadu troškova braniocu, jer se tražila naknada za radnje preduzete pred Prvim osnovnim javnim tužilaštvom u Beogradu, a ne pred Prvim osnovnim sudom. Protiv navedenog rešenja javni tužilac je izjavio žalbu zbog odluke o troškovima, navodeći da je sud u konkretnom slučaju pogrešno primenio čl. 261 st. 4 ZKP-a time što je nagradu branioca tretirao kao njegov nužni izdatak. Prvi osnovni sud u Beogradu rešenjem Kv 955/14 je odbio žalbu javnog tužioca.

Problem isplate nagrade branioca nastaje zbog načina na koji je normirana obaveza da se nadoknadi nagrada branioca po službenoj dužnosti. Član 261 st. 4 ZKP-a jasno određuje da javno tužilaštvo kao i drugi organi postupka isplaćuju izdatke nastale u krivičnom postupku iz čl. 261 st. 2 tač. 1–6. U čl. 261 st. 4 ZKP-a, dodaje se će organ postupka, dakle i javno tužilaštvo isplaćuje i nužne izdatke postavljenog branioca. Budući, da odredbe čl. 261 st. 2 tač. 1–6 i 261 st. 4 ZKP-a imaju i limitativni karakter i da ovim odredbama nije predviđena nadoknada nagrade postavljenom braniocu, samim

¹⁰ Zaključci krivičnih odeljenja Saveznog suda, republičkih i pokrajinskih vrhovnih sudova i Vrhovnog vojnog suda od 5. 2. 1985.

tim, ove norme isključuju mogućnost da javni tužilac kao organ postupka isplati druge vrste troškova, pa i nagradu postavljenom braniocu.

U vezi sa ovim sporenjem između javnog tužilaštva i suda, Republičko javno tužilaštvo je podnelo zahtev za zaštitu zakonitosti protiv pomenute odluke Prvog osnovnog suda. U presudi Kzz. 729/14 Vrhovni kasacioni sud je stanovišta da je Prvi osnovni sud u rešenju povredio čl. 261 st. 4 ZKP-a, kada je odbacio zahtev za naknadu troškova branioca učinjenih u toku istrage i našao da o ovim troškovima odlučuje javno tužilaštvo ili MUP RS. Striktno tumačeći Zakonik, Vrhovni kasacioni sud je zaključio da smislen stav Prvog osnovnog suda, prema kome troškove nadoknađuje organ postupka pred kojim su ti troškovi nastali, predstavlja povredu zakona.

1.4. Neusklađenost procesnih radnji različitih procesnih subjekata

Zakonik dopušta mogućnost da osumnjičeni i njegov branilac predlože preduzimanje određene dokazne radnje javnom tužiocu (302 st. 1). Ukoliko javni tužilac odbije predlog za preduzimanje određene dokazne radnje ili o predlogu ne odluči u roku od osam dana, osumnjičeni i njegov branilac mogu podneti predlog sudiji za prethodni postupak koji odluku o predlogu donosi u roku od osam dana (302 st. 2). Ako sudija za prethodni postupak usvoji predlog osumnjičenog i njegovog branioca, naložiće javnom tužiocu da preduzme dokaznu radnju i odrediti mu za to rok. Sa druge strane, naredni čl. 303 st. 4 ZKP-a, u slučaju da predlog bude odbijen (član 302 stav 2) ili ako osumnjičeni i njegov branilac ne postupe u skladu sa stavom 3 ovog člana (da zahtevaju razgledanje spisa), obavezuje javnog tužioca da odluči o završetku istrage (član 310).

Podnošenje predloga sudiji za prethodni postupak nije od uticaja na postupanje javnog tužioca, koji ne samo da nije dužan da obustavi svoju procesnu aktivnost, već nema ni saznanje o tome da je predlog podnet. U tzv. pritvorskim predmetima u kojima se zahteva hitno postupanje javnog tužioca usvajanje predloga osumnjičenog da se preduzme radnja čije preduzimanje je javni tužilac odbio može da dovede to teško rešivih procesnih situacija.

Jedna takva situacija zadesila je Više javno tužilaštvo u Jagodini u predmetu Kti. 147/14. Javni tužilac je odbio predlog branioca za preduzimanje dokazne radnje lica protiv koga se vodio krivični postupak i koje se nalazilo u pritvoru. Nakon toga javni tužilac je doneo naredbu o završetku istrage i po povratku dostavnice o prijemu naredbe hitno podigao optužnicu Kto. 45/14. U međuvremenu, branilac je podneo predlog sudiji za prethodni postupak da preduzme radnju čije preduzimanje je odbio javni tužilac. Sudija je, delimično, rešenjem KPP 8/14 usvojio predlog branioca u momentu kada je optužnica već bila podignuta. Tako da je VJ u Jagodini naloženo preduzimanje radnje, po nalogu sudije za prethodni postupak, u istrazi iako je istraga okončana. Dakle, problem nastaje zbog nepostojanja zakonske obaveze da o predlogu stavljenom sudiji za prethodni postupak branilac i osumnjičeni obaveste javnog tužioca, kao i odsustvu izričite procesne obaveze da javni tužilac zastane sa procesnim aktivnostima, do odluke sudije za prethodni postupak. Premda, je rešenje Kpp 8/14 naložio javnom tužiocu da preduzme dokazne radnje, javni tužilac nije mogao da postupa po tom rešenju, jer je optužnica već bila podignuta.

1.5. Sužen opseg ispitivanja presude po službenoj dužnosti u žalbenom postupku

Bitno sužen opseg ispitivanja presude po službenoj dužnosti, a povodom žalbe, u praksi je već stvorio ogromne probleme. Evo i jednog primera. Osnovni sud u Nišu je dana 11. 10. 2012. godine doneo presudu K. 98/10 kojom su GB i SN oglašeni krivim i osuđeni da su izvršili krivično delo *Nesavestan rad u privrednom poslovanju* iz čl. 234 st. 2 u vezi st. 1 KZ-a. Istom presudom, SN je oglašen krivim i osuđen da je izvršio krivično delo *Falsifikovanje službene isprave* iz čl. 248 st. 3 u vezi st. 1 KZ RS. Apelacioni sud je u žalbenom postupku presudom 13Kž. 1085/13 odbio žalbe branilaca okrivljenih i potvrdio prvostepenu presudu.

Zakonom o izmenama i dopunama Krivičnog zakonika¹¹ predviđeno je da se krivično delo *Nesavestan radu u privrednom poslovanju* briše i istovremeno je u čl. 234 KZ-a propisano novo krivično delo *Zloupotreba položaja odgovornog lica*. U novo krivično delo iz čl. 234 KZ nisu inkorporisani elementi krivičnog dela *Nesavestan rad u privrednom poslovanju*, tako da je krivično delo *Nesavestan rad u privrednom poslovanju* dekriminalizovano.

Izmene i dopune Krivičnog zakonika stupile su na snagu 15. 4. 2013. godine, tako da je 7. 10. 2013. godine kada je Apelacioni sud doneo presudu 13 Kž. 1085/13 ponašanje okrivljenih zbog koga su oglašeni krivim i osuđeni za izvršenje krivičnog dela *Nesavestan rad u privrednom poslovanju*, nije bilo krivično delo. Prema tome, žalbeni sud je donoseći presudu učinio povredu zakona iz čl. 439 st. 1 tač. 1 ZKP-a jer delo za koje su optuženi gonjeni nije bilo krivično delo. U vezi sa odlučivanjem žalbenog suda trebalo bi napomenuti da je sud potvrdio prvostepenu presudu, jer je po ZKP-u bio lišen mogućnosti da po službenoj dužnosti ispituje presudu, osim u pogledu krivične sankcije.¹² Podnosioci žalbe, sa druge strane, nisu mogli da izjave žalbu zbog povrede iz čl. 439 st. 1 ZKP-a, jer ta povreda nije postojala u momentu izjavljivanja žalbe, krivično delo *Nesavestan rad u privrednom poslovanju* nije bilo brisano iz KZ-a. Iznet primer ukazuje da uzak opseg ispitivanja žalbe po službenoj dužnosti jedna je od brojnih pravnih anomalija u žalbenom postupku koje bi u prvoj redakciji ZKP-a trebalo otkloniti.¹³

Valjalo bi reći da prilikom normiranja žalbenog postupka zakonopisci nisu prihvatili ustaljeno stanovište da stranački krivični postupak prevashodno podrazumeva stranačku inicijativu u pogledu činjeničnih pitanja (u pogledu predlaganja dokaza i utvrđivanja činjenica). To znači da i u ekstremno stranačkoj verziji krivičnog postupka, sud zadržava ovlašćenje i odgovornost da samostalno i bez inicijative stranaka primenjuje pravo i da samostalno otkloni svaku vrstu povrede prava u svakom stadijumu postupku, a posebno u žalbenom postupku.

¹¹ *Službeni glasnik RS*, br. 121/2012.

¹² Član 451 st 1 ZKP-a određuje da drugostepeni sud ispituje presudu u okviru osnova, dela i pravca pobijanja koji su istaknuti u žalbi. Izuzetno ako je žalba izjavljena u korist optuženog sud će po službenoj dužnosti ispitati odluku o krivičnoj sankciji (*Službeni glasnik RS*, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014, čl. 451, st. 2).

¹³ Protiv odluke Apelacionog suda u Nišu Kž. 1085/13, Republički javni tužilac je podneo zahtev za zaštitu zakonitosti Ktz. 1122/13. Presudom Vrhovnog kasacionog suda Kzz 95/14 usvojen je zahtev i okrivljeni oslobođeni optužbe da su izvršili krivično delo *Nesavesan rad u privrednom poslovanju*.

1.6. Odluke protiv kojih je dozvoljeno ponavljanje postupka

Članom 470 ZKP-a predviđeno je da se krivični postupak, okončan pravnosnažnom presudom, može ponoviti na zahtev ovlašćenog lica, pod uslovima propisanim Zakonom. Ako primenimo razlog suprotnosti prilikom tumačenja ove norme, van svake sumnje je da iz teksta norme proističe da krivični postupak ne može ponoviti ukoliko je okončan drugom vrstom odluke, dakle ukoliko je okončan rešenjem. Bitno sužena mogućnost za ponavljanje krivičnog postupka stvorila je probleme u praksi budući da po slovu Zakonika postupak nije moguće ponoviti, čak ni u slučaju kada je dovršen meritornim rešenjima koja zamenjuju presudu. U takva rešenja, recimo, spada i pravnosnažno doneto rešenje u postupku oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog dela, koje je po svojoj pravnoj prirodi izjednačeno sa pravnosnažnom presudom u krivičnom postupku. Da bi ovaj propust u Zakoniku ublažio Vrhovni kasacioni sud se u „krajnjoj nuždi“ latio uloge koja mu ne pripada i na sednici Krivičnog odeljenja od 16. 6. 2014. godine usvojio zaključak suprotan tekstu norme da je protiv pravnosnažnog rešenja u postupku oduzimanja imovine proistekle iz krivičnog dela ponavljanje krivičnog postupka dozvoljeno.

1.7. Vremensko i ograničenje u pogledu razloga za podnošenje zahteva za zaštitu zakonitosti

U rešenju Kzz RZ 2/13 Vrhovni kasacioni sud je dao tumačenje sadržine čl. 485 st. 4 ZKP-a. Prema shvatanju Vrhovnog kasacionog suda, čl. 485 st. 4 ograničava pravo okrivljenog i branioca na podnošenje zahteva za zaštitu zakonitosti po osnovu povrede zakona na povrede takstativno pobrojane u toj odredbi. Osim u pogledu razloga, čl. 485 st. 4 vremenski ograničava prava okrivljenog i branioca na podnošenje zahteva na rok od trideset dana od prijema pravnosnažne odluke suda ili javnog tužilaštva. U odluci Kzz Rz 2/13 stoji da su „odredbama člana 485 stav 1 ZKP propisani“ razlozi zbog kojih subjekti iz člana 483 stav 1 ZKP (Republički javni tužilac, okrivljeni i njegov branilac) mogu podneti ovaj vanredni pravni lek protiv pravnosnažne odluke javnog tužioca ili suda, ili zbog povrede odredaba postupka koji je prethodio njenom donošenju. Između ostalog, kao razlog za podnošenje zahteva za zaštitu zakonitosti, odredbom člana 485 stav 1 tačka 1 ZKP, predviđena je povreda zakona, koja, shodno odredbama stava 2 istog člana, postoji ako je pravnosnažnom odlukom ili u postupku koji je prethodio njenom donošenju povređena odredba krivičnog postupka ili ako je na činjenično stanje utvrđeno u pravnosnažnoj odluci pogrešno primenjen zakon. Članom 485 stav 4 ZKP propisano je zbog kojih povreda zakona okrivljeni može podneti zahtev za zaštitu zakonitosti, a to su povrede odredaba ZKP iz člana 74, člana 438 stav 1 tač. 1 i 4 i tač. 7–10 i stav 2 tačka 1, člana 439 tač. 1–3 i člana 441 st. 3 i 4 učinjene u „prvostepenom i postupku pred apelacionim sudom“, kao i da ovaj vanredni pravni lek okrivljeni može podneti u roku od 30 dana od dana kada mu je dostavljena pravnosnažna odluka, pod uslovom da je protiv te odluke koristio redovni pravni lek. Dakle, odredbama člana 485 stav 4 ZKP ograničeno je pravo okrivljenog na podnošenje zahteva za zaštitu zakonitosti po osnovu povrede zakona, kako vremenski, tako i u pogledu povreda zakona koje mogu biti razlog za podnošenje zahteva.

Ovako detaljno tumačenje odredbe iz čl. 485 st. 4 ZKP-a bilo je potrebno zato što je normi trebalo dati jedno od mogućih značenja. Tekst same norme, naime, može da upućuje i na drugo značenje. Iz teksta norme može da sleduje zaključak, da zbog povreda zakona pobrojanih u tekstu čl. 485 st. 4 ZKP-a, okrivljeni može podneti zahtev za zaštitu zakonitosti u roku od trideset dana, dok kada okrivljeni odnosno branilac podnose zahtev za zaštitu zakonitosti zbog drugih povreda zakona u pogledu tih povreda ne postoji rok za podnošenje zahteva.

Neki autori smatraju da je apsolutna pravna sigurnost iluzija i da se najviše može postići relativna pravna sigurnost unutar „pravne kulture nesigurnosti“.¹⁴ Tome se može dodati i shvatanje da bi svaki pravni poredak teži tome da bude siguran, a da ni jedan pravni poredak ne može da postigne više od izvesnosti.¹⁵ Evropski sud za ljudska prava u jednoj odluci iznosi očekivanje da zakoni „moraju da budu dovoljno precizni da omoguće licu... da predvidi u dovoljnoj meri u kojoj je to razumno u datim okolnostima, posledice koje određena radnja podrazumeva“.¹⁶

Zaključak

Na kraju ostaje neizvesno je, da li je ZKP iz 2011. godine doprineo efikasnosti, što je bio razlog zbog koga se pristupilo izmenama naše krivične procedure. U kontekstu iznetih stavova o pravnoj sigurnosti, izvesno je, da je Zakonik, kada je reč o praksi sudova i tužilaštava, ugrozio pravnu sigurnost kao jednu od najviših vrednosti krivičnog postupka i da smo umesto težnje ka pravnoj sigurnosti, dobili neizvesnost različitih sudskih i tužilačkih odluka, usled različitog tumačenja nepreciznih normi.

Literatura

1. D. Mitrović, *Načelo zakonitosti-pojam, sadržina, oblici*, Beograd, 1996.
2. N. Srzentić, et al, *Komentar Krivičnog zakona Savezne Republike Jugoslavije*, Beograd, 1995.
3. R. Lukić; B. Košutić, *Uvod u pravo*, Beograd, 2005.
4. V. Hoecke, M., *Law as Communication*, Oxford-Portland, Oregon, 2002.
5. Evropski sud za ljudska prava, predmet *Ječius protiv Litvanije*
6. Evropski sud za ljudska prava, predmet *Baranowski protiv Poljske*.
7. Evropski sud za ljudska prava, predmet *Demir i Baykara protiv Turske*
8. European Commission for Democracy Through Law (Venice Commission) Opinion on Legal Certainty and the Independence of the Judiciary in Bosnia and Herzegovina.
9. *Zakonik o krivičnom postupku*, „Službeni glasnik RS“, br. 72/2011, 101/2011, 121/2012, 32/2013, 45/2013, 55/2014.

¹⁴ V. Hoecke, M., *Law as Communication*, Oxford-Portland, Oregon, 2002, str. 65.

¹⁵ D. Mitrović, *Načelo zakonitosti-pojam, sadržina, oblici*, Beograd, 1996, str. 46.

¹⁶ Evropski sud za ljudska prava, predmet *Ječius protiv Litvanije*, br. 34578/97, 31. 7. 2000. godine, pasus 56; predmet *Baranowski protiv Poljske*, br. 28358/95, 28.03.2000. godine, pasusi 50-52.

THE CRIMINAL PROCEDURE CODE AND LEGAL SAFETY
SEVERAL EXAMPLES OF PRACTICE DEVIATIONS INFLUENCED
BY THE CRIMINAL PROCEDURE CODE

Phd Goran Ilic

President PAS

Deputy GP

Summary

New type of criminal procedure, vague and mutually contradictory norms, conceptual inconsistency of Code, all of this has led to the uneven procedures of the Courts, Public Prosecutors Offices as well as to fluctuation in judicial and prosecutorial practice on many legal issues, even those which have been out of every controversy for many years. In practice there are some cases of fluctuations of judicial and prosecutorial procedures in the implementation of important institutes of the CPC and the impact of changes in the practice of the Courts and Prosecutor's Offices for legal security.

Keywords: new type of criminal procedure, legal security, judicial practice, prosecutorial practice.

KRIVIČNO DELO PROUZROKOVANJA SAOBRAĆAJNE NESREĆE IZ NEHATA

Vid Jakulin *

Pravni fakultet Univerziteta u Ljubljani, Slovenija

Sažetak

Autor analizira krivično delo izazivanja saobraćajne nesreće iz nehata u Krivičnom zakoniku Slovenije. Autor smatra da usled postojanja aleatorne štetne posledice, koju prouzrokuje kršenje propisnog upravljanja kod krivičnih dela iz nehata, veću pažnju treba posvetiti odnosu prema kršenju propisnog upravljanja, koji otkriva odnos izvršioca prema zaštićenom dobru i daje osnov za prigovor – tj. za obrazlaganje krivice. Autor je uveren da je odnos prema kršenju propisnog upravljanja izuzetno važan da bi ga trebalo uzeti u obzir ne samo u procesu izicanja kazne već i prilikom kreiranja odluke.

Ključne reči: Slovenija, saobraćajna nezgoda, nehat, propisno upravljanje, krivična dela iz nehata.

Uvod

Krivično delo prouzrokovanja saobraćajne nesreće iz nehata (član 323 Krivičnog zakonika) jedno je od četiri nehatna krivična dela u Krivičnom zakoniku (u nastavku KZ-1). Do stupanja na snagu Krivičnog zakonika Republike Slovenije 1. januara 1995,² to krivično delo zvalo se „Ugrožavanje javnog saobraćaja“, a u članu 251 Krivičnog zakona Republike Slovenije³ bilo je opredeljeno kao krivično delo ugrožavanja s umišljajem. Zbog poteškoća koje je klasična formulacija krivičnog dela ugrožavanja prouzrokovala sudskoj praksi (između postupanja učinioca i štetne posledice stavljala je prouzrokovanje konkretne opasnosti kao zabranjene posledice), krivično delo je do-

* Redovni profesor, vid.jakulin@pf.uni-lj.si

2 *Uradni list RS*, br. 63/94 in 70/94 (popravek). Zakonom o izmenama i dopunama KZ Republike Slovenije, *UL RS*, br. 23/99, bio je između ostalog izmenjen i naslov zakona, koji se od tada zove samo Kazenski zakonik. Kazenski zakonik bio je izmenjen i dopunjen takođe 2004., *UL RS*, br. 40/2004. Godine 2008. bio je usvojen nov Kazenski zakonik (KZ-1), *UL RS*, br. 55/2008 i 66/2008, koji je stupio na snagu 1. novembra 2008. KZ-1 je bio izmenjen i dopunjen dva puta, *UL RS*, br. 39/2009 KZ-1A i 91/2011 KZ-1B.

3 *Uradni list SRS*, br. 12/77, 3/78, 19/84, 47/87, 33/89 i 5/90.

bilo oblik koji je zapisan u danas važećem zakoniku. Ta izmena trebalo bi ne samo da olakša rad sudske prakse, nego i da doprinese pravednijem suđenju.⁴ Namera je bila, bez sumnje, dobra, ali postavlja se pitanje da li odredba u izmenjenom obliku stvarno olakšava rad sudova i doprinosi pravednijem suđenju. Brojna pitanja koja se otvaraju u vezi s tom odredbom pokazuju da rešenje nije sasvim jednoznačno.

Pre nego što počnemo s analizom 323. člana KZ-1 mislim da bi bilo potrebno nešto reći o tome šta je objekt krivičnopravne zaštite u krivičnim delima protiv bezbednosti javnog saobraćaja. Da li je to bezbednost javnog saobraćaja sama po sebi, kao što bismo mogli da zaključimo po naslovu glave u KZ-1, ili je objekt zaštite bezbednost ljudi i imovine u javnom saobraćaju. Analiza krivičnih dela iz glave krivičnih dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja razotkriva nam da je objekt krivičnopravne zaštite bezbednost ljudi i imovine u svim vrstama javnog saobraćaja. U vezi s tim, postavlja se pitanje u čemu se krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja razlikuju od krivičnih dela protiv opšte bezbednosti ljudi i imovine, jer je u oba slučaja objekt krivičnopravne zaštite isti – bezbednost ljudi i imovine. Otvara se i pitanje kako odrediti granicu između tih krivičnih dela. Kako, na primer, opredeliti saobraćajnu nesreću u kojoj je nekom licu nanesena samo lakša telesna povreda ili samo imovinska šteta. Očigledno nije reč o krivičnom delu po 323. članu KZ-1, jer licu nije bila nanesena teška telesna povreda. Ali vrednosno, ne bismo se mogli složiti s mišljenjem da se takvo postupanje smatra samo prekršajem protiv bezbednosti saobraćaja na putevima, ako je onaj ko je prouzrokovao nesreću, svojim ponašanjem ispunio sva zakonska obeležja krivičnog dela prouzrokovanja opšte opasnosti po 314. članu KZ-1.

Krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja su poseban oblik postupanja opšte opasnosti. Do stupanja na snagu Krivičnog zakona SRS 1. jula 1977. krivična dela protiv bezbednosti javnog saobraćaja bila su uključena u glavu krivičnih dela protiv opšte bezbednosti ljudi i imovine, a stupanjem na snagu navedenog zakona ta dela su raspoređena u posebnu glavu Krivičnog zakona SRS.⁵ Izdvajanje grupe krivičnih dela iz jedne glave i uključivanje u posebnu glavu krivičnog zakona odnosno zakonika samo po sebi ne bi bilo sporno da daljim razvojem nije došlo do toga da isti objekt krivičnopravne zaštite – to je bezbednost ljudi i imovine – više ne dobija jednako intenzivnu krivičnopravnu zaštitu kao u vreme kada su sva ta krivična dela bila sakupljena u istoj glavi. Krivično delo prouzrokovanja opšte opasnosti po 314. članu KZ-1 formirano je kao krivično delo ugrožavanja. Za postojanje krivičnog dela dovoljno je da učinilac svojim postupanjem, koje je opisano u zakonu, prouzrokuje opasnost za život ljudi ili imovinu od velike vrednosti (to je konkretna opasnost), što znači da je za krivičnopravnu intervenciju dovoljno već ugrožavanje zaštićenog dobra (bezbednost ljudi i imovine), a ne tek njegovo oštećenje. Krivično delo prouzrokovanja saobraćajne nesreće iz nehata po 323. članu KZ-1, po mišljenju većine, formirano je kao krivično delo oštećenja, što znači da za uspostavljanje krivičnopravne intervencije mora biti oštećeno zaštićeno dobrooštećeno dobro. Neuobičajeno je da isto dobro u jednoj glavi KZ-1 ima krivičnopravnu zaštitu već kada je samo ugroženo a da se u drugoj glavi istog KZ-1 za uspostavljanje krivičnopravne zaštite zahteva oštećenje zaštićenog dobra.

4 L. Bavcon, *Uvodna pojasnila h Kazenskemu zakoniku RS*, Ljubljana, 1994. str. 31–32.

5 M. Kosterca, *Uvodna pojasnila h Kazenskemu zakoniku RS*, Ljubljana, 1994, str. 90.

Analiza krivičnog dela⁶

U uvodu sam napisao da krivično delo prouzrokovanja saobraćajne nesreće iz nehata spada u nehatna krivična dela. Reč je o posebnom tipu krivičnih dela, koja se po konstrukciji i strukturi razlikuju od tipičnih krivičnih dela s umišljajem, gde nehat može biti samo poseban oblik krivice, koja se kažnjava samo ako zakon to specijalno određuje.

Nehatna krivična dela obeležava nekoliko karakteristika na koje treba posebno upozoriti. Izvršeno nehatno krivično delo ukazuje se kao kršenje dužnog ponašanja, što je za ta krivična dela od suštinskog značaja, jer predstavlja etički temelj za kažnjivost takvih ponašanja. Sledeća karakteristika nehatnih krivičnih dela jeste štetna posledica (oštećenje zaštićenog dobra koja se smatra suštinskim delom strukture ovih krivičnih dela. Osobenost predstavlja i uzročna veza, jer uzročnu vezu između kršenja dužnog postupanja i nastale zabranjene posledice prosuđujemo drukčije nego kod tipičnih krivičnih dela s umišljajem.

U slučaju nehatnih krivičnih dela prosuđujemo krivicu po pravilima za dokazivanje nesvesnog nehata.⁷

Sve te karakteristike biće nam u pomoć prilikom analiziranja odredbe 323. člana KZ-1.

Učinioc krivičnog dela o kome je reč, može biti samo učesnik u saobraćaju. To je lice koje na bilo koji način učestvuje u saobraćaju na putevima.⁸

Dužno postupanje odnosno kršenje dužnog postupanja jeste centralni pojam nehatnih krivičnih dela, jer pomoću kršenja dužnog postupanja utvrđujemo postojanje uzročne veze između postupanja učinioca i nastale zabranjene posledice, kao i krivicu za učinjeno delo.

Krivično delo moguće je učiniti samo kršenjem propisa o bezbednosti saobraćaja na putevima jer ti propisi predviđaju standarde dužnog postupanja. Bez kršenja dužnog postupanja (propisa o bezbednosti saobraćaja na putevima) nema krivičnog dela, bez obzira na težinu posledice (štete). Kršenje dužnog postupanja je uslov da se uopšte uspostavi uzročna veza između postupanja učesnika u saobraćaju i nastale štetne posledice, ali utvrđeno kršenje ne znači i to da je uzročna veza automatski uspostavljena. Da li je kršenje uzrok nastale posledice ili ne, mora se u svakom slučaju brižljivo istražiti, jer nas suviše brzo zaključivanje da je određeno kršenje dužnog ponašanja i uzrok za nastalu posledicu, može dovesti do pogrešnog zaključka i time do kažnjavanja lica, koje uprkos kršenju dužnog postupanja uopšte nije učinioc krivičnog dela. Ovu tvrdnju mogu ilustrovati primerom. Recimo da se desila saobraćajna nesreća u kojoj su uče-

6 Prouzrokovanje saobraćajne nesreće iz nehata – 323. član KZ-1:

- Učesnik u saobraćaju koji kršenjem propisa o bezbednosti saobraćaja na putevima iz nehata prouzrokuje saobraćajnu nesreću, u kojoj je nekom licu nanešena teška telesna povreda,
- kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do tri godine.
- Ako je posledica dela iz gornjeg stava smrt jednog ili više lica, učinioc će se kazniti zatvorom do osam godina i zabranom vožnje motornog vozila.
- Učiniocu koji nije imao pravo da vozi motorno vozilo, kojim je učinjeno krivično delo iz prvog ili drugog stava ovog člana, to motorno vozilo se oduzima. Motorno vozilo, koje je vlasništvo drugog lica, oduzima se tom licu, ako je omogućilo, dopustilo ili dozvolilo vožnju učiniocu, a znalo je, ili bi moglo znati, da učinioc nema pravo vožnje.

7 L. Bavcon, *Malomarnostna kazniva dejanja v cestnem prometu: zamisel, struktura in problemi*, Ljubljana, 2000, str. 152–154; Bavcon-Šelih i dr., *Kazensko pravo, splošni del*, Ljubljana, 2003, str. 305–306.

8 Vidi 43. tačku 3. člana Zakona o pravilih cestnega prometa. Detaljnije o učiniocu vidi M. Deisinger, *Kazenski zakonik s komentarjem, posebni del*, str. 817–818.

stvovala dva putnička vozila, a saputnik u jednom od vozila teško je telesno povređen. Policija će na mestu nesreće utvrditi da je jedan od vozača pijan (npr. 0,8 promila alkohola u krvi), a drugi, inače potpuno trezan vozač, nije video saobraćajni znak zapravo prvenstva prolaza. Tako utvrđeno činjenično stanje bez sumnje pokazuje da su oba vozača kršila dužno postupanje, ali se može ispostaviti da je uzrok za nastalu posledicu postupanje treznog vozača, koji nije video saobraćajni znak. U takvom slučaju bi se zaključak „pijan je – kriv je“ (a to se u praksi i događa)⁹, pokazao kao pogrešan, jer bi doveo do toga da bi za krivično delo bio kažnjen čovek koji nije učinilac tog dela.

U saobraćajnim krivičnim delima veoma su česte situacije kada dva (a može ih biti i više) učesnika u saobraćaju krše propise o bezbednosti saobraćaja na putevima – to jest dužno postupanje. U takvim slučajevima može se ispostaviti da su kršenja oba učesnika doprinela nastanku zabranjene posledice, što znači da je postupanje obojice u uzročnoj vezi s nastalom posledicom. U slučajevima u kojima se utvrdi uzročna veza između čovekovog postupanja i nastale zabranjene posledice, ostaje nam samo još utvrđivanje njegove krivice i izbor i odmeravanje kazne. No, tu dolazi do određenih problema jer krivično pravo ne zna za podeljenu krivicu.

U krivičnom pravu se uspostavilo načelo da učinioca po pravilu ne ekskulpira kršenje propisa od strane drugih lica ako je i on sam kršio propise. U slučajevima da dođe do zabranjene posledice zbog kršenja propisa više učesnika u saobraćaju, za krivična dela odgovaraju svi čija su dela u direktnoj uzročnoj vezi s nastalim posledicama. Protivpropisna vožnja jednog učesnika ne isključuje odgovornost drugog.¹⁰

Ovom stavu, doduše, ne može se protivrečiti ako oba kršenja vode ka istoj zabranjenoj posledici, ali ipak ostaje otvoreno pitanje da li se za učinioca krivičnog dela zaista može smatrati neko ko je samo delimično doprineo nastanku zabranjene posledice. Ako opredelimo kao učinioca krivičnog dela nekog ko je činjenjem ili nečinjenjem prouzrokovao nastanak zabranjene posledice i čija je krivična odgovornost utvrđena pravnosnažnom osudom,¹¹ ne možemo bez zadržke prihvatiti tvrdnju da je učinilac krivičnog dela neko ko je nastanku zabranjene posledice doprineo samo jednim (možda čak i manjim) delom. U slučaju da neko lice ne prouzrokuje zabranjenu posledicu samo, a ne radi se o saučesništvu, bilo bi, po mom mišljenju, pravednije da takvog kršitelja dužnog postupanja ne smatramo učiniocem krivičnog dela, nego učiniocem prekršaja, a svaki od učesnika, koji je kršio dužno postupanje u saobraćaju, odgovarao bi za svoje kršenje (za svoj prekršaj). To se još jasnije ispostavlja u slučaju, kada je teška telesna povreda nanesena učesniku u saobraćaju koji je i sam kršio propise o bezbednosti saobraćaja na putevima. Recimo, da je bilo utvrđeno sledeće činjenično stanje: desila se saobraćajna nesreća u kojoj je jedan od učesnika teško telesno povređen, jer je vozač automobila A, vozeći 20 km/h, preticao preko pune crte zaprežno vozilo i udario u automobil B koji je pravilno dolazio iz suprotnog pravca, ali vozač tog automobila nije bio vezan sigurnosnim pojasom. U sudaru je vozač vozila B glavom udario u vetrobransko staklo i bio teško povređen. Pomoću eksperta saobraćajne struke utvrdili bi da vozač vozila B uopšte ne bi bio oštećen da je bio vezan pojasom i na vozilima bi nastala samo imovinska šteta. Iz opisa se vidi da su dužno postupanje kršili jedan i drugi vo-

9 A. Sedej-Grčar, *Analiza sodne prakse Okrajnega sodišča v Ljubljani*, Ljubljana, 2000, str. 198.

10 M. Deisinger, *Kazenski zakonik s komentarjem, posebni del*, Ljubljana, 2002, str. 820.

11 Takva je definicija u Leksikonu prava, str. 357.

zač, a posledice, koju zahteva zakon za postojanje krivičnog dela, ne bi bilo bez kršenja vozača u automobilu B koji je bio i teško telesno ozleđen. Vozača vozila B ne možemo smatrati učiniocem, jer mora biti teška telesna povreda nanescena drugom licu, a ne učiniocu.¹² Ostaje dakle samo vozač vozila A. Uz takvo činjenično stanje čini mi se da se odgovornost za delo treba pripisati njemu, a doprinos vozača B uzme u obzir samo kao okolnost koja bi uticala na nižu izrečenu kaznu. Ubeđen sam da bismo u ovakvim slučajevima morali utvrditi da se ne radi o krivičnom delu, nego o prekršaju, i svakog od učesnika teretiti za njegovo kršenje dužnog postupanja (za prekršaj koji je učinio).

Najviše problema i različitih stavova susrećemo u vezi sa zabranjenom posledicom krivičnog dela o kojem je reč. Sporna može biti već i definicija saobraćajne nesreće kao obeležja odnosno posledice krivičnog dela. Od te definicije zavisi da li se radi o krivičnom delu s prouzrokovanom štetom, kao što misli većina teoretičara, ili se radi o prikrivenom ugrožavanju, kao što smatraju neki teoretičari.¹³ Pre nego što detaljnije pogledamo neke od tih stavova, bilo bi dobro da se podsetimo karakteristika štetnih posledica krivičnih dela u saobraćaju, koje mogu uticati na prosuđivanje o tome šta je, odnosno šta bi trebalo da bude zabranjena posledica u krivičnom delu prouzrokovanja saobraćajne nesreće iz nehata. Karakteristika posledica kršenja propisa o bezbednosti saobraćaja na putevima jeste da su one u velikoj meri aleatorne. Posve jednaka kršenja, prema kojima česnici u saobraćaju imaju sasvim jednak odnos, mogu prouzrokovati suštinski različite posledice. Mogućnost je i da se ne desi ništa i da ostajemo na golom kršenju propisa (apstraktna opasnost), a može doći i do teške posledice kao što je smrt jednog ili više lica.

Ovo što smo rekli može se ilustrovati primerom vozača automobila koji se kreće nesmanjenom brzinom prema označenom pešačkom prelazu. Evo nekoliko mogućih situacija. Vozač nesmanjenom brzinom prelazi pešački prelaz i ne dogodi se ništa, jer u tom momentu nije niko prelazio ulicu. Sve se svodi na golo kršenje propisa (apstraktna opasnost) i reč je o prekršaju. Vozač se nesmanjenom brzinom kreće prema pešačkom prelazu, a pešak koji je već počeo da prelazi ulicu oseti opasnost i blagovremeno zakorači unazad tako da ga auto ne udari. U takvom slučaju govorimo o konkretnoj opasnosti, ali je takvo kršenje propisa o bezbednosti saobraćaja na putevima samo prekršaj. Ali, može se desiti da u opisanim okolnostima vozač pešaka udari i nanese mu lakšu ili težu telesnu povredu. U oba slučaja (lakše ili teške telesne povrede) došlo je do saobraćajne nesreće koja je završila povredom pešaka, ali u prvom slučaju to je još uvek samo prekršaj, a u drugom krivično delo. Dakle, kakvi su značaj i pravna priroda *saobraćajne nesreće* i *teške telesne povrede*, jer je očigledno da u saobraćajnoj nesreći, u kojoj nije nanescena teška telesna povreda, uopšte nisu ispunjena obeležja krivičnog dela po prvom stavu 323. člana KZ-1. Analiza pokazuje da je pravna priroda navedenih obeležja u vezi s tim krivičnim delom dosta sporna.¹⁴ Pojam *saobraćajna nesreća* je, doduše, opredeljen u Zakonu o pravilima saobraćaja na putevima,¹⁵ ali mu različiti autori pri-

12 M. Deisinger, *Kazenski zakonik s komentarjem, posebni del*, Ljubljana, 2002, str. 821.

13 P. Novoselec, Uveljavitev novega kaznivega dejanja povzročitve prometne nesreće iz malomarnosti. U: *Uveljavljanje novih institutov kazenskoga materialnega in procesnega prava*, Uradni list, Ljubljana, 2000, str. 167–176.

14 P. Novoselec, Uveljavitev novega kaznivega dejanja povzročitve prometne nesreće iz malomarnosti. U: *Uveljavljanje novih institutov kazenskoga materialnega in procesnega prava*, Uradni list 2000, Ljubljana, str. 175.

15 Prvi stav člana 109 Zakona o pravilima saobraćaja na putevima: „Saobraćajna nesreća je nesreća na javnom putu ili nekategoriziranom putu koji se upotrebljava za javni saobraćaj na putevima, u kojoj je učestvovalo bar jedno vozilo u kretanju i u toj nesreći je najmanje jedno lice izgubilo život ili je bilo telesno povređeno ili je nastala materijalna šteta.

pisuju različit značaj s obzirom na krivično delo prouzrokovanja saobraćajne nesreće iz nehata. Dr Deisinger i prof. Bavcon zastupaju stav da je saobraćajna nesreća *zabranjena posledica*. Prof. Novoselec smatra da je saobraćajna nesreća zapravo sinonim za ugrožavanje i otvara pitanje da li ga u zakonskom tekstu uopšte treba pomenuti. Slično razmišlja prof. Dežman.¹⁶ Različita mišljenja postoje i što se tiče teške telesne povrede. Deisinger je smatra kao objektivni uslov kažnjivosti do koje učinilac nije u odnosu krivice. Prof. Bavcon zastupa stav da teška telesna povreda ima dve pravne prirode. Prva je objektivni uslov kažnjivosti koji služi kao granica između prekršaja i krivičnog dela. Ako je utvrđeno da je kršenje krivično delo, menja se ravna priroda teške odnosno posebno teške telesne povrede. Ako je saobraćajna nesreća osnovna zabranjena posledica, onda su teška ili posebno teška telesna povreda teže posledice koje treba pretresati u skladu s 19. članom KZ, a to znači da sud mora utvrditi da li je učinilac, s obzirom na težu posledicu, postupao nemarno. Prof. Novoselec navodi ozbiljna dvoumljenja protiv toga da je teška telesna povreda objektivni uslov kažnjivosti i jasno zauzima stav da je teška telesna povreda u tom krivičnom delu teža posledica koja mora biti obuhvaćena učiniočevim nehatom. Prof. Dežman zastupa stav da je teška telesna povreda u stvari zabranjena posledica krivičnog dela prouzrokovanja saobraćajne nesreće iz nehata prema kojoj reba utvrditi učiniočev oblik krivice.¹⁷

U slovenačkoj doktrini je bar neko vreme prevladavao stav da je teška telesna povreda u krivičnom delu prouzrokovanja saobraćajne nesreće iz nehata objektivni uslov kažnjivosti, i zato nije potrebno utvrđivati učiniočevu krivicu. Ako je zaista tako i o postojanju krivičnog dela više nego odnos učinioca prema kršenju užnog postupanja odlučuje nastanak teške telesne povrede, koja je s gledišta učinioca aleatorna, osnovana je pomisao da se radi o ostatku objektivne odgovornosti ili bar postoji velika opasnost za unošenje objektivne odgovornosti.¹⁸ Ovo mišljenje može se ilustrovati sa dva primera. Na primer, vozač automobila krši dužno postupanje s umišljajem (pretiče u „makaze“) i srećom stvar završi smo nanošenjem imovinske štete. Taj vozač bi i pored teškog kršenja dužnog ponašanja s umišljajem odgovarao samo za prekršaj jer za postojanje krivičnog dela mora biti nanescena teška telesna povreda. Drukčije bi prošao vozač automobila koji bi iz nehata (možda čak i nesvesnog) kršio dužno postupanje i prouzrokovao saobraćajnu nesreću u kojoj bi nekom licu bila nanescena teška telesna povreda. Taj vozač bi odgovarao za krivično delo, jer su ispunjena sva zakonska obeležja krivičnog dela prouzrokovanja saobraćajne nesreće iz nehata. Takav rezultat osno-

Prema posledicama delimo saobraćajne nesreće na:

1. saobraćajna nesreća I. kategorije – saobraćajna nesreća u kojoj je nanešena samo materijalna šteta;
2. saobraćajna nesreća II. kategorije – saobraćajna nesreća u kojoj je najmanje jedno lice lakše telesno povređeno;
3. saobraćajna nesreća III. kategorije – saobraćajna nesreća u kojoj je najmanje jedno lice teško telesno povređeno;
4. saobraćajna nesreća IV. kategorije – saobraćajna nesreća u kojoj je neko izgubio život ili je zbog posledica nesreće umro u roku od 30 dana posle nesreće.¹⁶

16 Uporedi: M. Deisinger, *Kazenski zakonik s komentarjem, posebni del*, Ljubljana, 2002, str. 821; L. Bavcon, *Malomarnostna kazniva dejanja v cestnem prometu: zamisel, struktura in problemi*, Ljubljana, 2000, str. 153; P. Novoselec, *Uveljavitev novega kaznivega dejanja povzročitve prometne nesreče iz malomarnosti*, Ljubljana, 2000, str. 172; Z. Dežman, *Kazenskopravno varstvo cestnega prometa in temeljne predpostavke kaznivosti*, Ljubljana, 1998, str. 96.

17 Uporedi radove iz gornje napomene: M. Deisinger, *Kazenski zakonik s komentarjem, posebni del*, Ljubljana, 2002, str. 821; L. Bavcon, *Malomarnostna kazniva dejanja v cestnem prometu: zamisel, struktura in problemi*, Ljubljana, 2000, str. 154 in 157; P. Novoselec, *Uveljavitev novega kaznivega dejanja povzročitve prometne nesreče iz malomarnosti*, Ljubljana, 2000, str. 169–170; Z. Dežman, *Kazenskopravno varstvo cestnega prometa in temeljne predpostavke kaznivosti*, Ljubljana, 1998, str. 96.

18 Prof. Dežman je čak zapisao: „Objektivni uslov kažnjivosti, govoreći istinu, je ostatak objektivne odgovornosti“. Z. Dežman, *Opus citatum*, str. 96.

vano stvara pomisao da se radi o ostatku objektivne odgovornosti kao odgovornosti za prouzrokovanu posledicu. Isto tako je realna i opasnost da učiniocu, čije je kršenje propisa o bezbednosti saobraćaja na putevima uzrok nesreće, u krivičnom postupku paušalno pripišemo da nije ispunio zahtev koji mu diktira dužno ponašanje, mada bi s obzirom na okolnosti i svoje lične karakteristike to mogao učiniti, a time mu stavljamo na teret odgovornost za nešto što u stvari nije obuhvaćeno njegovom krivicom.

Mislim da u opisu krivičnog dela prouzrokovanja saobraćajne nesreće iz nehata pojam saobraćajne nesreće više uzrokuje poteškoća nego koristi i ne bi bilo nikakve štete kad bi njenu definiciju ispustili iz opisa. Tešku telesnu povredu dobro bi bilo opredeliti kao zabranjenu posledicu prema kojoj je uvek potrebno utvrđivati i dokazivati učiniočev odnos krivice. Tako bi bilo i logično da je potrebno smrt jednog ili više lica, što je opredeljeno u drugom stavu 323. člana KZ-1, obrađivati kao težu posledicu koja je nastala iz osnovnog dela.

Zaključak

Dužno postupanje odnosno kršenje dužnog postupanja jeste centralni pojam nehatnih krivičnih dela. Kršenje dužnog postupanja je etički temelj kažnjivosti takvih postupanja, a odnos do prema kršenju dužnog postupanja predstavlja osnovu za stavljanje takvog postupanja na teret učiniocu. Zbog aleatornosti štetne posledice koja nastaje kršenjem dužnog postupanja, bilo bi potrebno pripisivati veći značaj odnosu prema kršenju do kršenja koji razotkriva učiniočev odnos prema zaštićenom dobru i time daje osnovu za stavljanje na teret – to je argumentovanje krivice. Ubeđen sam da je odnos prema kršenju do kršenja dužnog ponašanja toliko značajan da ga treba uzeti u obzir ne samo u biranju i odmeravanju kazne, nego i u formiranju zakonskog činjeničnog stanja. Nije, naime, svejedno da li učesnik u saobraćaju krši saobraćajne propise s umišljajem (na primer s preticanjem u „makaze“ ili namernom vožnjom kroz crveno svetlo na semaforu) ili iz nehata. Razlika je tako velika da bi bilo osnovano za obe vrste kršenja – s umišljajem i iz nehata – formirati različite činjenične opise i različite kaznene okvire. Na osnovu ovih mojih stavova zakonski opis krivičnog dela, koji je predmet analize, glasilo bi ovako:

Prouzrokovanje teške telesne povrede u saobraćaju na putevima

1) Učesnik u saobraćaju koji s umišljajem krši propise o bezbednosti saobraćaja na putevima i pri tome iz nehata prouzrokuje tešku telesnu povredu drugog lica, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do ... godina.

2) Učesnik u saobraćaju koji iz nehata krši propise o bezbednosti saobraćaja na putevima i pri tome iz nehata prouzrokuje tešku telesnu povredu drugog lica, kazniće se novčanom kaznom ili zatvorom do ... godina.

3) U slučaju da je posledica dela iz prvog ili drugog stava ovog člana smrt jednog ili više lica, učinilac će se kazniti za delo iz prvog stava zatvorom od ... do ... godina, a za delo iz drugog stava zatvorom od ... do ... godina.¹⁹

¹⁹ Penalizaciju sam namerno ispustio jer želim predstaviti model, a ne definitivno formirati član. Uporedi predlog s predlogom prof. Dežmana. Vidi: Z. Dežman, *Opus citatum*, str. 241.

4) Učiniocu koji nije imao pravo vožnje motornog vozila kojim je bilo učinjeno krivično delo iz prvog ili drugog stava ovog člana, to motorno vozilo se oduzima. Motorno vozilo koje je vlasništvo drugog lica, oduzima se, ako je to lice omogućilo, dopustilo ili dozvolilo vožnju učiniocu, a znalo je, ili bi moglo znati, da učinilac nema pravo da vozi.

Svestan sam da time otvaram više pitanja nego što nudim odgovora, ali u relativno kratkom prilogu nije moguće ni obraditi sva pitanja u vezi s nehatnim krivičnim delima, a kamoli i ponuditi odgovarajuća rešenja. Ako ovaj moj prilog bude podstrek za razmišljanja i raspravu o problemima koje obrađuje, moj cilj će biti postignut.

Literatura

1. Bavcon, L; Nekaterne značilnosti Kazenskega zakona SR Slovenije, *Kazenski zakon Socialistične Republike Slovenije*, str. XIII–LXIV, ČZ Uradni list SR Slovenije, Ljubljana, 1977.
2. Bavcon, L; Uvodna pojasnila h Kazenskemu zakoniku Republike Slovenije, Splošna obrazložitev, *Kazenski zakonik Republike Slovenije z uvodnimi pojasnili*, ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1994.
3. Bavcon, L; Malomarnostna kazniva dejanja v cestnem prometu: zamisel, struktura in problemi, *Uveljavljanje novih institutov kazenskega materialnega in procesnega prava*, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 2000.
4. Bavcon, L; Nekaj kritičnih misli o nenehnih spremembah kazenske zakonodaje, IX. *Dnevi javnega Prava*, str. 355–373, Portorož, 18–20. junij 2003.
5. Bavcon, L; Šelih, A; *Kazensko pravo, Splošni del*, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 2003.
6. Deisinger, M; *Kazenski zakonik s komentarjem, Posebni del*, GV Založba, Ljubljana, 2002.
7. Dežman, Z; *Kazenskopravno varstvo cestnega prometa in temeljne predpostavke kaznivosti*, ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1998.
8. Kosterca, M; Uvodna pojasnila h Kazenskemu zakoniku Republike Slovenije, *Kazenski zakonik Republike Slovenije z uvodnimi pojasnili*, ČZ Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 1994.
9. *Leksikon Cankarjeve založbe – Pravo*, Cankarjeva Založba, Ljubljana, 2003.
10. Novoselec, P; Uveljavitev novega kaznivega dejanja povzročitve prometne nesreče iz malomarnosti, *Uveljavljanje novih institutov kazenskega materialnega in procesnega prava*, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 2000.
11. Sedej-Grčar, A; Analiza sodne prakse Okrajnega sodišča v Ljubljani, *Uveljavljanje novih institutov kazenskega materialnega in procesnega prava*, Uradni list Republike Slovenije, Ljubljana, 2000.
12. Kazenski zakonik, *Uradni list RS*, št. 63/94; 70/94 (popravek) in 23/99.
13. Kazenski zakonik KZ-1, *Uradni list RS*, št. 55/2008; 66/2008 (popravek); 39/2009 KZ-1A in 91/2011 KZ-1B.

14. Kazenski zakon Republike Slovenije, *Uradni list SRS*, št. 12/77; 3/78; 19/84; 47/87; 33/89 in 5/90.
15. Zakon o pravilih cestnega prometa, *Uradni list RS*, št. 109/2010 in 57/2012.

CRIMINAL OFFENCE OF CAUSING
TRAFFIC ACCIDENT BY NEGLIGENCE

PhD Vid Jakulin

Faculty of Law, University of Ljubljana, Slovenia

Summary

The author analyses criminal offence “Causing of Traffic Accident through Negligence” in the Slovenian Penal Code. The author finds that due to aleatory harmful consequence, caused by violation of the due handling in negligent criminal offences, grater significance should be given to the relation to violation of due handling, which discloses perpetrators relation to the protected good and gives grounding for reproach – that is for the argumentation of guilt. The author is convinced that the relation to violation of due handling is so important that it should be taken into account not only in the process of imposing punishment but also in the creation of disposition.

Keywords: Slovenia, traffic accident, negligence, due handling, negligent criminal offences.

SOCIAL DISTANCE STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS DISABLED PEERS¹

Spela Golubovic *

Faculty of Medicine, University of Novi Sad

Srdjan Milasinovic **

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Nina Brkic Jovanovic ***

Faculty of Medicine, University of Novi Sad

Summary

Background: With the development of the society and social care, scientific and technical progress, the attitude towards the people with disabilities has changed. According to the Quebec classification of disability it represents a process created together with risk factors, children's personality, life habits and environmental factors that match child's age, gender and socio-cultural identity. The attitude represents a tendency to react positively or negatively towards certain objects, features or situations. Attitude, as a model of behaviour not firmly and definitely determined, can be formed, but also changed, mainly based on experience and interpersonal relationship as well as on one's knowledge and feelings.

Aim: The main goal of this research is to determine the adolescents' attitude towards peers with disabilities.

Method: The research was conducted on 132 high school students, out of which there were 64 students in one group and a peer with a form of disability among them. The other group had 68 students, where none of them had a disability. For the needs of this research, a questionnaire has been created in order to determine the attitudes of students towards disabilities.

¹ This paper was written within the scientific research project *Safety and Protection of Organizing and Functioning of Educational System in the Republic of Serbia (Basic Principles, Protocols, Procedures and Resources)* (No. 47017), implemented by the Faculty of Security, University of Belgrade, funded by the Ministry of Education, Science and Technological Development of the Republic of Serbia.

* Full Professor, spela@uns.ac.rs

** Full Professor, srdjan.milasinovic@kpa.edu.rs

*** Teaching Assistant, nina_brkic_85@yahoo.com

The questionnaire consists of 20 questions where the participant can circle only one of the following options: yes, no or I do not know. The questions can be divided into 3 components – the first one regarding the cognitive component of the attitude, the second one regarding the emotional component and the third one regarding the behavioural component.

Results: Belonging to a certain group determines formatting and expressing one's opinion. Both groups of participants gave the same answers in terms that both groups believed that they were insufficiently informed about the people with disabilities. Those questions tackled the knowledge of different types of disabilities, source of information, and care for the disabled. Further results indicate that contact with the people with disabilities determines the development of a positive attitude towards them. The biggest social distance has been expressed during the analysis of emotional components of attitude, included in the questions regarding interpersonal relationship. It seems that spending time and having experience with the disabled does not significantly affect the preparation of adolescents in creating close emotional contact.

Conclusion: We emphasize that there is still heavy prejudice which makes the full integration and socialization of the people with disabilities harder. It is commonly accepted that all people learn and that their full inclusion represents the ultimate goal. However, this requires a change in the attitude of the wider social community. The final goal is determined not just by one's capabilities but also by the possibility for all other relevant factors to conform to the needs of an individual. So, going from the main idea of inclusion, that all individuals are different, the society should change and adjust so that they could meet the needs of all individuals.

Keywords: social distance, peers, disability, attitudes

Introduction

Man, as a social being, has a pronounced tendency and need of being socially accepted. The origins of social behaviour are related to the life within the family where the child acquires the first social experience. At the age of 4-5, the child begins to acquire experience within the peer group. At this age, children groups are formed with the relations of attractions, rejection, indifference, etc. The first moral performances, habits, respect for others, the pursuit of truth and the proper relationship to others are also acquired.

The ability and the willingness of a child to socialize and to have personal experience in a peer group is one of the necessary preconditions of sociability. At the same time, the child develops an opinion about itself based on the contact with other people. Depending on the number and quality of interactions, the child will build self-image and the image about the environment, which will be reflected in its quality of life and its behaviour. When we talk about both people and children with disabilities, we must bear in mind that the number of interactions with the members of the community in which they reside is often poor.

Disability is a term that has several definitions. Most often it is pointed out that it is a condition that arises from the loss or reduction of ability to perform the expected or specially defined activities of social roles in a longer period of time, due to the chronic disease or injury.⁵ A wider term includes bio-psycho-social definition of disability defined in the Quebec Classification, which says: "disability is a process created in synergy of risk factors, personal traits of a child, environmental factors and lifestyle habits that match child's age, gender and socio-cultural identity".⁶

Caring about the disabled persons in our community dates back to the Middle Ages. Handicapped persons were selected from their primary group, and housed away from others mostly in monasteries where they were taken care about. The attitude towards them changed from neglecting and even murdering to full acceptance. With the development of society, social care systems, advancements in science and technology these attitudes towards disabled persons is being changed.

To date, even in the developed countries, people with disabilities are marginalized. Regardless of the laws that define the rights of persons with disabilities, the social consciousness is still judging the position of these people. These people are in our culture often perceived as different. Due to this attitude of community, these people usually assume themselves as different from others.

A person, who has a motor, intellectual or sensory impairment or a child with disabilities other than a direct consequence of the injury, also shows the secondary consequences – social, related to the consequences of the reactions of others to its impairment. The relationship between every person and social environment is very important. For persons with disabilities, this relationship is even more important since their disability requires this relation with others, and, on the other hand, disabled persons are exposed to a special attitude and treatment by others. Deeply rooted prejudices constitute an aggravating circumstance and an obstacle to the full socialization of the full integration of people with disabilities. Acceptance of children with disabilities from their peers is ranging from rejection, ridicule and expression of aggression to the full acceptance of children with disabilities as equal members of society. According to Hrnjica,⁷ the children with very hyperactive behaviour are largely unpopular so that when becoming aggressive, results in rejection by the peers.

In recent decades, there is interest in attitudes towards people with disabilities. "Attitudes are acquired disposition, willingness to a certain way of observation, thinking, emotional reaction and acting. The type of reaction depends on the experience of individuals formed during their social life."⁸ While all positions are characterized by relative permanence, there is a general tendency of people to try to adapt to the changes, and to change their attitudes. The attitude is a tendency to respond positively or negatively to certain features, objects or situations.⁹ More complex and complete definition is¹⁰

5 According to the World Health Organization. (1992): ICD-10 Classification of the mental and behavioral disorders. *Belgrade: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.*

6 According to the Ministry of Social Affairs of the Republic of Serbia in 1999, the Quebec Classification "The Disability Creation Process"

7 S. Hrnjica; *Inkluzija kao pedagoški izazov*, The Study of Ministry of Education and Sport, UNICEF and Save the Children UK, Beograd, 2009.

8 N. Rot; *Osnovi socijalne psihologije*, Belgrade, 2006.

9 Morgan, 1956, quoted in: N. Rot, *Osnovi socijalne psihologije*, Belgrade, 2006.

10 Allpert, 1956, quoted in: N. Rot, *Osnovi socijalne psihologije*, Belgrade, 2006.

that attitude is defined as neural and mental readiness, formed based on the experience, making the directive or dynamic influence on the response of individuals to objects and situations with which it comes into contact. This definition suggests that once formed an attitude becomes relatively stable and unchanged over time.

Functional approach of the attitudes analysis deals with the issue of all functions that attitudes have or may have for the individual (instrumental, defence, function manifestation of personal values or function of learning and thinking). Another approach is structured to deal with the problem of complexity and structure of the attitude, i.e. the question of what the attitude is. According to the structural approach the three components of attitudes are defined: cognitive, affective (emotional) and conative (action) component¹¹

Cognitive component consists of perceptions, beliefs and stereotypes of individuals in relation to a phenomenon. The affective component is determined by the feelings of an individual about the object, and the conative component consists of a tendency to react in a certain manner to a certain phenomenon.¹² These three dimensions of attitudes are very rarely balanced. The correlation between the attitudes and behaviour is one of the key assumptions of the structural approach.

The attitudes based on direct experience with the object attitude are to a greater extent a predictor of behaviour than attitudes not based on experience.¹³ Behaviour does not always have to be a reflection of the attitude. People tend to align their behaviour with the behaviour of other people, although it may not be in compliance with their “right” attitude.

According to various criteria attitudes can be divided into: personal (typical only for certain individuals) and social (common to a number of people, related to socially significant phenomenon). Social attitudes allow efficient explanation of the behaviour of people.¹⁴ Through the assessment of attitudes we can easily and quickly determine what kind of relationship an individual has towards all kinds of things and phenomena.

Nišvić¹⁵ points out that attitudes influence our behaviour, and that, opposed to inclusion, the concept of social distance, which refers to the person’s self-assessment or (un)willingness to start the interaction and activity with the person being examined. Social distance can be low, and then points to the admissibility of a population, or higher, when talking about the tendency to discriminate against certain groups.

In the most comprehensive survey of the Ministry of Education and Sports of the Republic of Serbia¹⁶ the following information regarding the relationship of children without disabilities to their peers with special needs are obtained. Interviews conducted with department peers without disabilities, show that there is a certain restraint and

11 T. L. H. Huskinson; G. Haddock; Individual differences in attitude structure and the accessibility of the affective and cognitive components of attitude, *Social Cognition*, 2006, 24 (4), 453–468.

12 Mavrin-Cavor, 1981, quoted in: M. Vukajlović; *Inkluzivno obrazovanje-stavovi roditelja i nastavnika prema inkluzivnom obrazovanju*, Banja Luka, 2004.

13 R. H. Fazio; M. P. Zanna; On the predictive validity of attitudes: The roles of direct experience and confidence, *Journal of Personality*, 1981, 46 (2), 228–243.

14 N. Rot; *Osnovi socijalne psihologije*, Belgrade, 2006.

15 S. Nišević; N. Brkić; Š. Golubović; Socijalna distanca i stavovi studenata prema osobama sa invaliditetom, *Pedagogija*, 2011, vol 1, 126-134.

16 According to UNICEF and Save the Children UK, 2003 Save the Children UK, Unicef (2003): *Deca sa razvojnim teškoćama u redovnim osnovnim školama u Srbiji*, the Ministry of Education and Sports of the Republic of Serbia.

selective willingness to accept their peers with disabilities. Hyperactive, aggressive and impulsive children are usually rejected by students and teachers. The dependence of the opinion of children without disabilities and their teachers about children with special needs is also observed.

Kovačević¹⁷ reports that 48.60% of students with disabilities have difficulty in establishing contacts with peers not having these disabilities; 30.70% of children without disabilities expressed negative attitudes in the form of teasing and ridicule and 20.70% of the disabled children exhibit aggressive behaviour. Jablan et al.¹⁸ suggest that students have a major problem when it comes to customization and integration into the school environment. Their research has shown that students with visual impairments have no problem in communicating with their peers with normal sight. Specifically, 81.4% of children with visual impairment claim to have companions having normal sight, but only 23.3% of them expressed full satisfaction with the number of friends without this disability. The majority (46.5%) is partially satisfied with the number of friends without disability, while 30.2% of pupils with visual impairments are not satisfied with the number of friends in school not having this impairment.

1. The Aim of the Study

The main objective of this research is to investigate what the attitudes of adolescents are towards the peers with disabilities.

2. Methods

The study involved a total of 132 high school pupils, of which Group A consists of 64 pupils having at least one peer who has some form of disability within the class, while group B consists of 68 pupils, having no peers with disabilities within the class.

For the purposes of this study, a questionnaire to assess pupils' attitudes in relation to disability is composed. The questionnaire consisted of 20 questions which respondents completed by only one of the answers: yes, no, or I do not know. Questions can be divided into three parts. The first part related to the cognitive component of attitude and included the questions on the knowledge of the types of disability and the care of the handicapped persons. Conative component of attitude, which would correspond to social distance since it represents the behaviour of certain groups members, is questioned through the attitude towards a handicapped person as a boyfriend/girlfriend, best friend (emotional component) and through the respondents' answers to assisting the handicapped people, by sharing school table, or staying in school, etc. (behavioural component).

The survey was anonymous and voluntary, and respondents signed the consent to participate in research.

17 J. Kovačević; I. Radovanović; Pripremljenost nastavnika redovnih škola za inkluzivno obrazovanje, *Beogradska defektološka škola*, Belgrade, 2006, no.3, p. 125-136.,

18 B. Jablan; Z. Jolić; A. Grbović; Mišljenje srednjoškolaca sa oštećenjem vida o obrazovanju u redovnoj školi, Belgrade: Proceedings: *Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*, 2009, p.589-605.

3. Results and Discussion

Membership in a particular group influences the formation and reflection of the attitudes of individuals. The group chooses information that will reach its members, then emphasizes certain values and supports the maintenance of attitudes according to the group perception. The appropriate information about their capabilities, skills and characteristics allows non-disabled adolescents to form their own opinion, and thus more appropriate attitude towards them.

Both interviewed groups when questioned about the types of disability, the sources of information, or care for the disabled persons gave the same answers in the sense that both groups believed that they had lack of information about the people with disabilities. 60.93% of respondents of group A and 69.12% of those from group B consider that they are partially informed, while 32.82% of group A and 25.00% of group B consider themselves uninformed. Our respondents' opinion is formed mostly on the basis of information obtained through broadcasting, 51.56% in group A, and 63.25% in group B.

The question: Is the society sufficiently engaged in the care of the persons with disabilities, 80% in both groups of respondents declare that it is not, which could be interpreted by the fact that the obtained data probably reflect the views of the general population (Table 1).

Table 1 - Is the society sufficiently engaged?

Respondents	Yes	%	No	%	Without answer	%	Total	%
A(64)	10	15.63	54	84.37	0	0	64	100
B(68)	7	10.29	60	88.24	1	1.47	68	100
Total	17	12.88	104	78.79	1	0.76	132	100

In a further study there are social distance and taking into account the importance of belonging to a particular group, the information and knowledge about objects and situations to which an attitude exists. The attitudes as not quite solid and definitely determined forms of behaviour can be established, and modified, primarily on the basis of experience and mutual relationships with other people but also on the basis of knowledge and relations of the involved persons. Thus, as for the questions related to assisting the handicapped persons, sharing school table, staying in school, etc. a positive trend is evident. 64.06% of respondents in group A and 51.47% of those in group B believe that the people with disabilities do not need to act within the closed society* (of those similar to each other), while when questioned whether they should attend a special school respondents of group B in almost the same percentage answered "yes" (42.64%) and "no" (41.18%), while 53.13% of respondents in group A answered "no" and 14.06% answered "yes" which contributes to the good acceptance of the peers with disabilities in this group. The respondents of both groups in over 90% of cases would offer help to a disabled person if needed.

The results of this part of the survey confirmed our initial hypothesis that contact with the people with disabilities affects the building of a positive attitude towards them. The experience, socialization and readiness of a child to socialize with the peers who have developmental problems and gains personal experience in a peer group is a prerequisite for sociability, and acceptance in the peer group influences the building of positive attitudes towards them and overthrowing of the prejudices. The adolescents with disabilities are well accepted within their class, facing understanding and support from their peers, which is to a lesser extent identified in the attitudes of the children from the classes having no children with disabilities.

According to Nišević,¹⁹ Corrigan et al. got the similar data when concluded that the attitudes that characterize the prejudices, lead to social distance, which can be a basis for avoiding these people, as well as for discrimination and negative behaviour towards the people with mental illness. In her research a significant correlation between the scale of social distance and scale of attitudes toward the persons with physical disabilities was discovered. The greatest correlation was given between the results on the scale of attitudes towards the people with physical disabilities and the results on a scale of social distance towards the people with physical disabilities. From the above it can be assumed that people who have positive attitudes towards the people with disabilities show less distance towards the people with autism, multiple handicapped people, psychiatric patients, the people with physical disabilities and mentally retarded persons.

The greatest social distance was expressed when analyzing the emotional component of an attitude given in the analysis, the issues related to the relation between the members of certain groups. The most common socially acceptable answers ("I do not know") are given. It seems that socialization and experience with the people with disabilities do not significantly affect the willingness of adolescents to achieve a close emotional contact with them. Peers are willing to short-term relationships with emotional investment-type association at school, sharing school table, but are not ready for establishing deeper connections and greater emotional investment such as hanging out together, best friend, or boyfriend/girlfriend.

Conclusion

We conclude that there are still enrooted prejudices that hinder full socialization and integration of the people with disabilities. The process of inclusion, according to the results of this study, reveals insufficient informative and emotional component acts, whereas the adolescents only adopted a behavioural component of socially desirable behaviour towards the peers with disabilities. In order to achieve the process of inclusion in its entire concept, it is necessary to design and implement interventions acting on emotional and cognitive aspects, because only then a change in behaviour towards the people with disabilities can be long-lasting. This is of great importance for the persons with disabilities both for their emotional and social development, and for society in general.

19 S. Nišević; N. Brkić; Š. Golubović; Socijalna distanca i stavovi studenata prema osobama sa invaliditetom, *Pedagogija*, 2011, vol 1, 126-134.

References

1. Allpert, 1956, quoted in: Rot, N; *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Belgrade, 2006.
2. Hrnjica, S.; *Inkluzija kao pedagoški izazov*. The Study of Ministry of Education and Sport, UNICEF and Save the Children UK, Beograd, 2009.
3. Huskinson, T. L. H; Haddock G; Individual differences in attitude structure and the accessibility of the affective and cognitive components of attitude, *Social Cognition*, 2006, vol 24 (4), 453–468.
4. Jablan, B; Jolić, Z; Grbović, A; Mišljenje srednjoškolaca sa oštećenjem vida o obrazovanju u redovnoj školi, Belgrade: Proceedings: *Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji*, 2009, p.589-605.
5. Kovačević, J; Radovanović, I; Pripremljenost nastavnika redovnih škola za inkluzivno obrazovanje, Beograd, *Beogradska defektološka škola*, 2006, no. 3, p. 125-136.
6. Mavrin-Cavor, 1981, Vukajlović, M; *Inkluzivno obrazovanje-stavovi roditelja i nastavnika prema inkluzivnom obrazovanju*, Naučna knjiga/Grafid, Banja Luka, 2004.
7. Morgan, 1956, quoted in: Rot, N; *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Belgrade, 2006.
8. Nišević, S; Brkić, N; Golubović, Š; Socijalna distanca i stavovi studenata prema osobama sa invaliditetom, *Pedagogija*, 2011, vol 1, 126-134.
9. Rot, N; *Osnovi socijalne psihologije*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Belgrade, 2006.
10. Save the Children UK, Unicef (2003): *Deca sa razvojnim teškoćama u redovnim osnovnim školama u Srbiji*, Ministry of Education and Sports of the Republic of Serbia
11. The Ministry of Social Affairs of the Republic of Serbia, 1999. the Quebec Classification “The Disability Creation Process”.
12. The World Health Organization. (1992): ICD-10 Klasifikacija mentalnih poremećaja i poremećaja ponašanja. *Belgrade: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva*.

SOCIJALNA DISTANCA I STAVOVI UČENIKA PREMA VRŠNJACIMA SA INVALIDITETOM

Špela Golubović

Medicinski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

Srđan Milašinović

Kriminalističko-policijska akademija Beograd

Nina Brkić Jovanović

Medicinski fakultet Univerziteta u Novom Sadu

Sažetak

Razvojem društva, socijalnog staranja, napretkom nauke i tehnike, menjaju se i stavovi i odnos prema osobama s invaliditetom. Po Kvebek klasifikaciji, invaliditet nastaje u sadejstvu činioca rizika, ličnih svojstava deteta, sredin-

skih činilaca i životnih navika koje odgovaraju detetovom uzrastu, polu i socio-kulturnom identitetu. Stav predstavlja tendenciju da se pozitivno ili negativno reaguje prema određenim osobinama, objektima ili situacijama. Stavovi kao ne sasvim čvrsti i definitivno utvrđeni oblici ponašanja mogu se formirati, ali i menjati, pre svega na osnovu iskustva i međusobnog odnosa sa drugim ljudima ali i na osnovu toga šta o njima osoba zna i oseća.

Cilj: Glavni cilj ovog istraživanja je da se ispita kakvi su stavovi adolescenata prema vršnjacima sa invaliditetom.

Metode: U istraživanju je ukupno učestvovalo 132 učenika srednjih škola, od čega jednu grupu sačinjavaju 64 učenika sa kojima se u razredu nalazi bar jedan vršnjak koji ima neki vid invalidnosti, a drugu grupu sačinjavaju 68 učenika među kojima nema vršnjaka sa invaliditetom. Za potrebe ovog istraživanja, sastavljen je upitnik sa pitanjima kojima su procenjeni stavovi učenika u odnosu na invaliditet. Upitnik je sastavljen od 20 pitanja na koja ispitanici zaokružuju samo jedan od ponuđenih odgovora: da, ne, ne znam. Pitanja se mogu podeliti u tri celine. Prva koja se odnosi na kognitivnu komponentu stava, druga emocionalna komponenta i treća bihevioralna komponenta.

Rezultati: Pripadnost određenoj grupi utiče na formiranje i odražavanje stavova pojedinaca. Obe grupe ispitanika dale su iste odgovore u kontekstu da veruju da su nedovoljno informisani o osobama s invaliditetom. Ova pitanja bavila su se poznavanjem različitih vrsta invaliditeta, izvorima informacija, i brigom o osobama s invaliditetom. Rezultati su takođe pokazali da kontakt s osobama s invaliditetom određuje razvoj pozitivnog stava prema njima. Najveća društvena distanca je bila izražena tokom analize emocionalnih komponenti stava, uključujući pitanja u vezi sa međuljudskim odnosima. Najveća socijalna distanca ispoljena je kada se analizira emocionalna komponenta stava. Čini se da druženje i iskustvo sa osobama sa invaliditetom ne utiču značajno na spremnost adolescenata za ostvarivanje bliskog emotivnog kontakta sa njima.

Zaključak: Zaključujemo da i dalje postoje duboko ukorenjene predrasude koje otežavaju potpunu socijalizaciju i punopravnu integraciju osoba sa invaliditetom. Široko je prihvaćeno da svi ljudi treba da se informišu i da je njihova potpuna inkluzija krajnji cilj. Polazeći, od osnovne ideje inkluzije da se sve individue razlikuju među sobom, društvo treba nužno da se prilagođavaja i menja da bi izašlo u susret potrebama svih pojedinaca.

OTKLONJIVOST PRAVNE ZABLUDE U NEMAČKOM PRAVU¹

Radosav Risimović *

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak

U prvom delu rada razmatramo pojam pravne zablude u nemačkom pravu. Osim toga, analiziraćemo dejstvo pravne zablude. Na kraju, najveći deo rada se odnosi na razmatranje kriterijuma koji nemačka pravna teorija i sudska praksa koriste pri oceni da li je pravna zabluda u konkretnom slučaju otklonjiva ili neotklonjiva. Ovo je veoma značajno pitanje, jer od odgovora zavisi dejstvo ovog instituta krivičnog prava. Obrazložićemo naše zalaganje za prihvatanje objektivno-subjektivnog kriterijuma otklonjivosti pravne zablude. Pokušaćemo da uočimo sličnosti i razlike između rešenja koje je u pogledu otklonjivosti pravne zablude prihvaćeno u našem KZ i zakonodavstvu Nemačke. Pri izradi rada je korišćen dogmatski i logički metod.

Ključne reči: pravna zabluda, otklonjivost, krivica, umišljaj, nehat.

Uvod

Pravna zabluda se ne može svrstati u grupu klasičnih instituta krivičnog prava. U većini evropskih zakonika pravna zabluda je pronašla svoje mesto tek u XX veku. Sve do modernog doba, u krivičnopravnoj literaturi, zakonodavstvu i sudskoj praksi bilo je prihvaćeno načelo *ignorantia juris neminem excusat*. Pravilo da nepoznavanje prava škodi je zasnovano na ideji da su građani dužni da poznaju sve pravne propise. Može se prihvatiti da je zakonski opis velikog broja krivičnih dela poznat svakom čoveku (ubistvo, krađa, prevara itd.), ali je isto tako nesporno da su pojedina dela prosečnom čoveku nepoznata. Čak i pravno obrazovana lica ne poznaju sve inkriminacije, jer je

¹ Ovaj rad je rezultat realizovanja naučnoistraživačkih projekata koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije: Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija (br. 179045), koji realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu 2011–2014 (rukovodilac projekta prof. dr Saša Mijalković).

* Docent, radosav.risimovic@kpa.edu.rs

uporedo sa razvojem društva u krivično zakonodavstvo unet veliki broj krivičnih dela koja ranije nisu postojala.³

U nemačkom zakonodavstvu je za status pravne zablude od velikog značaja bila teorija umišljaja (*Vorsatztheorie*) koja je preovladavala u krivičnopravnoj literaturi sve do sredine sedamdesetih godina prošlog veka. Polazište ove teorije je da umišljaj učinioa obuhvata obeležja bića krivičnog dela, ali i svest o protivpravnosti.⁴ Shodno tome, ako učinilac nije svestan zabranjenosti preduzete radnje, isključeno je umišljajno ostvarenje krivičnog dela. Proizlazi da institut pravne zablude u krivičnom zakonodavstvu nije potreban, jer zabluda o zabranjenosti već proizvodi dejstvo isključujući umišljaj.⁵ Međutim, vremenom je u teoriji preovladala teorija krivice (*Shuldtheorie*) prema kojoj su elementi krivice umišljaj i svest o protivpravnosti.⁶ Prihvatanjem ove teorije svest o protivpravnosti postaje samostalni element krivice, što je pretpostavka za konstituisanje pravne zablude u krivičnom zakonodavstvu. Može se zaključiti da je teorija krivice opravdano prihvaćena u doktrini i zakonodavstvu, jer ne može biti kriv učinilac koji ne zna da je njegovo delo zabranjeno. Teorija krivice je prihvaćena i u našoj zemlji, donošenjem Krivičnog zakonika 2006. godine.

Na ovim teorijskim osnovama pravna zabluda je regulisana u KZN koji je stupio na snagu 1975. godine. Član 17 KZN propisuje: „Učinilac krivičnog dela postupa bez krivice, ako pri izvršenju dela nije znao da postupa nezakonito, a zabludu nije mogao da otkloni. Kada je učinilac mogao da izbegne zabludu, kazna se po odredbi člana 49 stav 1 može ublažiti.“⁷ Za temu ovog rada je važno da teorija krivice predstavlja napredak u odnosu na teoriju umišljaja, između ostalog jer uzima u obzir razloge zbog kojih učinilac nije bio svestan zabranjenosti dela. Drugim rečima, pravna zabluda sama po sebi ne isključuje krivicu, već njeno dejstvo zavisi od toga da li je u konkretnom slučaju reč o otklonjivoj ili neotklonjivoj zabludu.⁸

U skladu sa tim, gramatičkim tumačenjem člana 17 KZN dolazimo do zaključka da dejstvo pravne zablude zavisi od toga da li je zabluda učinioa o zabranjenosti dela otklonjiva ili neotklonjiva. Ako u konkretnoj krivičnoj stvari sud utvrdi postojanje neotklonjive pravne zablude, isključena je krivica. Slično tome, u našem krivičnom zakonodavstvu je propisano da nije krivično delo ono delo koje je učinjeno u neotklonjivoj pravnoj zabludi (član 29, stav 1 KZS). Krivično delo ne postoji jer u slučaju neotklonjive pravne zablude nema krivice kao konstitutivnog elementa svakog krivičnog dela.

Sa druge strane, ako je zabluda o zabranjenosti otklonjiva učinilac je kriv, ali mu se kazna može ublažiti. Ukoliko je zabluda otklonjiva, učinilac ima tzv. potencijalnu svest o protivpravnosti, koja je konstitutivni element krivice.⁹ Ova koncepcija krivice je prihvaćena u našem krivičnom zakonodavstvu.¹⁰ Potrebno je naglasiti da bez obzira da li je učinilac delo ostvario u otklonjivoj ili neotklonjivoj pravnoj zabludi, umišljaj

3 W. Joeck, *Münchener Kommentar zum Strafgesetzbuch*, München, 2003, str. 681.

4 H. H. Schünemann, *Verbotsirrtum und faktische Verbots – kenntnis*, NJW, 14/1980, München – Frankfurt, str. 736.

5 J. Wessels, W. Beulke, *Strafrecht Allgemeiner Teil*, Heidelberg, 2004, 152; E. Schmidhäuser, *Der Verbotsirrtum und das Strafgesetz* (16 I Satz 1 und 17 StGB), JZ, 11/12/1979, Tübingen, str. 367.

6 H. H. Schünemann, *Opus citatum*, str. 736.

7 W. Langer, *Vorsatztheorie und strafgesetzzliche Irrtumsregelung*, GA, 7/1976, Hamburg-Heidelberg, str. 194.

8 W. Joeck, *Opus citatum*, str. 681.

9 *Ibidem*, str. 688.

10 Z. Stojanović, *Krivično pravo – opšti deo*, Pravna knjiga, Beograd, 2001, str. 143.

ostaje netaknut.¹¹ Umišljaj nije isključen čak ni u slučaju neotklonjive zablude, jer je svest o protivpravnosti samostalni element krivice, kao i umišljaj. Ovo stanovište se ne može osporiti, jer se može zamisliti situacija da učinilac sa umišljajem ostvari delo, ali da nije kriv jer zbog neotklonjive pravne zablude nije znao da je to delo zabranjeno. Na primer, stranac u našoj zemlji drži marihuanu, smatrajući da je, slično rešenju koje je prihvaćeno u njegovoj matičnoj državi, držanje i konzumiranje ove opojne droge dozvoljeno. Postojanje umišljaja se ne dovodi u pitanje, jer je delo očigledno ostvareno sa umišljajem, a postojanje krivice zavisi od toga da li je zabluda o zabranjenosti dela otklonjiva ili neotklonjiva. Ovo rezonovanje je prihvaćeno u našoj krivičnopravnoj doktrini.¹² Stojanović svoje mišljenje zasniva ne samo na doslednom sprovođenju teorije krivice, već i na odredbama KZS (čl. 25 i 26) prema kojima umišljaj i nehat postoje u odnosu na „delo“, a ne u odnosu na krivično delo. Prema tome, činjenica da je delo ostvareno sa umišljajem nije dovoljna za zaključak da je ostvareno krivično delo. Moguće je da u konkretnom slučaju postoji neki od osnova isključenja krivice, odnosno krivičnog dela (na primer, neotklonjiva pravna zabluda).

Pravna zabluda je moguća kod dela sa umišljajem i nehatom. U vreme kada je prevladavala teorija umišljaja, o pravnoj zabludi se diskutovalo samo u pogledu dela koja su učinjena sa umišljajem. Prihvatanjem teorije krivice značaj je dobila pravna zabluda u pogledu nehatnih dela.¹³

1. Objektivni ili subjektivni kriterijum otklonjivosti pravne zablude

U našem krivičnom zakonodavstvu je propisano da je kriterijum otklonjivosti pravne zablude nesvesni nehat. Reč je o objektivno-subjektivnom kriterijumu. Prema rešenju koje je prihvaćeno u KZS, pravna zabluda je neotklonjiva ako učinilac „nije bio dužan i nije mogao da zna da je njegovo delo zabranjeno“ (član 29, stav 2). Suprotno tome, pravna zabluda je otklonjiva ako učinilac nije znao da je delo zabranjeno, „ali je to bio dužan i mogao da zna“ (član 29, stav 3).

Prema tome, zakonodavac je u našoj zemlji prihvatio objektivno-subjektivni kriterijum otklonjivosti pravne zablude. Drugim rečima, neotklonjiva pravna zabluda postoji ako su kumulativno ispunjena dva uslova: 1) učinilac nije bio dužan da zna da je delo zabranjeno; 2) učinilac nije mogao da zna da je delo zabranjeno. Učinilac je dužan da zna da je delo zabranjeno ukoliko bi prosečan čovek u okolnostima događaja znao da je delo zabranjeno. Subjektivni kriterijum otklonjivosti podrazumeva da sud u svakoj krivičnoj stvari utvrdi da li je učinilac s obzirom na psihofizičke sposobnosti (uzrast, profesiju, stepen inteligencije itd.) mogao da zna da je delo zabranjeno.

Međutim, u članu 17 KZN, koji reguliše pravnu zabludu, zakonodavac se odlučuje za subjektivni kriterijum otklonjivosti, jer se govori o tome da učinilac „zabludu nije mogao da otkloni“ kod neotklonjive zablude, odnosno da je „mogao da izbegne zabludu“ kod otklonjive zablude o zabranjenosti. Uprkos tome, starija sudska praksa je koristila objektivni kriterijum otklonjivosti, oslanjajući se na dužnost učinioca da predvidi protivpravnost svog dela. Ukoliko učinilac nije znao da je delo zabranjeno, a bio je

11 C. Roxin, *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, München, 2006, str. 928; H. H. Schünemann, *Opus citatum*, str. 741; A. Schönke, H. Schröder, *Strafgesetzbuch – kommentar*, München, 2001, str. 344.

12 Z. Stojanović, *Opus citatum*, str.168.

13 F. Haft, *Strafrecht Allgemeiner Teil*, München, 1990, str. 247.

dužan da to zna, jer bi brižljiv i odgovoran čovek (tzv. brižljivi vinogradar) bio svestan zabranjenosti dela, prema ovom shvatanju postoji otklonjiva pravna zabluda.¹⁴ Čak i novija sudska praksa uzima u obzir brižljivost učinioca kao kriterijum otklonjivosti pravne zablude.¹⁵ U navedenoj presudi prvostepeni sud zauzima stav da je okrivljeni mogao da izbegne pravnu zabludu da je postupao u skladu sa zahtevima brižljivosti. Proizlazi da se u pojedinim presudama prihvata objektivno-subjektivni kriterijum otklonjivosti, što je na prvi pogled u suprotnosti sa članom 17 KZN. Prema zakonodavcu, od odlučujućeg značaja za otklonjivost pravne zablude jeste da li je učinilac mogao da izbegne zabludu ili nije mogao da zna za zabranjenost dela. Zakonodavac ne određuje kriterijume na osnovu kojih bi se u svakom konkretnom slučaju moglo utvrditi da li je učinilac mogao da zna za protivpravnost dela. Drugačije rečeno, sporno je da li pri utvrđivanju otklonjivosti pravne zablude koristiti isključivo subjektivni kriterijum (uzrast, životno i radno iskustvo, profesiju itd.) ili upotrebiti i objektivni kriterijum brižljivosti, jer zakonodavac to ne zabranjuje. U teoriji se objektivni kriterijum otklonjivosti naziva normativnim, dok se subjektivni kriterijum naziva psihološkim.¹⁶

Objektivni kriterijum otklonjivosti pravne zablude se u nemačkoj sudskoj praksi pre svega koristi ukoliko je učinilac ostvario delo preduzimajući radnju u okviru svoje profesionalne delatnosti. U navedenoj presudi iz 1988. godine učinilac je preduzetnik koji se bavi prikazivanjem porno filmova. Optužen je za krivično delo iz člana 184 stav 1 tačka 5 KZN – širenje pornografskih spisa, jer je reklamirao prikazivanje pornografskih filmova.¹⁷ Prema tome, sudovi polaze od toga da su lica koja obavljaju određene profesije dužna da se ponašaju brižljivo, tj. da se upoznaju sa propisima koji regulišu obavljanje delatnosti kojom se bave (na primer, propisi o odlaganju otpada, prevozu opasnog materijala itd.).¹⁸ Smatramo da se ovo stanovište može prihvatiti, jer bi u suprotnom bilo moguće da lica koja obavljaju određene delatnosti budu u neotklonjivoj zabludi u pogledu dela koje je učinjeno vršenjem delatnosti kojom se bave, jer navodno nisu mogla da znaju da je delo zabranjeno. U pogledu ovih lica kriterijumi otklonjivosti pravne zablude moraju biti strože postavljeni. Ipak, to ne znači da se ova lica ne mogu naći u neotklonjivoj pravnoj zabludi u pogledu dela koje je ostvareno vršenjem neke radnje u okviru profesionalne delatnosti, o čemu će biti više reči u izlaganjima koja predstoje.

Prema jednom mišljenju, koji će kriterijum otklonjivosti pravne zablude sud primeniti zavisi od vrste pravne norme koju učinilac navodno nije poznao.¹⁹ Ako je reč o specijalnoj normi od čije primene zavisi svakodnevni život građana, prednost treba dati objektivnom kriterijumu otklonjivosti pravne zablude. Na primer, specijalne norme regulišu odvijanje javnog saobraćaja ili čuvanje i stavljanje u promet prehrambenih proizvoda. Sa druge strane, ako je reč o nepoznavanju neke opše norme koja se odnosi na svako lice, treba primeniti pre svega subjektivni kriterijum otklonjivosti

14 H. H. Schünemann, *Opus citatum*, str. 742.

15 BGH, Beschl. v. 6. 10. 1988 – 1 StR 395/88 (Prema: *NJW*, 6/1989, München-Frankfurt/Main, str. 410).

16 G. Timpe, Normatives und Psychisches im Begriff der Vermeidbarkeit eines Verbotsirrtums, *GA*, 2/1984, Heidelberg, str. 51.

17 D. Pavlović, *Krivični zakonik Savezne Republike Nemačke sa Uvodnim zakonom za krivični zakonik i Vojno krivičnim zakonom*, Centar marketing, Beograd, 1998, str. 19. (Član 184 stav 1 tačka 5 KZN propisuje da krivično delo širenje pornografskih spisa ostvaruje: „Ko pornografske spise na mestu koje je pristupačno licima mlađim od 18 godina ili koja ona mogu videti, javno ili širenjem spisa izvan redovnog poslovnog prometa, nudi, oglašava ili hvali takve spise).

18 A. Schönke, H. Schröder, *Opus citatum*, str. 342.

19 U. Kindhäuser, U. Neumann, H. U. Paeffgen, *Strafgesetzbuch*, Baden-Baden, 2005, str. 595.

pravne zablude. Polazi se od toga da specijalne norme služe za smanjenje rizika od preduzimanja radnji u određenim oblastima društvenog života, zbog čega je veoma važno da se građani uzdrže od kršenja tih normi.

U sudskoj praksi je zauzet stav da pri utvrđivanju otklonjivosti pravne zablude u pogledu dužnosti brižljivosti učinioca kao objektivnog kriterijuma treba postaviti strože zahteve u odnosu na dužnost brižljivosti kod nehata.²⁰ Polazište ovog shvatanja je da se dela u pravnoj zabludi veoma često vrše sa umišljajem, pri čemu je protivpravnost ponašanja „indikovana“, odnosno „opterećena indicijom zabranjenosti“.²¹ Prema stanovištu najviše sudske instance u Nemačkoj, učinilac koji zna da je njegova radnja usklađena sa zakonskim opisom krivičnog dela (obeležjima bića), po pravilu zna da čini zabranjeno delo.²² Ovo shvatanje je u teoriji opravdano kritikovano, isticanjem da kod direktne pravne zablude učiniocu nije poznato da je njegova radnja usklađena sa zakonskim opisom krivičnog dela.²³ Samo u slučaju da učinilac zna da delom vrši povredu tuđeg pravnog dobra ima smisla postaviti posebno stroge zahteve pri utvrđivanju brižljivost.²⁴ Suprotno tome, kod direktne pravne zablude sa aspekta generalne prevencije ne postoji razlog da se postave stroža merila od onih koja se primenjuju za nehatna dela.

2. Slučajevi iz sudske prakse

U napred navedenom primeru iz sudske prakse, okrivljeni je 1988. godine krivično gonjen zbog krivičnog dela iz člana 184 stav 1 tačka 5 KZN – širenje pornografskih spisa – jer je u novinama reklamirao prikazivanje pornografskih filmova.²⁵ S obzirom da je već ranije u toku 1984. godine optužen za krivično delo iz člana 184 stav 1 tačka 7, odlučio je da se informiše kod advokata u pogledu reklamiranja prikazivanja pornografskih filmova.²⁶ Iako je sud doneo oslobađajuću presudu u vezi sa optužbom iz 1984. godine, odlučio je da traži savet od advokata o dozvoljenosti reklamiranja prikazivanja pornografskih filmova. Prema savetu koji je dobio od advokata, reklamiranje prikazivanja pornografskih filmova u novinama nije zabranjeno. U prvostepenoj presudi sud zauzima stav da je učinilac u ovoj krivičnoj stvari bio u otklonjivoj pravnoj zabludi, jer se nije ponašao u skladu sa zahtevima brižljivosti. Sud u obrazloženju presude polazi od toga da je učinilac kao iskusan profesionalac u filmskoj industriji bio dužan da od advokata zahteva detaljnije obrazloženje navodne dozvoljenosti njegovog dela, tj. da mu izloži sve razloge u prilog i protiv dozvoljenosti dela. Da je tako postupio, advokat bi izvršio obuhvatniju proveru, tj. utvrdio bi da je delo zabranjeno. S obzirom da učinilac advokatu nije dao nalog da izvrši sveobuhvatnu proveru, nalazi se u otklonjivoj pravnoj zabludi, stav je prvostepenog suda.

20 A. Schönke, H. Schröder, *Opus citatum*, str. 341.

21 H. H. Schünemann, *Opus citatum*, str. 742.

22 W. Joeck, *Opus citatum*, str. 689.

23 U. Kindhäuser, U. Neumann, H. U. Paeffgen, *Opus citatum*, str. 595.

24 W. Joeck, *Opus citatum*, str. 689.

25 BGH, Beschl. v. 6. 10. 1988 – 1 StR 395/88 (Prema: NJW, 6/1989, München-Frankfurt/Main, str. 410).

26 D. Pavlović, *Opus citatum*, str. 99. (Član 184 stav 1 tačka 7 KZN propisuje da krivično delo širenje pornografskih spisa ostvaruje: „Ko pornografske spise prikazuje na javnim filmskim predstavama za naknadu koju je u celosti ili pretežno zahtevao za takvu predstavu.“).

Međutim, uprkos ovim argumentima provostepenog suda, u postupku po žalbi doneta je oslobađajuća presuda. Drugostepeni sud polazi od ispravne pretpostavke da optuženi kao laik ne može da rezonuje na način koji je obrazložen u nepravosnažnoj odluci. Advokat je stručnjak za pravna pitanja i prosečan čovek je uveren da je tumačenje prava od strane advokata ispravno. Zbog toga je prema drugostepenom sudu učinilac bio u neotklonjivoj pravnoj zabludi. Ovo shvatanje je zastupljeno i u jednoj presudi iz 1988. godine.²⁷

Smatramo da se ovo stanovište sudske prakse može prihvatiti. Primenom pravila o otklonjivosti pravne zablude iz našeg zakonodavstva došli bismo do istog zaključka: učinilac nije bio dužan da zna da nije dobio odgovarajući savet od advokata i nije to mogao da zna. Suprotno tome, da je u ovom slučaju učinilac znao da se advokat nije upuštao u sveobuhvatnu analizu postavljenog pravnog pitanja ili da je učinilac znao da se iz nekog drugog razloga mišljenje advokata može dovesti u pitanje, moglo bi se govoriti o otklonjivoj pravnoj zabludi.

U drugom primeru iz sudske prakse okrivljeni je Pakistanac M (32 godine) koji je 1986. godine došao u Nemačku (dobio je azil).²⁸ Pripadnik je islamske sekte Ahmadija i oženio se nemačkom državljankom. U zgradi u kojoj je okrivljeni stanovao sa svojom suprugom, u susednom stanu je često dolazilo do sukoba između partnera. Preciznije rečeno, supruga L (43 godine) često je bila žrtva porodičnog nasilja od strane supruga H (41 godinu). Intenzitetu sukoba je dodatno doprinosila činjenica da su žrtva i nasilnik bili alkoholičari. Zvučna izolacija zidova u zgradi nije bila adekvatna, zbog čega je učinilac M veoma često mogao da čuje šta se događa u susednom stanu. 18. januara 1988. godine L i H su konzumirali alkohol i započeli još jedan sukob koji se završio nanošenjem teške telesne povrede L: zadobila je ubod nožem u predelu leđa. Učinilac M je čuo raspravu između partnera u susednom stanu, a zatim je čuo da neko kuca na vrata njegovog stana (22h i 30 minuta). Otvorio je vrata i ugledao žrtvu L kako stoji u donjem vešu i moli za pomoć. Primetio je krv na nozi žrtve. Zbog straha da bi mogao da bude uključen u sukob partnera iz susednog stana, odbio je da pruži pomoć žrtvi (zatvorio je vrata i ubrzo nakon toga zaspao). Žrtva je preminula oko 23h. Učinilac M je optužen za krivično delo iz člana 323 c KZN – nepružanje pomoći. U toku prvostepenog postupka veštačenjem je utvrđeno da je život oštećene mogao biti spasen da je učinilac blagovremeno pozvao hitnu medicinsku pomoć.

Odbrana učinioca je zasnovana na četiri okolnosti. Prvo, učinilac je tvrdio da nije znao da iz sukoba partnera iz susednog stana može proizaći smrt jednog od njih. Drugo, na njegovu odluku da uskrati pomoć uticao je strah od H, zbog njegove nasilne prirode. Treće, bio je uznemiren i u posebnom psihičkom stanju zbog prizora nage žrtve koja je uz to bila u alkoholisanom stanju. Četvrto, učinilac nije znao da je nepružanje pomoći prema nemačkom krivičnom zakonodavstvu krivično delo. Uprkos ovim argumentima odbrane, okrivljeni je u prvostepenom postupku osuđen na šest meseci zatvora (članom 323 c KZN propisana je kazna do jedne godine zatvora ili novčana kazna).

Međutim, u postupku po žalbi doneta je oslobađajuća presuda, jer je u vreme izvršenja dela učinilac bio u neotklonjivoj pravnoj zabludi. Drugostepeni sud je na-

27 BayObLG, Urt. v. 8. 9. 1988 – Rreg. 5 St 96/88 (Prema: NJW, 28/1989, München-Frankfurt/Main, str. 1744).

28 LG Mannheim, Urt. v. 3. 5. 1990 – (12) 2 Ns 70/89 (Prema: NJW, 35/1990, München-Frankfurt/Main, str. 2212-2213).

redio veštačenje od strane stručnjaka za uporedno krivično pravo, koji su utvrdili da u KZ Pakistana ne postoji delo koje je slično delu nepružanje pomoći iz člana 323c KZN. Osim toga, drugostepeni sud zauzima stanovište da je sporno umišljajno ostvarenje krivičnog dela nepružanje pomoći. Ovo se može prihvatiti, jer u prvostepenom postupku nije utvrđeno da je okrivljeni znao da je žrtvi nasilja ugrožen život. U prilog tome ističemo sledeće: iako je okrivljeni primetio krv na nozi žrtve, zbog stalnih svađa i fizičkih sukoba između L i H, kao i zbog činjenice da je reč o hroničnim alkoholičarima, smatrao je da je reč samo o još jednom sukobu u susednom stanu, iz koga neće proizaći teže posledice. Takođe, smatramo da treba prihvatiti stav drugostepenog suda da je okrivljeni stranac bio u neotklonjivoj pravnoj zabludi, jer nije mogao znati da je nepružanje pomoći krivično delo.

U krivičnopravnoj literaturi se veoma često u prilog postojanja pravne zablude u krivičnom zakonodavstvu navodi mogućnost da delo ostvari stranac koji ne zna da je reč o zabranjenom delu.²⁹ Međutim, kao što se iz navedenog slučaja može zaključiti, ovo nije opšteprihvaćeno stanovište sudske prakse. Možda je razlog želja sudova da restriktivno primenjuju odredbu o pravnoj zabludi, zbog generalne prevencije. U vezi sa tim, u krivičnopravnoj teoriji se postavlja pitanje koliko nepoznavanja prava sa aspekta generalne prevencije društvo sme da dozvoli, a da pri tome ne bude destabilizovano.³⁰ Naravno, ne želimo da kažemo da se stranci samim tim što imaju taj status mogu uvek pozvati na neotklonjivu pravnu zabludu. Oni su dužni da se informišu i upoznaju sa propisima države u kojoj privremeno ili trajno borave. U našem primeru okrivljeni je nekoliko godina boravio u Nemačkoj, zbog čega se od njega ne može očekivati da poznaje sve krivičnoppravne propise. Pri tome treba imati u vidu da krivično delo nepružanja pomoći ne spada u grupu krivičnih dela koja su zlo sama po sebi (*mala in se*). U svakom slučaju, potrebno je razmotriti sve relevantne okolnosti događaja i na taj način utvrditi otklonjivost pravne zablude. U našem primeru treba uzeti u obzir da je učinilac sa kulturološkog, civilizacijskog, vrednosnog i religijskog aspekta različit od državljana Nemačke i da u njegovoj matičnoj državi nepružanje pomoći nema značaj koji ima u evropskim zemljama. Na kraju, treba reći da bismo primenom objektivno-subjektivnog kriterijuma otklonjivosti koji je propisan našim KZ u ovom slučaju došli do zaključka da je učinilac bio u neotklonjivoj pravnoj zabludi.

Treba naglasiti da pri proceni otklonjivosti pravne zablude treba uzeti u obzir, između ostalog, običaje zemlje iz koje dolazi učinilac koji je stranac. Ipak, ključni kriterijum je da li je u matičnoj zemlji okrivljenog pravnim propisima zabranjeno učinjeno delo. U jednoj krivičnoj stvari učinilac koji je poreklom iz Turske je lišio života lice za koje je sumnjao da je u intimnoj vezi sa njegovom suprugom. Osuđen je za ubistvo jer je u obe zemlje (Nemačkoj i Turskoj) delo zabranjeno, iako je sud utvrdio da je učinilac postupao u skladu sa „stečenim predstavama iz svoje domovine“.³¹

29 K. Laubenthal, H. Baier, Durch die Ausländereigenschaft bedingte Verbotsirrtümer und die Perspektiven europäischer Rechtsvereinheitlichung, GA, 5/2000, Heidelberg, str. 212–213; D. Atanacković, Pojam zablude u krivičnom pravu, JRKK, 1/1977, Beograd, str. 54; J. Ćirić, Nova koncepcija pravne zablude, objavljeno u: *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja*, Beograd, 2005, str. 143–144.

30 W. Joecks, *Opus citatum*, str. 689.

31 K. Laubenthal, H. Baier, *Opus citatum*, str. 212.

Posebnu pažnju stručne javnosti je privukao neobičan slučaj tzv. „kralja mačaka“ iz 1988. godine.³² U ovoj krivičnoj stvari optuženi (muškarci P i R) i jedna žena (H) bili su u bliskim vezama koje su zasnovane na praznoverju. H i P su manipulacijama naveli povodljivog i ograničenog u pogledu kritičkog razmišljanja, ali ne i neuračunljivog, policajca R (koji je bio emotivno vezan za H) da veruje u tzv. kralja mačaka kao u simbol zla. R je služio za zabavu H i P sve dok H nije došla na ideju da ga iskoriste kao sredstvo za lišavanje života trećeg lica (N). H je ubedila R da demon „kralj mačaka“ zahteva od njega ljudsku žrtvu. Takođe, ubedila ga je da će, ako R u kratkom roku ne liši života N, demon uništiti milione ljudi. Iako je R znao da se od njega očekuje ubistvo i pokušao da se uzdrži od izvršenja krivičnog dela, H i P su ga ubedili da se zabrana ubijanja u ovim okolnostima ne odnosi na njih. Oni imaju „božiji nalog“ da spasu čovečanstvo od uništenja. Stavili su mu u izgled večno prokletstvo njegove besmrtno duše ako ne izvrši ubistvo. R je doneo odluku da izvrši ubistvo, a savest je umirivao uverenjem da to čini radi spasavanja miliona ljudi. Od H i P je dobio oružje i uputstvo da ubistvo izvrši ubodom u leđa žrtve. Shodno tome, R je ušao u cvečaru N tobože da kupi ruže. Žrtvi koja se očajnički branila naneo je teške telesne povrede. S obzirom da su treća lica pružila nužnu pomoć žrtvi protivpravnog napada, R je odustao od daljeg napada, uveren da će usled povreda nastupiti smrt žrtve. Ipak, smrt žrtve nije nastupila zahvaljujući blagovremenoj medicinskoj pomoći. Sud je zauzeo stav da je pravna zabluda učinioaca u ovom slučaju bila otklonjiva. On je bio svestan da se od njega očekuje ubistvo, tj. povreda osnovnih socijalno-etičkih normi. Osim toga, njegove dileme na nivou savesti su mu dale povod da se informiše o zabranjenosti dela kod pravnog stručnjaka ili nadležnog organa, ali on to nije učinio. O značaju povoda za sumnju u zabranjenost dela u nemačkoj sudskoj praksi biće više rečeno u izlaganjima koja slede.

3. Kriterijumi za utvrđivanje otklonjivosti pravne zablude

Zakonodavac u članu 17 KZN nije propisao kriterijume za utvrđivanje otklonjivosti pravne zablude. Odgovor na ovo veoma važno pitanje od koga zavisi dejstvo ovog instituta prepušteno je sudskoj praksi i pravnoj teoriji.

Pre nego što se upustimo u razmatranje ovog problema, odgovorićemo na jedno prethodno pitanje. Da li otklonjivost pravne zablude treba utvrđivati s obzirom na vreme izvršenja krivičnog dela ili je relevantno i vreme pre izvršenja dela? Ovaj problem naročito dolazi do izražaja kod krivičnih dela kod kojih u vreme izvršenja učinilac nije imao povoda da sumnja u protivpravnost svog dela. Sporno je da li se može zauzeti stav da je pravna zabluda otklonjiva jer se na primer, pre vremena izvršenja učinilac nije informisao i saznao da je reč o zabranjenom delu. Naše je mišljenje da formulaciju iz člana 17 KZN „pri izvršenju dela nije znao da postupa nezakonito“ treba tumačiti restriktivno, tj. da se otklonjivost pravne zablude utvrđuje s obzirom na vreme izvršenja krivičnog dela. Ovo stanovište zasnivamo na činjenici da je pravna zabluda osnov koji isključuje krivicu učinioaca, a krivica se utvrđuje s obzirom na vreme izvršenja dela. Osim toga, ne možemo očekivati od učinioaca da se u vremenu pre izvršenja dela informiše i sazna da je delo koje namerava da ostvari zabranjeno, jer za takvu vrstu preispitivanja

32 BGH, Urt. v. 15. 9. 1988 – 4 StR 352/88 (Prema: NJW, 14/1989, München-Frankfurt/Main, str. 912; (Prema: JZ, 13/89, Tübingen, str. 617).

po pravilu nedostaje povod.³³ Shvatanje prema kome se otklonjivost pravne zablude utvrđuje s obzirom na vreme izvršenja dela zastupljeno je u pojedinim sudskim odlukama.³⁴ Prema jednom mišljenju, izuzetno se vreme utvrđivanja otklonjivosti pravne zablude može pomeriti unazad, ukoliko je reč o navodnom neznanju propisa koji se odnose na vršenje profesije. Polazi se od toga da svako lice mora pre izvršenja dela da se informiše o propisima koji regulišu njegovu profesiju (profesionalni vozač, bankar, trgovci prehrambenim proizvodima itd.).³⁵ Slično tome, ističe se da postoji mogućnost da učinilac prethodno propusti da pribavi informacije o zabranjenosti (na primer, dela u javnom saobraćaju), zbog čega u vreme izvršenja dela pribavljanje tih informacija više nije moguće.³⁶ Da li u tom slučaju treba uzeti da je njegoza zabluda neotklonjiva?

Sudovi u obrazloženju pojedinih presuda navode da je kriterijum za utvrđivanje otklonjivosti pravne zablude savest učinioca. Ako je učinilac mogao da zna da je delo zabranjeno uključivanjem svoje savesti, reč je o otklonljivoj pravnoj zabludi. Ukoliko uključivanjem savesti dođe do zaključka da je delo možda protivpravno, pravni poređak od njega očekuje da se informiše i utvrdi da li je delo zabranjeno. Prema tome, savest i informisanje su sredstva za spoznaju zabranjenosti dela. To znači da sud pri razmatranju otklonjivosti pravne zablude treba da utvrdi da li bi učinilac uključivanjem svoje savesti i informisanjem mogao da sazna da je delo protivpravno.³⁷ Prema ovom mišljenju, da li će u konkretnom slučaju korišćenjem ovih kriterijuma pravna zabluda biti otklonjiva ili neotklonjiva zavisi od „inteligencije učinioca, očiglednosti učinjenog nepravda, dostupnosti informacija“. Može se prihvatiti stav autora ovog mišljenja da ponekad učinilac uprkos uključivanju savesti i informisanju o zabranjenosti dela ne može da dođe do saznanja da je delo protivpravno.

Iz argumenata autora koji zastupaju stav da su savest i informisanje kriterijumi otklonjivosti pravne zablude proizlazi da dejstvo ovog instituta zavisi od individualnih sposobnosti učinioca, tj. od životnog i profesionalnog iskustva.³⁸ Ako učinilac nije angažovao sve „svoje umne sposobnosti i moralno-vrednosne predstave“ u cilju utvrđivanja zabranjenosti dela postoji otklonjiva pravna zabluda.³⁹ Ovo rezonovanje je kritikovano u teoriji kao suviše usko. Ističe se da savest može ukazati da je delo protivno moralu, ali protivnost moralnim normama nije pouzdan kriterijum za utvrđivanje zabranjenosti dela.⁴⁰ Slično tome, ističe se da nam kriterijum savesti neće pomoći pri utvrđivanju otklonjivosti pravne zablude.⁴¹ Smatramo da treba prihvatiti mišljenje da savest učinioca nije adekvatan kriterijum za utvrđivanje otklonjivosti pravne zablude, jer nije izvor saznanja.⁴² Mada, prema stavu starije sudske prakse savest nije sama po sebi kriterijum otklonjivosti, već je treba posmatrati u vezi sa informisanjem učinioca koje treba da usledi ukoliko mu savest signalizira da je možda reč o zabranjenom delu. Uprkos tome, smatramo da nam savest kao neodređen pojam neće pomoći pri

33 W. Joeck, *Opus citatum*, str. 695.

34 FG Köln, Urt. v. 30. 1. 1985 – I (VI) 589-593/80 (Prema: NJW, 40/1986, München-Frankfurt/Main, str. 2529-2530).

35 W. Joeck, *Opus citatum*, str. 695.

36 C. Roxin, *Opus citatum*, str. 948.

37 D. Straus, Verbotssirrtum und Erkundigungspflicht, NJW, 33/1969, München-Frankfurt/Main, str. 1419.

38 A. Schönke, H. Schröder, *Opus citatum*, str. 341.

39 H. H. Schünemann, *Opus citatum*, 741; BayObLG, Urt. v. 8. 9. 1988 – RReg. 5 St 96/88 (Prema: NJW, 28/1989, München-Frankfurt/Main, str. 1744).

40 *Ibidem*, str. 743.

41 W. Joeck, *Opus citatum*, str. 690.

42 H. H. Schünemann, *Opus citatum*, str. 741.

utvrđivanju otklonjivosti pravne zablude. Savest nam ne može pomoći u pogledu komplikovanih pravnih pitanja.⁴³

U modernoj teoriji i praksi preovladava koncept prema kome otklonjivost pravne zablude zavisi od tri kriterijuma: 1) da li je postojao povod da učinilac sumnja u zabranjenost svog dela; 2) da li je postojala realna mogućnost da učinilac sazna za zabranjenost svog dela; 3) da li je učinilac mogao da sazna za zabranjenost svog dela.

U presudama se ističe da se, ako nema povod da sumnja u zabranjenost svog dela, učinilac po pravilu nalazi u neotklonjivoj pravnoj zabludi.⁴⁴ U navedenoj presudi je bilo povoda da učinilac sumnja u zabranjenost dela, ali uprkos tome on se nije informisao i na taj način došao do saznanja da je delo zabranjeno. Postupio je „suprotno svojoj dužnosti“. Međutim, propuštanje dužnosti informisanja samo po sebi nije dovoljno za zaključak da je pravna zabluda otklonjiva. O otklonjivoj zabludi se može govoriti samo ako bi u konkretnom slučaju učinilac dobio informaciju da je delo zabranjeno, da je pokušao da pribavi informaciju.⁴⁵ Drugim rečima, ako učinilac hipotetičkim informisanjem ne bi saznao da je delo zabranjeno, ne može biti kriv za ostvarenje protivpravnog dela. Za postojanje otklonjive pravne zablude je potreban kauzalitet između propuštanja učinioca da se informiše o zabranjenosti dela i neznanja da je delo zabranjeno.⁴⁶ Ako nije moguće utvrditi da li između propuštanja da se pribavi informacija o zabranjenosti i pravne zablude postoji kauzalitet, treba primeniti načelo *in dubio pro reo*.⁴⁷ Međutim, prema starijoj sudskoj praksi je za otklonjivost pravne zablude bilo dovoljno propuštanje informisanja od strane učinioca, jer se polazilo od dužnosti informisanja.⁴⁸

U vezi sa povodom za proveru zabranjenosti dela, postoji niz spornih pitanja čijem rešavanju nemačka teorija i praksa pokušavaju da doprinesu. Zauzet je stav da se pretpostavlja dužnost informisanja o zabranjenosti dela iako ne postoji konkretan povod, ako je reč o licu koje započinje delatnost u određenoj oblasti društvenog života koja je regulisana pravnim propisima.⁴⁹ Na primer, preduzetnik koji se bavi prikazivanjem pornografskih filmova i pri tome zna da postoje propisi koji regulišu ovu oblast, dužan je da se informiše iako konkretan povod za proveru zabranjenosti dela ne postoji. Ako učinilac ne zna da postoje pravni propisi koji regulišu određenu oblast društvenog života, treba uzeti da nije imao povod da se informiše, tj. da se nalazi u neotklonjivoj pravnoj zabludi.⁵⁰ U vezi sa tim, ne može se prihvatiti stav da je samo sumnja u zabranjenost dela preduslov za informisanje učinioca, jer kad sumnja u protivpravnost postoji, može se govoriti o potencijalnoj svesti o protivpravnosti, tj. nepotrebno je razmatranje otklonjivosti pravne zablude.⁵¹ Prema Roksinu, ako bismo svaku pravnu zabludu kvalifikovali kao neotklonjivu samo zbog toga što učinilac nije sumnjao u zabranjenost svog dela, to bi značilo primenu teorije umišljaja i onemogućilo bi kažnjavanje za nehatna dela.

43 A. Schönke, H. Schröder, *Opus citatum*, str. 341.

44 BayObLG, Urteil. v. 8. 9. 1988 – R Reg. 5 St 96/88 (Prema: JZ, 12/1989, Tübingen, str. 599–600).

45 U. Kindhäuser, U. Neumann, H. U. Paeffgen, *Opus citatum*, str. 600.

46 H. H. Schünemann, *Opus citatum*, str. 741; BayObLG, Urteil. v. 8. 9. 1988 – R Reg. 5 St 96/88 (Prema: JZ, 12/1989, Tübingen, str. 599–600); BayObLG, Urt. v. 8. 9. 1988 – R Reg. 5 St 96/88 (Prema: NJW, 28/1989, München-Frankfurt/Main, str. 1744).

47 A. Schönke, H. Schröder, *Opus citatum*, str. 344.

48 W. Joeck, *Opus citatum*, str. 694.

49 BGH, Urt. v. 7. 7. 1987. – 1 StR 247/87 (Prema: NJW, 5/1988, München-Frankfurt/Main, str. 272–273).

50 A. Schönke, H. Schröder, *Opus citatum*, str. 342.

51 C. Roxin, *Opus citatum*, str. 951.

Povod za proveru zabranjenosti dela postoji ako su učiniocu poznate činjenice koje na bilo koji način ukazuju na zabranjenost dela, a koje bi prosečnog čoveka podstakle da razmotri „pravni kvalitet svog dela“, čak i ako je reč o „sitnim“ sumnjama.⁵² Ovo se u načelu može prihvatiti. Da li „sitne“ sumnje imaju kvalitet koji je dovoljan da u konkretnom slučaju budu kriterijum otklonjivosti pravne zablude jeste faktičko pitanje na koje treba da odgovori sud, uzimajući u obzir sve relevantne okolnosti. Treba imati na umu da se ne može pre svake radnje proveravati zabranjenost dela, jer bi to onemogućilo normalno odvijanje društvenog života. Ipak, prema najvišoj sudskoj instanci u Nemačkoj svako lice pre preduzimanja bilo koje radnje treba da proveri njenu usklađenost sa pravnim propisima.⁵³ Ovo shvatanje je u pravnoj teoriji opravdano kritikovano kao prestrogo.⁵⁴

Povod za proveru zabranjenosti dela nesumnjivo postoji ako bi preduzetom radnjom bila povređena tuđa pravna dobra ili prekršene elementarne socijalno-etičke norme.⁵⁵ Suprotno tome, kriterijumi otklonjivosti pravne zablude treba da budu blaži, ako je reč o delu koje nije suprotstavljeno socijalno-etičkim temeljima društva.

Da li je postojala realna mogućnost da učinilac sazna za zabranjenost svog dela jeste drugi kriterijum otklonjivosti pravne zablude. Ovaj kriterijum zavisi od toga da li je u konkretnom slučaju postojao subjekt koji bi učiniocu mogao da pruži informaciju o zabranjenosti dela.⁵⁶

Da li je učinilac mogao da sazna za zabranjenost svog dela jeste treći kriterijum otklonjivosti pravne zablude. Ovaj kriterijum zavisi od sposobnosti učinioca da razmišljanjem i informisanjem sazna da je delo zabranjeno (uzrast, obrazovanje, životno i profesionalno iskustvo itd.).⁵⁷ Može se zamisliti situacija da učinilac već na nivou razmišljana dođe do odgovora na pitanje da li je reč o protivpravnom delu. Međutim, mnogo češće će biti potrebno da pored angažovanja svoji umnih sposobnosti pribavi mišljenje od stručnog lica ili nadležnog državnog organa. Na primer, ako učinilac smatra da je dozvoljena sitna krađa životnih namirnica (pola kilograma jabuka), pravna zabluda je otklonjiva. Sa druge strane, ako se učinilac informisao kod advokata o dozvoljenosti sitne krađe i dobio pogrešan savet da je delo dozvoljeno, nalazi se u neotklonjivoj pravnoj zabludi.⁵⁸ Učinilac se može informisati o zabranjenosti dela upoznavanjem sa sadržinom pravnih propisa. U vezi sa tim, postojaće otklonjiva pravna zabluda samo u slučaju da iz sadržine propisa nedvosmisleno proizlazi njegov smisao.⁵⁹

Jedan od načina informisanja je uvid u sudske odluke koje se odnose na radnju koju učinilac namerava da preduzme. Naravno, prednost treba dati shvatanjima najviših sudskih instanci. Može se postaviti pitanje da li je pravna zabluda otklonjiva ako učinilac postupi u skladu sa odlukom prvostepenog suda koja u postupku po žalbi bude ukinuta ili preinačena. Prema jednom mišljenju, pravna zabluda je neotklonjiva, osim ako je prvostepena presuda po donošenju bila izložena masovnoj javnoj kritici od

52 W. Joeck, *Opus citatum*, str. 690.

53 H. H. Schünemann, *Opus citatum*, str. 741.

54 C. Roxin, *Opus citatum*, str. 950.

55 A. Schönke, H. Schröder, *Opus citatum*, str. 342.

56 W. Joeck, *Opus citatum*, str. 690.

57 BayObLG, *Ürt.* v. 8. 9. 1988 – Rreg. 5 St 96/88 (Prema: *NJW*, 28/1989, München-Frankfurt/Main, str. 1744); C. Roxin, *Opus citatum*, str. 950; H. H. Schünemann, *Opus citatum*, str. 741.

58 F. Haft, *Opus citatum*, str. 255.

59 A. Schönke, H. Schröder, *Opus citatum*, str. 343.

strane stručnjaka.⁶⁰ Na primer, kritika presude je dospela u sredstva javnog informisanja i samo je bilo pitanje vremena kada će ista biti preinačena.⁶¹

Informisanje od strane stručne, nepristrasne, objektivne i brižljive osobe je pretpostavka neotklonjive pravne zablude.⁶² Suprotno tome, na otklonjivu pravnu zabludu može ukazati pogrešan izbor lica od koga učinilac traži pravni savet. Na primer, učinilac se o plaćanju poreza informiše u policiji.⁶³ Ipak, o neotklonjivoj pravnoj zabludi se može govoriti ako učinilac dobije pogrešnu informaciju o zabranjenosti dela od lica koje nije očigledno nenadležno.⁶⁴

Sporna je otklonjivost pravne zablude ako učinilac zna za različite sudske odluke o istom pravnom pitanju. Treba uzeti da postoji otklonjiva pravna zabluda ako se okrivljeni odlučio za preduzimanje sporne radnje, iako je znao da je prema shvatanju viših sudskih instanci reč o zabranjenoj radnji.⁶⁵ Sa druge strane, postoji neotklonjiva pravna zabluda ako se učinilac kod kontradiktornih odluka sudova osloni na shvatanje više sudske instance ili shvatanje koje je zauzeto u presudi koja je novijeg datuma.⁶⁶

Moguće je zamisliti situaciju u kojoj je pravna zabluda otklonjiva, iako je učinilac dobio savet od advokata da je delo dozvoljeno. Na primer, advokat na očigledno neozbiljan i neprofesionalan način savetuje laika da preduzme zabranjenu radnju, što lice koje traži savet može da prepozna.⁶⁷ Smatramo da ovo mišljenje treba prihvatiti. Na primer, advokat daje savet laiku bez detaljnog upoznavanja sa činjeničnim stanjem. Ukoliko se učinilac suočava sa različitim odlukama sudova istog ranga o istom pravnom pitanju, naše je mišljenje da postoji neotklonjiva pravna zabluda, u skladu sa načelom *in dubio pro reo*.

Sporno je da li je zabluda otklonjiva ako učinilac traži i dobije informaciju o dozvoljenosti dela od strane pravnih stručnjaka u pravnom licu u kome je zaposlen. Prema sudskoj praksi, učinilac se može osloniti na informaciju koju dobije od ovih lica, jer se oni prema odredbama KZN mogu krivično goniti za podstrekavanje.⁶⁸

Sporno je kakav značaj za otklonjivost pravne zablude ima odustanak javnog tužioca od gonjenja za sporno delo. Da li je odustanak javnog tužioca od krivičnog gonjenja dovoljan argument u prilog tvrdnji da je učinilac bio u neotklonjivoj zabludi, ako se naknadno utvrdi da je delo zabranjeno? Odluke javnog tužioca nemaju autoritet sudskih odluka, ali se ne može dovesti u pitanje njegov autoritet kao stručnog i objektivnog državnog organa, zbog čega je pravna zabluda učinioca u ovakvim slučajevima neotklonjiva.⁶⁹ Ovo stanovište se može prihvatiti, jer se od učinioca ne može očekivati da se kod više stručnih lica ili nadležnih organa informiše o eventualnoj zabranjenosti radnje koju namerava da preduzme.⁷⁰

60 U. Kindhäuser, U. Neumann, H. U. Paeffgen, *Opus citatum*, str. 598.

61 W. Joeck, *Opus citatum*, str. 693.

62 BayObLG, Ürt. v. 8. 9. 1988 – Rreg. 5 St 96/88 (Prema: NJW, 28/1989, München-Frankfurt/Main, str. 1744).

63 H. H. Schünemann, *Opus citatum*, str. 741.

64 A. Schönke, H. Schröder, *Opus citatum*, str. 343.

65 U. Kindhäuser, U. Neumann, H. U. Paeffgen, *Opus citatum*, str. 598.

66 A. Schönke, H. Schröder, *Opus citatum*, str. 344.

67 C. Roxin, *Opus citatum*, str. 954.

68 W. Joeck, *Opus citatum*, str. 694.

69 BayObLG, Ürt. v. 20. 12. 1979 – Rreg. 5 St 237/79 (Prema: NJW, 19/1980, München-Frankfurt/Main, str. 1057-1058).

70 U. Kindhäuser, U. Neumann, H. U. Paeffgen, *Opus citatum*, str. 598.

Zaključak

Može se zaključiti da u nemačkoj teoriji i sudskoj praksi ne postoji jedinstveno mišljenje o kriterijumima otklonjivosti pravne zablude. Prema stavu starije sudske prakse, zabluda je otklonjiva ukoliko sud u konkretnom slučaju utvrdi da je učinilac povredio dužnost da predvidi zabranjenost dela.⁷¹ Suprotno tome, moderna teorija prednost daje subjektivnom kriterijumu otklonjivosti.⁷² U radu je obrazložena saglasnost teorije i sudske prakse da prednost treba dati objektivnom kriterijumu otklonjivosti kod pravne zablude u pogledu tzv. specijalnih normi koje služe smanjenju rizika od preduzimanja radnji u pojedinim oblastima društvenog života. Kada napred navedenom dodamo da teorija smatra da sudska praksa primenjuje suviše stroge kriterijume pri utvrđivanju otklonjivosti pravne zablude, jer u pogledu dužnosti brižljivosti zahteva primenu strožih merila u odnosu na brižljivost kod nehata,⁷³ postaje jasno zašto o ovom problemu ne postoji jedinstveno mišljenje.

Smatramo da objektivno-subjektivnim kriterijumima otklonjivosti pravne zablude koji su prihvaćeni u našem krivičnom zakonodavstvu treba dati prednost u odnosu na subjektivni kriterijum. Ako se prihvati samo subjektivni kriterijum otklonjivosti, sudovi pri utvrđivanju da li je učinilac mogao da zna da je delo zabranjeno moraju uzeti u obzir objektivne okolnosti konkretnog događaja. Jednostavno rečeno, otklonjivost pravne zablude ne zavisi samo od ličnih sposobnosti učinioca. Osim toga, kao što subjektivni kriterijum otklonjivosti zbog napred navedenog nije u potpunosti subjektivan, objektivni kriterijum nije u potpunosti objektivan. U prilog tome ističemo da se pri utvrđivanju da li bi prosečno brižljiv čovek znao da je delo zabranjeno uzima u obzir prosečan čovek koji je istog uzrasta, obrazovanja, životnog i profesionalnog iskustva kao učinilac.

Nadamo se da će u ovom radu obrazloženi stavovi nemačke teorije i sudske prakse o problemu otklonjivosti pravne zablude biti od koristi svima koji žele da razmatraju problem zablude o zabranjenosti dela u krivičnom pravu.

Literatura

1. Atanacković, D.; Pojam zablude u krivičnom pravu, *JRKK*, 1/1977, Beograd.
2. BayObLG, Urt. v. 20. 12. 1979 – Rreg. 5 St 237/79, prema: *NJW*, 19/1980, München-Frankfurt/Main.
3. BayObLG, Urt. v. 8. 9. 1988 – Rreg. 5 St 96/88, prema: *NJW*, 28/1989, München-Frankfurt/Main.
4. BGH, Beschl. v. 6. 10. 1988 – 1 StR 395/88, prema: *NJW*, 6/1989, München-Frankfurt/Main.
5. BGH, Urt. v. 15. 9. 1988 – 4 StR 352/88 (LG Bochum), prema: *NJW*, 14/1989, München-Frankfurt/Main, str. 912, prema: *JZ*, 13/89, Tübingen.
6. BGH, Urt. v. 7. 7. 1987. – 1 StR 247/87, prema: *NJW*, 5/1988, München-Frankfurt/Main.
7. Ćirić, J.; Nova koncepcija pravne zablude, u: *Kazneno zakonodavstvo: progresivna ili regresivna rešenja*, Beograd, 2005.

71 W. Joeck, *Opus citatum*, str. 689.

72 C. Roxin, *Opus citatum*, str. 951.

73 U. Kindhäuser, U. Neumann, H. U. Paeffgen, *Opus citatum*, str. 595.

8. FG Köln, Urt. v. 30. 1. 1985 – I (VI) 589-593/80, prema: *NJW*, 40/1986, München-Frankfurt/Main.
9. Haft, F.; *Strafrecht Allgemeiner Teil*, München, 1990.
10. Joeck, W.; *Münchener Kommentar zum Strafgesetzbuch*, München, 2003.
11. Kindhäuser, U., Neumann, U., Paeffgen, H. U.; *Strafgesetzbuch*, Baden-Baden, 2005.
12. Langer, W.; Vorsatztheorie und strafgesetzbliche Irtumsregelung, *GA*, 7/1976, Hamburg-Heidelberg.
13. Laubenthal, K., Baier H.; Durch die Ausländereigenschaft bedingte Verbotssirrtümer und die Perspektiven europäischer Rechtsvereinheitlichung, *GA*, 5/2000, Heidelberg.
14. LG Mannheim, Urt. v. 3. 5. 1990 – (12) 2 Ns 70/89, prema: *NJW*, 35/1990, München-Frankfurt/Main.
15. Pavlović, D.; *Krivični zakonik Savezne Republike Nemačke sa Uvodnim zakonom za krivični zakonik i Vojno krivičnim zakonom*, Beograd, 1998.
16. Roxin, C.; *Strafrecht – Allgemeiner Teil*, München, 2006.
17. Schmidhäuser, E.; Der Verbotsirrtum und das Strafgesetz (16 I Satz 1 und 17 StGB), *JZ*, 11. 12. 1979, Tübingen.
18. Schönke, A. Schröder, H.; *Strafgesetzbuch – kommentar*, München, 2001.
19. Schünemann, H. H.; Verbotsirrtum und faktische Verbots – kenntnis, *NJW*, 14/1980, München – Frankfurt.
20. Stojanović, Z.; *Krivično pravo – opšti deo*, Beograd, 2001.
21. Straus, D.; Verbotsirrtum und Erkundigungspflicht, *NJW*, 33/1969, München-Frankfurt/Main.
22. Timpe, G.; Normatives und Psychisches im Begriff der Vermeidbarkeit eines Verbotsirrtums, *GA*, 2/1984, Heidelberg.
23. Wessels, J., Beulke, W.; *Strafrecht Allgemeiner Teil*, Heidelberg, 2004.

ELIMINATION OF LEGAL ERROR IN GERMAN LAW

Radosav Risimovic

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary

The subject of this paper is inevitability of mistake of law in Criminal Law. In the first part of paper the author analyzes term and the effect of mistake of law in the German criminal law. Furthermore, the theory of premeditation and theory of guilt are analyzed as a theoretical basis for distinguishing the mistake of fact and mistake of law. To the acceptance of the theory of guilt during 70's of last century in German Criminal Law

there was no mistake of law as an autonomous institute. It has been pointed out the importance and advantages of the theory of guilt in relation to the theory of premeditation.

The author analyzes the relationship between mistake of law and premeditation in case when mistake of law is avoidable. The view that mistake of law regardless it is avoidable or unavoidable is not significant for the existence of premeditation is substantiated. Premeditation is not excluded as the awareness of the unlawfulness is an independent element of guilt, as well as premeditation. This view can not be questioned, because it may happen that the perpetrator with premeditation performs act, but because of unavoidable or avoidable mistake of law did not know that the act is prohibited. The existence of premeditation is not in question; the existence of guilt depends on whether the mistake of law in the particular case is avoidable or unavoidable.

Part of this paper refers to the evaluation of criteria by which the German theory and jurisprudence establish whether the mistake of law is avoidable or unavoidable. The prevailing concept according to which the effect of mistake of law depends on three criteria: 1. whether in particular case there was reason for perpetrator to doubt that the act is prohibited; 2. whether there was a real possibility that the perpetrator finds out whether the act is prohibited; 3. whether the perpetrator could have known that the act is prohibited.

METODE PROFILISANJA IZVRŠILACA KRIVIČNIH DELA U KRIMINALISTIČKIM ISTRAGAMA¹

Darko Marinković *

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Aleksandar Stevanović **

Policijska uprava Kruševac

Ministarstvo unutrašnjih poslova Republike Srbije

Sažetak

U radu se razmatraju pojam, ciljevi i metode kriminalističkog profilisanja izvršilaca krivičnih dela. Generalno, pod profilisanjem se podrazumevaju tehnike koje omogućavaju saznavanje elemenata profila na osnovu analize posledice krivičnog dela, kao rezultata delovanja prestupnika i njegove interakcije sa mestom izvršenja. Cilj profilisanja je sužavanje kruga osumnjičenih. Samo profilisanje počiva na dva osnovna logička metoda – induktivnom i deduktivnom. Suština induktivnih metoda je utvrđivanje zajedničkih osobina izvršilaca određenih krivičnih dela, na određenom prostoru i u određenom vremenu, tj. ustanovljavanje srednjih statističkih vrednosti pomoću kojih se donose određeni zaključci o tipičnom izvršiocu. Deduktivne metode usmerene su na utvrđivanje najbitnijih osobina izvršilaca, pri čemu se u procesu profilisanja koristi samo ono što je poznato, bez uopštavanja i okvirnih procena.

Danas dominiraju četiri osnovna modela izrade profila ličnosti izvršilaca krivičnih dela. To su *kriminalistička istražna analiza*, *dijagnostičko evaluiranje ponašanja*, *istražna psihologija* i *bihevioralna analiza dokaza*. Od toga se prve tri zasnivaju na induktivnom zaključivanju, dok poslednja suštinski odslikava deduktivni metod zaključivanja, sa izvesnim primesama induktivnog tretiranja raspoloživih činjenica.

¹ Rad je rezultat realizovanja naučnoistraživačkog projekta: „Razvoj institucionalnih kapaciteta, standarda i procedura za suprotstavljanje organizovanom kriminalu i terorizmu u uslovima međunarodnih integracija“. Projekat finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije (br. 179045), a realizuje Kriminalističko-policijska akademija u Beogradu (2011–2014).

* Vanredni profesor, darko.marinkovic@kpa.edu.ras

** Diplomirani oficir policije, magistar, acastevanovic76@yahoo.com

Ključne reči: kriminalističko profilisanje, induktivno zaključivanje, deduktivno zaključivanje, kriminalistička istražna analiza, biheviorna analiza dokaza, istražna psihologija, dijagnostičko evaluiranje ponašanja

Uvodna razmatranja

U složenoj delatnosti koja za svoj konačan cilj ima dolaženje do saznanja o izvršiocu krivičnog dela, posebno u otkrivanju serijskih ubica i silovatelja, značajno mesto zauzima metoda profilisanja ličnosti. Analiza ličnosti učinioca ili izrada profila lica koje je izvršilo krivično delo (eng. *criminal personality profile*) na konkretan način, upotrebom datog sredstva i u postojećim okolnostima definisanog mesta i vremena, predstavlja relativno novu metodu u kriminalističkom radu.⁴

Psihološki profil izvršilaca krivičnih dela, posebno onih najtežih sa elementima nasilja, oduvek je bio predmet istraživanja naučnika i dodatno je dobijao na značaju u slučajevima kada je bilo potrebno proceniti njihovo duševno stanje, tj. da li su bili uračunljivi u vreme izvršenja krivičnog dela. Međutim, dok su psihijatri, psiholozi i stručnjaci drugih srodnih naučnih disciplina ranije vršili analizu izvršioca i njegovog psihološkog profila samo kada je bio dostupan, tj. nakon lišenja slobode, u današnje vreme se pomoć ovih stručnjaka koristi i u toku samih istraga, uglavnom kod teških slučajeva ubistava i silovanja. Tačnije, primena profilisanja i učešće iskusnih stručnjaka postali su *standardna procedura* u istraživanju kompleksnih krivičnih dela sa elementima nasilja.

U slučajevima kada klasičnim kriminalističkim metodama nije moguće razrešiti određeni slučaj, kada je teško dokučiti motiv izvršenja, kao i kada odnos između žrtve i izvršioca pre manifestovanja dela nije uopšte postojao ili je bio neznatan (npr. kada ubijeni nije poznao ubicu), primena profilisanja se javlja kao neophodna.⁵

Pojedine radnje u sklopu izvršenja krivičnog dela prestupnici često vrše nesvesno i čak ponavljaju više puta, što ide na ruku stručnjacima za kriminalističko profilisanje koji, primenom navedene tehnike, mogu ustanoviti njihov približan profil ličnosti. Naime, naučno proučavanje ponašanja može pomoći u ustanovljavanju kakav tip ličnosti je mogao biti u stanju da izvrši konkretno delo i da se na taj način suzi broj potencijalnih izvršilaca, odnosno da se istraga usmeri na određeni tip osumnjičenih lica. Za dobijanje kriminalističkog profila izvršioca potrebna je sveobuhvatna analiza svih pronađenih dokaza na licu mesta, kao i prikupljenih podataka o žrtvi krivičnog dela. Kriminalistički profajleri, na osnovu tragova izvršenog krivičnog dela, rekonstruišu

⁴ Poseban doprinos primeni naučnih metoda u analizi krivičnih dela, koje predstavljaju preteču za stvaranje modela kriminalističkog profilisanja, dali su Artur K. Dojl (Arthur C. Doyl), Baptist G. Gros (Baptist G. Gross), Džon O'Konel (John J. O'Connell), Hari Soderman (Harry Soderman) i Pol L. Kirk (Paul L. Kirk). Navedeno prema Z. Đurđević, et al, *Kriminalističko profilisanje*, Beograd, 2012, str. 4. Prvu ekspertizu ličnosti učinioca nazvanu *profil*, na zahtev kriminalističke policije Njujorka, uradio je Brasel (Bruussel), psihijatar sa iskustvom u radu sa učiniocima krivičnih dela. Pomoć je zatražena u rešavanju slučaja *Bombarder*, koji je za 17 godina, počevši od 1940. godine, postavio više od 50 ručno pravljenih bombi u Njujorku. U stručnim publikacijama najčešće pominjani FBI profajleri su Resler (Ressler) i Daglas (Douglas). Daglas je bio šef Jedinice za naučnu analizu ponašanja (Behavioral Science Unit), dok je Resler jedan od osnivača *Nacionalnog centra za analizu kriminala nasilja* (National Center for the Analysis of Violent Crime). Pored toga, Resler je dao značajan doprinos ustanovljavanju *Programa za razumevanje nasilničkog kriminala* (Violent Criminal Apprehension Program – VICAP). Više Z. Đurđević, D. Marinković, *Kriminalistička analiza višestrukih ubistava*, *Pravna riječ*, broj 12/2007, Banja Luka, str. 537–554.

⁵ B. Simonović, *Nove metode kriminalističkog planiranja*, *Bezbednost*, god. 44, broj 5/2002, Beograd, str. 692.

radnju izvršenja kako bi na osnovu nje izveli određene zaključke o osobi koja je tu radnju preduzela, tj. o najverovatnijim elementima kriminalističkog profila izvršioca.

Uspješnost ove metode umnogome zavisi od dobre informisanosti profajlera, koji vrši procenu karakteristika ličnosti učinioca. On mora biti upoznat sa kompletnom foto i video dokumentacijom sa lica mesta, kao i celokupnim dokaznim materijalom, uključujući sve prikupljene tragove i rezultate njihovog veštačenja. Pored toga, profajler treba da ima pristup kompletnim podacima o ličnosti žrtve, fotografijama, njenom načinu života, ličnim navikama, osobama sa kojima se družila, izveštaju patologa o povredama na lešu (u slučaju ubistva), toksikološkim izveštajima i sl. Kako primećuje Resler (Ressler) sa saradnicima, proces profilisanja sličan je procesu koji primenjuju lekari na klinikama u cilju uspostavljanja dijagnoze i utvrđivanja plana lečenja – on obuhvata prikupljanje podataka, rekonstruisanje situacije, postavljanje hipoteza, razvijanje i testiranje profila i, nakon toga, dobijanje povratnih rezultata.⁶

1. Pojam i ciljevi kriminalističkog profilisanja izvršilaca krivičnih dela

Profilisanje je istražni metod u funkciji otkrivanja izvršioca krivičnog dela, zasnovan na odgovoru na pitanje *šta krivično delo govori o licu koje ga je izvršilo*.⁷ U tom smislu, osnov izrade profila predstavljaju dve osnovne hipoteze: 1) krivično delo je odraz učinioca i uzroka i uslova koji su uticali na tok i dinamiku radnje krivičnog dela (žrtva i determinante mesta i vremena); 2) posledica krivičnog dela je osnova za izvođenje zaključaka o učiniocu.⁸

Mazolf (Musolff) i Hofman (Hoffmann) pod profilisanjem podrazumevaju sačinjavanje verzija o verovatnom učiniocu, baziranih na informacijama koje potiču iz konteksta krivičnog dela, s ciljem da se u okviru aktuelne istrage olakša pronalaženje osumnjičenog ili sačini lista mogućih izvršilaca.⁹ Oni smatraju da se ova tehnika sastoji od pronalaženja i uočavanja osobenosti ponašanja vezanih za ličnost nepoznatog učinioca koje su dovoljno značajne da se osoba koja je izvršila krivično delo može jasno razlikovati od drugih ljudi.

Prema Tarviju (Turvey), pod kriminalističkim profilisanjem se podrazumeva tehnika saznavanja osobina izvršilaca krivičnih dela na osnovu analize njihovog ponašanja, njihove interakcije sa licem mesta i žrtvom, kao i izbora njihovih postupaka načinjenih u toku zločina.¹⁰ Profilisanje se ne usmerava na specifičan identitet nepoznatog krivca, već na osnovu analize ponašanja i ličnih karakteristika koje su se odrazile pri izvršenju dela ono upućuje na vrste, tipove osoba koje su mogle da izvrše konkretno krivično delo.¹¹ Ova metoda usmerava aktivnost policije na pronalaženju nepoznatog izvršioca, pružajući uvid u njegov profil koji, u većoj ili manjoj meri, odgovara stvarnosti. Uz pomoć sačinjenog profila sužava se krug potencijalnih izvršilaca, posebno u slučajevima kada je broj sumnjivih lica jako veliki ili neodređen, tako da se ne mogu primeniti druge klasične kriminalističke metode.¹² Na osnovu različitih tragova i nalaza sa licu

6 R. K. Ressler, *et al*, *Sexual homicide: patterns and motives*, New York, 1988, p. 135.

7 Vidi: R. Steffoff, *Criminal Profiling*, New York, 2011, pp. 38–70.

8 Z. Đurđević, *et al*, *Kriminalističko profilisanje*, *Opus citatum*, str. 6.

9 Navedeno prema B. Simonović, Nove metode kriminalističkog planiranja, *Opus citatum*, str. 692.

10 W. Petherick, *et al*, *Forensic Criminology*, San Diego: Elsevier Science, 2010, p. 177.

11 B. Simonović, Nove metode kriminalističkog planiranja, *Opus citatum*, str. 693.

12 *Ibidem*.

mesta, načina povređivanja žrtve i drugih dokaza, rekonstruiše se tok krivičnog dela, na osnovu čega se zaključuje o motivima, osobinama ličnosti i drugim psihološkim i nepsihološkim karakteristikama učinioca.¹³

Sve tehnike profilisanja, bez obzira na terminološke¹⁴ ili razlike u načinu sprovođenja, imaju isti cilj – pomoći državnim organima koji sprovode kriminalističke istrage da iz ukupnog broja osumnjičenih eliminišu neke od njih, da ukažu na potencijalne (verovatne) izvršioci, odnosno da usmere ove organe u pravcu sticanja novih saznanja. Kako ističu Nejpier (Napier) i Bejker (Baker), svrha profilisanja učinilaca krivičnih dela jeste da otkrije one njihove osobine koje će kriminalistima pomoći u sužavanju kruga osumnjičenih, na osnovu karakteristika lica mesta krivičnog dela i inicijalnih istražnih informacija.¹⁵ Cilj profilisanja nije da otkrije identitet konkretne osobe koja je izvršila neko delo i tako nešto je malo verovatno, tj. veoma retko se dešava u praksi.

Peterik (Petherick) i Tarvi u procesu profilisanja razlikuju dve faze, od kojih je prva tzv. *istražna*. Njeni ciljevi su:¹⁶

- procena prirode i vrednosti forenzičkih i bihevioralnih dokaza u vezi sa nekim konkretnim zločinom ili serijom povezanih zločina;
- smanjenje broja osumnjičenih u kriminalističkoj istrazi;
- usmeravanje istražnih resursa na preostale osumnjičene;
- ustanovljavanje povezanosti između više zločina putem identifikovanja pojedinih činjenica na licu mesta i pojedinih oblika ponašanja (npr. *modus operandi* ili tzv. *potpis izvršioca*);
- ocena potencijalnog rizika eskaliranja lakših oblika kriminalnog ili devijantnog ponašanja (npr. uznemiravanje, praćenje, voajerizam) u ozbiljnija i nasilnija krivična dela;
- obezbeđenje istražiteljima relevantnih informacije i definisanje strategije rasvetljavanja krivičnih dela;
- doprinos kompaktnosti istrage i sprečavanje njenog usmeravanja u pogrešnim pravcima, pružajući nova saznanja.

Druga faza, koju ovi autori nazivaju *sudskom*, pored ostalog obuhvata korišćenje profila za iznalaženje adekvatne strategije ispitivanja osoba i korišćenje ekspertskih nalaza kao dokaza na sudu. Njeni ciljevi su:¹⁷

- procena prirode i vrednosti forenzičkih i bihevioralnih dokaza u vezi sa nekim konkretnim zločinom ili serijom povezanih zločina;
- razvijanje strategije intervjuisanja ili ispitivanja osumnjičenog (okrivljenog);
- doprinos sticanju uvida u fantazije i motivaciju izvršioca;

13 *Ibidem*.

14 Tako se u literaturi anglosaksonskog govornog područja može naći veliki broj različitih termina za izradu profila ličnosti – *offender profiling, behavioral profiling, psychological profiling, criminal investigative analysis, investigative psychology, diagnostic evaluation, behavioral evidence analysis*. U nemačkoj kriminalističkoj literaturi dominira termin *täterprofile*.

15 M. Napier; K. Baker, *Criminal personality profiling*, objavljeno u: *Forensic science: An introduction to scientific and investigative techniques* (eds. S. James, J. Nordby), Boca Raton, 2005, p. 615.

16 W. Petherick; B. Turvey, *Behavioral evidence analysis: Ideo-deductive method of criminal profiling*, objavljeno u: *Criminal profiling: An introduction to behavioral evidence analysis* (ed. B. Turvey), San Diego, 2008, p. 138.

17 *Ibidem*.

- doprinos sticanju uvida u motive i namere izvršioca pre, za vreme i nakon izvršenja dela (npr. nivoi planiranja, eventualno kajanje zbog učinjenog dela, mere predostrožnosti i dr.);
- ustanovljavanje povezanosti između više zločina putem identifikovanja pojedinih činjenica na licu mesta i pojedinih oblika ponašanja (npr. *modus operandi* izvršioca).

Zbog činjenice da profilisanje ličnosti nije podjednako primenjivo na sve vrste krivičnih dela, pre njegovog korišćenja poželjno je razmotriti pogodnost primene ove metode u konkretnom slučaju. Opšte je prihvaćeno mišljenje da je profilisanje najdelotvornije kod dela sa psihopatološkom motivacijom izvršioca, zatim zločina izvršenih iz seksualnih i niskih pobuda, kao i drugih dela koja su po svojoj prirodi nasilna i kod kojih učinioci pokazuju tendenciju ponovnog vršenja, tj. recidiva. Prema Tetenu (Teten), većina dela koja su pogodna za profilisanje karakteriše prestupnikova otvorena seksualna aktivnost ili gubitak kontakta sa realnošću. Kao najuspešnije, profilisanje se pokazalo kod sledećih krivičnih dela:¹⁸

- ubistva koja uključuju seksualnu aktivnost, ili su u nekoj vezi sa njom;
- silovanja;
- seksualna zlostavljanja;
- slučajevi nepristojnog pokazivanja delova tela (egzibicionizma);
- neki slučajevi paljevina (piromani);
- ubistva u koja su umešani roditelji, deca ili većina članova porodice;
- smrti vešanjem.

Uspešno profilisanje nekog slučaja zahteva veliku količinu podataka, počevši od statističkih pokazatelja o prethodnim istovrsnim/sličnim zločinima, pa sve do izjava svedoka i materijalnih dokaza, uz pomoć kojih se rekonstruiše i interpretira ponašanje izvršioca. Što su ovi podaci kompletniji i tačniji, tačniji je i ustanovljeni profil. I obrnuto - ako pojedine informacije nisu tačne ili nedostaju, profil će biti manje pouzdan. Tako npr., da bi se dobila kompletna ocena nekog slučaja ovom metodom potrebno je imati potpune podatke o krivičnom delu, viktimološke podatke, kao i kompletnu dokumentaciju o dokazima sa lica mesta krivičnog dela, izveštaje sa obdukcije i drugih veštačenja i sl. Međutim, dok su svi autori jednoglasni u tome da je za što bolju procenu ovom metodom potrebno što više podataka, postoje različita mišljenja o samom načinu interpretacije profila. Naime, pojedini autori zastupaju stanovište da nalaz, tj. profil izvršioca može pružiti puno opštih informacija i opisati mnoštvo karakteristika koje poseduje izvršilac konkretnog dela, što je tipično za tzv. *induktivni metod profilisanja*. Za razliku od njih, postoje i autori koji podržavaju tzv. *deduktivni metod* i smatraju da se profilisanjem može doći samo do ograničenog broja podataka o osobi koja je izvršila delo. Jedan od ovih autora je i Tarvi, koji tvrdi da se u fazi istrage, kod većine slučajeva, na osnovu ponašanja prestupnika na mestu izvršenja krivičnog dela, mogu izvući zaključci samo u vezi četiri relevantne karakteristike učinioca:¹⁹

- veština izvršenja krivičnog dela;

18 H. Teten, Offender profiling, objavljeno u: *Encyclopedia of police science* (ed. W. Bailey), New York, 1989, pp. 475–477.

19 W. Petherick, et al, *Opus citatum*, str. 177.

- poznavanje žrtve;
- poznavanje mesta izvršenja krivičnog dela;
- poznavanje metoda i sredstava izvršenja.

Na drugom kraju spektra je Gebert (Geberth), koji daje iscrpnu listu podataka za koje veruje da mogu biti utvrđeni na osnovu analize zločina, uključujući sledeće:²⁰

- ime;
- starost;
- pol;
- rasa;
- visina i težina;
- bračni status:
 - deca, njihova starost i pol,
 - žena, trudnoće i nedavni porođaj;
- stepen obrazovanja;
- socioekonomski status;
- istorijat i vrsta seksualnih problema;
- fizičke abnormalnosti i defekti kao što su akne, poremećaji u govoru, gojaznost, hramost i dr.;
- mesto stanovanja, u kakvom je stanju i dr.;
- automobil, u kakvom je stanju i dr.;
- ponašanje, uključujući i nedavno uočene promene ponašanja sa njihovim opisom;
- osobine i karakter;
- zaposlenje, da li je skoro otpušten, veštine u vezi sa zanimanjem, da li je sklon dnevnom ili noćnom životu;
- da li koristi droge ili alkohol, ima li povećanog konzumiranja u poslednje vreme;
- odevenost, aljkava ili uredna osoba, tip odevanja;
- nošenje, sakupljanje ili pokazivanje oružja, vrsta oružja;
- krut ili labilan karakter.

I Mazolf i Hofman smatraju da se sledeće osobine u pravilu mogu pretpostaviti na osnovu profilisanja: starost, pol, etnička pripadnost, zanimanje (profesionalna orijentacija), porodično stanje, stepen seksualne zrelosti, različite reakcije u toku saslušavanja pred policijom, verovatnoća ponavljanja krivičnog dela, prethodna osuđivanost, inteligencija, opšti životni uslovi, vrste socijalnih odnosa, mesto stanovanja, fizičke karakteristike, poput visine, telesne snage itd.²¹

Simonović ukazuje na interdisciplinarnu struktuiranost profilisanja, s obzirom da se u izradi profila ličnosti angažuje veći broj različitih stručnjaka, koji pored kriminalističkih primenjuju i znanja kriminologije, forenzičke psihologije, psihijatrije i sudske medicine.²²

20 V. J. Geberth., *Practical homicide investigation : tactics, procedures, and forensic techniques*, Taylor & Francis Group, LLC, CRC Press, 2006, pp.783.

21 Navedeno prema B. Simonović, *Nove metode kriminalističkog planiranja*, *Opus citatum*, str. 693.

22 Vidi: B. Simonović, *Kriminalistika*, Kragujevac, 2012.

2. Osnovne logičke metode i kriminalističko profilisanje ličnosti

U osnovi svih tehnika profilisanja stoje dva osnovna logička metoda – *indukcija* i *dedukcija*. Zato njihova primena zahteva dobro poznavanje pravila logike i rasuđivanja, kako bi se utvrđene činjenice dovele u međusobnu vezu, razdvojile na važne (ključne) i nevažne (slučajne) i povezale na takav način da njihovo funkcionalno značenje postane vidljivo i kriminalistički smisljeno.²³

Analizom naučno zasnovanih i u praksi primenjivih metoda profilisanja, može se konstatovati da danas dominiraju četiri osnovna modela izrade profila ličnosti izvršilaca krivičnih dela. To su *kriminalistička istražna analiza*, *dijagnostičko evaluiranje ponašanja*, *istražna psihologija* i *bihevioralna analiza dokaza*. Od toga se prve tri zasnivaju na induktivnom zaključivanju, dok poslednja suštinski odslikava deduktivni metod zaključivanja, sa izvesnim primesama induktivnog tretiranja raspoloživih činjenica.²⁴

2.1. Kriminalističko profilisanje zasnovano na induktivnom logičkom metodu

Induktivnim zaključivanjem u sklopu profilisanja kriminalne ličnosti dolazi se do zaključaka uopštene prirode, koji ne izražavaju izričitu tvrdnju već samo manju ili veću verovatnoću da izvršilac krivičnog dela poseduje neku osobinu. Ove tvrdnje zasnivaju se na prikupljenim činjenicama, poput dokaza sa lica mesta, rezultata raznih veštačenja, statističkih podataka, pa čak i na osnovu iskustva samog stručnjaka angažovanog za profilisanje. Induktivnom metodom profilisanja, tj. uopštenim zaključivanjem o osobinama izvršioca, dobijaju se podaci od manjeg značaja i ona se zasniva uglavnom na poređenju sa osobinama već otkrivenih izvršilaca koji su učinili slična krivična dela. Tako npr., prema statističkim podacima FBI-ja, u Sjedinjenim Američkim Državama je u 2002. godini oko 90% svih izvršilaca krivičnog dela ubistva bilo muškog pola, tako da induktivni argument da je u toj godini izvršilac nekog konkretnog ubistva u SAD najverovatnije muškarac može biti tačan u većini slučajeva, ali isto tako može biti i pogrešan.²⁵ Slabost ove metode ogleda se u tome što čak i FBI, na početku svakog izveštaja o analizi kriminalističke istrage (i izrade profila u okviru nje), tzv. *izjavom o ograničenju odgovornosti* (eng. *disclaimer*) jasno stavlja do znanja da je njegova vrednost ograničena. Reči ove izjave mogu se razlikovati od slučaja do slučaja, ali je njena suština ista. Navodimo jednu od njenih verzija:²⁶

Potrebno je imati u vidu da dotična analiza nije zamena za temeljnu i dobro planiranu istragu, te da je ne treba smatrati sveobuhvatnom. Informacije koje su ponuđene u analizi zasnivaju se na sagledavanju, analiziranju i istraživanju kriminalnih slučajeva koji su slični konkretnom događaju koji se

23 B. E. Turvey, *Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*, Oxford, 2011, pp. 41–67.

24 U anglosaksonskoj literaturi, dominantnoj u ovoj oblasti, modele kriminalističkog profilisanja, u osnovi kojih se nalazi induktivni logički metod, karakteriše tzv. *nomothetic* pristup. U njemu se zaključci o izvršiocu izvode iz opštih karakteristika grupe kojoj pripadaju. Drugi pristup, tzv. *idiographic*, karakteriše studije o pojedincima i njihovim jedinstvenim karakteristikama i načinima funkcionisanja. Zapravo, na osnovu *idiographic* kriterijuma vrši se dijagnostička formulacija, dok se na osnovu *nomothetic* kriterijuma realizuje klasifikacija karakteristika izvršilaca. Navedeno prema Z. Đurđević, et al., *Kriminalističko profilisanje*, *Opus citatum*, str. 12.

25 V. J. Geberth, *Opus citatum*, str. 769.

26 R. Vorpagel R; J. Harrington J, *Profiles in murder: An FBI legend dissects killers and their crimes*, New York, 1988, p. 62.

razmatra. Finalni rezultat analize baziran je na verovatnoći, naglašavajući da, ipak, ne postoje dve potpuno iste kriminalne ličnosti i da zbog toga izvršilac ne mora uvek odgovarati ustanovljenom profilu u svim kategorijama.

Kriminalistička istražna analiza

Jedna od najpoznatijih metoda induktivnog kriminalističkog profilisanja, pod nazivom *kriminalistička istražna analiza* (eng. *Criminal Investigation Analysis – CIA*), koncipirana je od strane Federalnog istražnog biroa (FBI) tokom osamdesetih godina prošlog veka. Proizašla je iz istraživačke studije sprovedene između 1979. i 1983. godine, čiji je cilj bio da na osnovu proučavanja ponašanja izvršilaca ubistava iz seksualnih pobuda ustanovi neke njihove konstantne osobine koje bi doprinele klasifikaciji, efikasnijem otkrivanju i hvatanju izvršilaca ovih delikata ubuduće.²⁷ Studiju je sprovedla *Jednica za naučno izučavanje ponašanja*, u sastavu FBI-ja (*FBI's Behavioral Science Unit*) i ona je rezultirala dihotomijom na *organizovane* i *dezorganizovane* izvršioce, s obzirom na nivo njihove sposobnosti, pripremljenosti i veštine u vršenju krivičnih dela (Gebert, 2006). Naime, istraživanje je utvrdilo vezu između izgleda lica mesta navedenih krivičnih dela i pojedinih osobina ličnosti učinioca. Tako npr., u slučaju da mesto izvršenja dela izgleda neuredno, ukoliko je očigledno da je izvršilac postupao spontano, impulsivno i bez uzdržavanja, te ukoliko su prisutni znaci seksualne aktivnosti nad žrtvom *post mortem*, to u većini slučajeva ukazuje na dezorganizovane izvršioce, sa nivoom inteligencije ispod proseka, anksioznim ponašanjem u toku izvršenja dela i sl. I obrnuto, kada pojedine okolnosti na mestu izvršenja dela ukazuju da je delo unapred planirano i da se izvršilac uzdržavao od nekontrolisanog nasilja i ukoliko se utvrdi da su akti nasilja prethodili smrti žrtve, može se osnovano pretpostaviti da su izvršioци ovih dela u svom svakodnevnom životu organizovani, da poseduju natprosečnu inteligenciju i da se kontrolisano ponašaju tokom vršenja dela. Ipak, pošto većina osoba koje vrše navedena dela ne poseduje osobine koje apsolutno odgovaraju jednoj od ove dve kategorije, ostavljena je mogućnost svrstavanja u treću, tzv. *mešovitu kategoriju* izvršilaca.

U teoriji, kriminalistička istražna analiza je metod koji se najčešće sastoji iz šest koraka, i to (Turvey, Petherick, Ferguson, 2010):

- prikupljanje informacija neophodnih za izradu profila;
- modeliranje procesa donošenja odluka;
- ocena zločina;
- kriminalni profil;
- istraga;
- lišenje slobode izvršioca, ukoliko bude identifikovan.

Proces kriminalističke istražne analize Duglas (Douglas) i Burgess razlažu na sedam koraka, slično proceduri koju koriste lekari kada ustanovljavaju dijagnozu i sačinjavaju plan lečenja pacijenta:²⁸

- evaluacija samog kriminalnog akta;

²⁷ W. Petherick, et al, *Forensic Criminology*, str. 183.

²⁸ J. Douglas; A. Burgess A, *Criminal profiling: A viable investigative tool against violent crime*, *FBI law enforcement bulletin*, 55 (12), 1986, p. 9.

- jasna evaluacija specifičnosti mesta izvršenja kriminalnog akta;
- viktimološka analiza;
- evaluacija preliminarnih policijskih izveštaja;
- evaluacija izveštaja obducenta;
- razvijanje profila sa kritičnim karakteristikama izvršioca;
- preporuke istražiteljima zasnovane na konstruisanom profilu.

U osnovi CIA stoji prikupljanje podataka o žrtvi, mestu događaja, duševnom stanju učinioca, rezultatima obdukcije, samom delu i slučajevima sličnim predmetu istrage. Pored osnovnih podataka o žrtvi (pol, starost, mesto stanovanja i sl.), prikupljaju se i analiziraju podaci koji se odnose na njeno poreklo, društveni status, vaspitanje, stepen socijalizacije, školsku spremu, kao i karakterne osobine i temperament. U postupku analize potrebno je ustanoviti da li je žrtva bila unapred određena za napad ili je slučajno izabrana i kako se ona ponašala u toku napada. Profil izvršioca biće tačniji u onoj meri u kojoj profajler uspe potpunije da odslika žrtvu dela.

Analizu samog mesta događaja profajler vrši proučavanjem fotodokumentacije sa uviđaja, skice lica mesta, zapisnika sa uviđaja i rekonstrukcije²⁹ i sl., radi pokušaja mišao-nog utvrđivanja toka radnje izvršenja dela na osnovu fiksiranog činjeničnog stanja. U ovom postupku naročita pažnja se posvećuje mogućnosti namernog (fingiranje) ili nenamernog menjanja činjeničnog stanja na mestu događaja, što može otežati analizu i donošenje odgovarajućih zaključaka. Tako npr., analiza rezultata obdukcije, tj. zapisnika i fotodokumentacije, treba da posluži za procenjivanje koje sredstvo (ili više njih) je korišćeno za izvršenje ubistva, tj. da se ustanovi kako je teklo izvršenje dela. Iz vrste upotrebljenog sredstva izvršenja, načina njegove upotrebe i dela tela koji je napadnut može se izvesti zaključak o nameri ubistva (lat. *animus nocendi*). Određena vrsta oružja najveći efekat ostvaruje na određenom delu tela, npr. vatreno oružje najteže povrede ostvaruje u predelu glave ili srca, bodež u predelu grudnog koša ili vrata i sl. Izbor oružja koje je korišćeno pri izvršenju i način njegove upotrebe predstavljaju svojevrsan lični pečat ubice, što kriminalistima može omogućiti dublja saznanja o njegovom karakteru, temperamentu i drugim ličnim karakteristikama. Kako navodi Modly (Modly, 1994), uočeno je da strah od otkrivanja presudno utiče na način ubistva među gangsterima. Unutrašnji sukobi između kriminalnih bandi zahtevaju da se mora uništiti svaka mogućnost preživljavanja žrtve, zbog čega po pravilu uvek dolazi do ispaljivanja velikog broja hitaca u žrtvu, uz tzv. *overu*. Ipak, umirući mogu dati izjavu i na samrti, doduše samo u nekim prilikama. Reč je o tzv. iskazu *in articulo mortis*.

Jedna od faza ove metode profilisanja je i analiza duševnog stanja učinioca u vreme izvršenja krivičnog dela (lat. *tempore delicti*), na osnovu broja i intenziteta povreda nanetih žrtvi. Takođe, navedene karakteristike povreda mogu ukazati i na to da li je izvršilac bio u nekoj vezi sa žrtvom i kakav je bio odnos njihovih snaga. Oslanjajući se na detaljnu analizu postupaka izvršioca pre, za vreme i nakon izvršenja dela, kriminalista može doneti određene zaključke o tome kakvi sociopatski, psihopatski i drugi mentalni poremećaji postoje kod njega. Kako tvrde Markman (Markman) i Bosko (Bosco), naj-

²⁹ Sa kriminalističkog aspekta rekonstrukcija krivičnog dela je metod istrage, odnosno skup sistematskih analitičkih procesa kojima se obezbeđuju relevantne informacije o načinu nastanka i dinamici izvršenja krivičnog dela. Navedeno prema Z. Đurđević, et al, Principles and standards of the crime reconstruction, *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, vol. XIV, br. 2, Beograd, 2009, str. 67.

značajnija karakteristika sociopata je što ispoljavaju agresivno ponašanje bez značajnijeg oklevanja, osećaja krivice, stida ili kajanja, kao i to što druge ljude posmatraju kao objekte za eksploataciju, izbegavanje ili neutralizaciju.³⁰

Prilikom izrade profila važnu ulogu ima i proučavanje sličnih slučajeva iz prakse. Ovaj zadatak sastoji se u uočavanju da li način izvršenja, izgled lica mesta, povrede na žrtvi i druge okolnosti konkretnog krivičnog dela (ubistva) imaju neke sličnosti sa drugim slučajevima i prepoznavanju specifičnog modusa operandi jednog izvršioca, koji je prisutan prilikom izvršenja više dela.

Rekonstruisanje najverovatnijeg toka radnje krivičnog dela i izrada profila učinioca vrše se na osnovu analize viktimoloških podataka, mesta događaja, nalaza veštaka u vezi sa povredama na žrtvi, dokaznog materijala, a često se na ovaj način može utvrditi i zašto je izvršilac postupao na određeni način prilikom izvršenja. Ova analiza omogućava i procenu da li se u konkretnom slučaju radi o organizovanom ili dezorganizovanom izvršiocu, tj. procenu nivoa njegove inteligencije, obrazovanja i sl.

Izrada profila učinioca oslanja se na sve prethodno navedene analize i on se odlikuje time što daje podatke o nekim karakterističnim i markantnim osobinama izvršioca. Dobrim profilom smatra se onaj kakav bi u vreme izvršenja dela dala osoba koja dobro poznaje izvršioca – on treba da pomogne kriminalistima u radu na rasvetljavanju krivičnog dela, dajući mu osnovu za utvrđivanje taktike preduzimanja budućih mera i radnji.

Metod izrade profila koji primenjuje FBI danas je preovlađujući, iako je pretrpeo puno kritika:³¹

- razlog popularnosti ovog metoda verovatno leži u tome što ne zahteva prethodna znanja da bi se unapred pripremljeni šabloni profila izvršilaca primenili na konkretna dela;
- broj obuhvaćenih krivičnih dela može uticati na procenu organizovanosti ili dezorganizovanosti u konkretnom slučaju;
- metod uprošćeno redukuje ponašanje osobe koja je izvršila delo na nekoliko uočljivih parametara;
- većina izvršilaca neće pripadati ni kategoriji organizovanih, ni kategoriji dezorganizovanih, već negde između ova dva ekstrema, mada je tzv. mešovita kategorija od manje pomoći istražiteljima, jer se razlike među tipovima izvršilaca na taj način smanjuju.

Dijagnostička evaluacija ponašanja

Pored kriminalističke istražne analize, koja predstavlja samostalan metod profilisanja, veliku primenu u praksi našao je i *metod dijagnostičke evaluacije ponašanja*, koji u stvari predstavlja zbir psiholoških i psihijatrijskih tehnika koje se koriste u svrhu profilisanja izvršilaca. Vremenski posmatrano, ovaj metod je korišćen čak i pre formiranja pomenute Jedinice za proučavanje ponašanja FBI-ja, a koristi se i danas u mnogim slučajevima kada policija od eksperata za mentalno zdravlje traži savetodavno mišljenje o

30 R. Markman; D. Bosco, *Alone with the devil: Famous cases of a courtroom psychiatrist*, New York, 1989, p. 91.

31 W. Petherick, *et al*, *Forensic Criminology*, str. 189–190.

ponašanju izvršilaca, radi njihovog efikasnijeg otkrivanja i hvatanja. Međutim, iako ova metoda ima srazmerno veliku primenu u praksi, te sve veći broj policija u svetu angažuje stručnjake iz oblasti psihologije u ovu i slične svrhe, ima i mišljenja koja osporavaju njen značaj. Tako, na primer, Bartol (Bartol) u svojoj studiji o angažovanju psihologa od strane policije tvrdi da je jedan poznati psiholog zaposlen u policiji, sa preko 20 godina iskustva, smatrao kriminalističko profilisanje praktično neupotrebljivim i potencijalno opasnim, te da su mnogi respondenti napisali da je potrebno sprovesti mnogo istraživanja pre nego što ono, eventualno postane korisno.³² Pored toga, metod dijagnostičkog evaluiranja ponašanja izvršilaca osporava se i zbog činjenice da se umnogome zasniva na znanju i sposobnostima osobe koja ga koristi, tj. da profil dobijen ovom metodom proizilazi iz ličnih stavova navedenih eksperata o kriminalnom ponašanju uopšte i njegovoj povezanosti sa mentalnim zdravljem. Takođe, navedenoj metodi se zamera i to što profil učinioca izveden na ovaj način uvek odražava teorijski pristup koji je korišćen (psihoanalitički, psihodinamički i sl.), kao i što zavisi od nekih stručnih pitanja vezanih za mentalni razvoj izvršioca i stavova o rasprostranjenosti mentalnih bolesti u prestupničkoj populaciji. Bedkok (Badcock) ističe da različita shvatanja o razvoju individue mogu promeniti i čitav koncept o tome šta je za pojedinca normalno, a šta ne.³³ U tom smislu, svaka jedinka ima tendenciju da pretpostavi da je ono na šta je ona naviknuta normalno, pa neki ljudi odrastaju sa idejama koje bi većina drugih ljudi smatrala abnormalnim. Osobe koje su bile ozbiljno zlostavljane u ranom uzrastu, na primer, mogu odrasti sa verovanjem da je zlostavljanje u osnovi normalnih odnosa. One mogu imati velike teškoće u odnosima sa drugim ljudima koji se ne zasnivaju na zlostavljanju, a neki od njih će i sami postati zlostavljači.

Za stručnjake koji se bave profilisanjem neophodno je da poseduju znanja o tome kakav uticaj imaju socijalni, biološki i drugi faktori na abnormalno ponašanje izvršilaca, tj. kako kod njih dolazi da razvijanja seksualnih i drugih devijacija. Turko (Turco) kritikuje svako profilisanje koje sprovode pojedinci bez iskustva u dijagnostikovanju i lečenju navedenih bolesti, ističući da je najbolje kada profajler ima i kliničko (nasuprot akademskom) obrazovanje i iskustvo u radu na suzbijanju kriminala.³⁴ Makgrath (McGrath) je, istražujući ulogu forenzičkih psihijatara u procesu profilisanja, naveo nekoliko razloga zbog kojih su ovi eksperti naročito pogodni za vršenje ovih poslova:³⁵

- njihovo poznavanje bihevioralnih nauka i obučenost u prepoznavanju psihopatologije stavlja ih u zavidan položaj prilikom dedukovanja karakteristika ličnosti učinioca na osnovu informacija sa lica mesta;
- forenzički psihijatar je u dobroj poziciji da otkrije pravo značenje koje se krije iza pojedinih signala u ponašanju;
- zahvaljujući obuci, obrazovanju i fokusiranosti na kritičko i analitičko mišljenje, forenzički psihijatar je u dobroj poziciji da kanališe svoju obučenost na novo polje istrage.

32 C. R. Bartol, Police psychology: then, now and beyond, *Criminal justice and behaviour*, 23 (1), 1996, p. 79.

33 W. Petherick, *Profiling and Serial Crime: Theoretical and Practical Issues in behavioural profiling*, Waltham, Oxford, 2014, p. 85.

34 R. N. Turco, Psychological profiling, *International Journal of offender therapy and comparative criminology*, 34(2), 1990, p. 151.

35 M. G. McGrath, Criminal profiling: Is there a role for the forensic psychiatrist?, *Journal of the American academy of forensic psychiatry and the law*, 28 (3), 2000, p. 321.

Iako se većina autora slaže u oceni da profilisanje učinilaca dijagnostičkom evaluacijom može dati pozitivne rezultate, ima i kritičkih mišljenja koja osporavaju navedeni metod. Tako Peterik navodi da eksperti za mentalno zdravlje, usled konfuzije zbog zamenjenih uloga, u toku procene osobina izvršioca mogu početi da daju zdravstvene savete za njihovo lečenje.³⁶ Pored navedenog, Peterik i saradnici daju još nekoliko zamerki ovoj metodi:³⁷

- iako teorija učenja i teorija ličnosti mogu imati određenu ulogu, teško je, a možda i nemoguće, odrediti stepen do kog one mogu biti primenjene u nekom slučaju sve dok se od strane eksperta za mentalno zdravlje ne izvrši stručna klinička procena izvršioca;
- mnogi eksperti za mentalno zdravlje nemaju iskustava u kriminalističkim istragama, što može izazvati raskorak između opaženih i stvarnih zahteva istrage;
- ova tehnika oslanja se na indirektne metode procene, uključujući intuiciju, psihodinamičke teorije i zaključivanje na osnovu statistike;
- bez objedinjenog pristupa, teorije ili procesa, dijagnostičko evaluiranje može biti i pogrešno, usled nemogućnosti da se reprodukuje misaoni sled koji treba da dovede do karakteristika određenog profila.

Istražna psihologija

Još jedna od induktivnih metoda profilisanja koja zaslužuje posebnu pažnju jeste tzv. *istražna psihologija*, čiji je glavni zastupnik Kanter (Canter). Prema Kanteru, istražna psihologija pokriva sve aspekte psihologije koji su bitni za sprovođenje krivičnih i građanskih istraga.³⁸ Ona je fokusirana na način na koji kriminalne aktivnosti mogu biti istražene i shvaćene, tako da otkrivanje zločina bude efikasno, uz poštovanje zakonske procedure. Proširivanje i produbljivanje doprinosa koji psihologija može dati kriminalističkim istragama, u slučajevima serijskih ubistava i profilisanja ličnosti, putem najefektivnijeg korišćenja informacija pribavljenih intervjuisanjem i proučavanjem policijskih evidencija, kao i policijskih istraga i sistema donošenja odluka u njima, dovelo je do identifikovanja ranije neimenovanog dela primenjene psihologije, nazvanog istražna psihologija.³⁹ Navedeni metod sprovodi se utvrđivanjem pet glavnih komponenti koje odlikavaju ponašanje izvršioca, i to:

- interpersonalna povezanost;
- mesto i vreme izvršenja dela;
- osobine izvršioca krivičnog dela;
- kriminalna karijera;
- svest o forenzičkim dokazima i značaju koji oni imaju za dokazivanje.

Interpersonalna povezanost odnosi se na način na koji izvršioци stupaju u međuljudske odnose, pod pretpostavkom da će i žrtve krivičnog dela tretirati na isti način na

36 W. Petherick, *Profiling and Serial Crime: Theoretical and Practical Issues in behavioural profiling*, str. 85.

37 W. Petherick, et al, *Forensic Criminology*, str. 193.

38 J. Siegel, et al (eds.), *Encyclopedia of forensic science*, Boston, 2000, p. 1091.

39 D. Canter D, Offender profiling and investigative psychology, *Journal of investigative psychology and offender profiling*, 1(1), 2004, p. 7.

koji tretiraju ljude u svom svakodnevnom životu (npr., izvršilac ubistva koji ispoljava osobine poput sebičnosti ili aljkavosti prema članovima porodice, prijateljima ili kolegama, ispoljavaće te osobine i u odnosu sa svojim žrtvama). *Mesto i vreme vršenja dela*, kao druga komponenta ovog metoda, takođe odlikava određene aspekte ponašanja izvršioca, s obzirom da interpersonalni odnosi dobijaju psihološku nijansu u zavisnosti od mesta i vremena u kojima se odvijaju.⁴⁰ Izvršilac najčešće svesno bira mesto i vreme kada će da izvrši delo, što kriminalisti pruža mogućnost dubljeg uvida u njegove aktivnosti. Prema Ejnsvortu (Ainsworth), izvršilac će se osećati komfornije i imaće veću kontrolu na područjima koja bolje poznaje.⁴¹ *Utvrđivanje osobina izvršioca* omogućava kriminalistima njihovo svrstavanje u određene kategorije i kao takva je slična FBI-jevoj dihotomiji na organizovane i dezorganizovane prestupnike. Naime, na ovaj način se ustanovljava da li priroda dela i način na koji je ono izvršeno mogu dovesti do klasifikovanja izvršilaca, na osnovu njihovog ispitivanja i empirijskih studija.⁴²

Sledeća komponenta ove metode, *kriminalna karijera*, značajna je jer može pomoći u utvrđivanju prethodnog iskustva izvršioca, tj. da li se način izvršenja dela u toku vremena menjao, da li je pokazao sposobnost adaptacije na nove metode kriminalističke istrage, da li ima promena u odabiru žrtve, karakteristikama mesta izvršenja i sl. *Svest izvršioca o dostignućima forenzičke nauke* odnosi se na utvrđivanje da li izvršilac u toku vršenja dela koristi neka sredstva ili tehnike koje mogu omesti rad kriminaliste na otkrivanju i prikupljanju materijalnih dokaza, npr. da li koristi rukavice, masku ili pokušava da uništi pojedine dokaze.

Iako istražna psihologija pruža velike prednosti kriminalistima u procesu profilisanja, njoj se mogu uputiti i određene kritike, poput toga da uopštavanje prošlih slučajeva na neki konkretan slučaj može uputiti istragu u pogrešnom pravcu (npr. opšte istraživanje o ubistvima na nekom području ne može se nekritički primeniti na konkretnu istragu nekog ubistva).

2.2. Kriminalističko profilisanje zasnovano na deduktivnom logičkom metodu

Deduktivno zaključivanje u sklopu kriminalističkog profilisanja zasniva se na postepenom rasuđivanju koje uključuje zapažanja i eksperimentisanja u rešavanju problema.⁴³ Tačnije, dedukcija se koristi tako što se iz statističkih podataka o prethodnim slučajevima izvlače pretpostavke, tj. hipoteze o karakteristikama izvršilaca, a zatim se proverava njihova verovatnoća i kompatibilnost sa činjenicama utvrđenim za konkretni slučaj. Štaviše, proces deduktivnog profilisanja ne sprovodi se sa ciljem da se navedene hipoteze potvrde, već da se opovrgnu, tj. svaka moguća osobina izvršioca se testira na konkretnim dokazima, sa namerom da se potvrdi njena netačnost. Ukoliko se ona potvrdi, svaka od navedenih hipoteza se odbacuje ili rekonstruiše, tako da na kraju procesa mogu ostati samo hipoteze koje ni u jednom utvrđivanju kompatibilnosti sa materijalnim dokazima nisu pobijene. Svaka hipoteza koja u ovom procesu ostane ne-

40 D. Canter D, Offender profiles, *The psychologist*, 2 (1), p. 14.

41 P. B. Ainsworth, *Offender profiling and crime analysis*, Devon, 2001, p. 199.

42 D. Canter, *Offender profiles*, str. 14.

43 T. Bevel, Applying the scientific method to crime scene reconstruction, *Journal of forensic identification*, 51(2), 2001, p. 154.

odbačena i u saglasju sa dokaznim materijalom može se predstaviti kao deduktivni zaključak, dok zbir ovih zaključaka čini *profil učinioca*. Osim toga, ovako dobijeni profil ni u kom slučaju nije nepromenljiv i podložan je revidiranju, ukoliko se u toku istražnog procesa pojave nove činjenice, npr. novi materijalni dokazi. Dešava se da pojedini profili, u slučajevima koji su duže vremena nerešeni, usled napretka u mogućnostima dobijanja novih dokaza (npr. nova naučna dostignuća u obradi i tumačenju predmeta i tragova) tokom vremena budu kritički sagledani i preispitani u pogledu relevantnosti, što ne predstavlja neki problem jer proces dedukcije podrazumeva prihvatanje svih novih činjenica koje su naučno zasnovane.

Bihevioralna analiza dokaza

Najpoznatija među deduktivnim metodama profilisanja nesumnjivo je *bihevioralna analiza dokaza* (eng. *Behavioral Evidence Analysis* – BEA), razvijena od strane Tarvija tokom devedesetih godina prošlog veka, koja se zasniva (kako joj i sam naziv govori) na dostignućima forenzičke nauke, odnosno sakupljanju i interpretaciji materijalnih dokaza. Zbog deduktivne prirode ove metode, kriminalisti koji je primenjuju ne donose nikakve uopštene zaključke o karakteristikama izvršilaca pre nego što se izvršenom analizom dokaznog materijala sa lica mesta dođe do konkretnih dokaza, na osnovu kojih se može proceniti njihovo ponašanje. Naime, suština ove metode je u tome da se za proces profilisanja koristi samo ono što je poznato, bez nasumičnog zaključivanja, uopštavanja i okvirnih procena, dok se dokazi koji su nebitni ili nisu u vezi sa konkretnim slučajem ne uzimaju u obzir tokom završne analize, što doprinosi objektivnosti krajnjeg rezultata.

Ovaj metod sprovodi se u više faza, od kojih se svaka naredna zasniva na kvalitetno sprovedenoj prethodnoj. Osnova prve faze (tzv. *forenzička analiza*) počiva na analizi raspoloživih materijalnih dokaza u cilju utvrđivanja odgovarajućih saznanja o ponašanju izvršioca konkretnog slučaja, pre izrade njegovog profila.⁴⁴ Interpretacija dokaza ne bi trebalo da bude prepuštena osobama koje za to nisu kvalifikovane, tj. ova faza mora biti sprovedena od strane profesionalnih kriminalista koji imaju iskustvo u istraživanju i proceni dokaza. Na taj način onemogućava se da profil bude zasnovan na dokazima koji su pogrešno interpretirani, tj. osigurava se da on počiva samo na dokazima koji su prihvatljivi u krivičnom postupku. Jedan od autora koji se bavio značajem materijalnih dokaza u postupku profilisanja je i Torton (Thornton), koji tvrdi da materijalni dokazi, u slučaju da su pravilno prikupljeni, analizirani i interpretirani, mogu doprineti utvrđivanju činjeničnog stanja na licu mesta u trenutku izvršenja zločina. Ukratko, na osnovu njih zločin može biti rekonstruisan - krajnji interes istrage je rekonstrukcija krivičnog dela, a ne dokazi *per se*.⁴⁵

Samo tačno i kvalitetno prikupljeni dokazi mogu poslužiti kao osnova za ovu fazu, zbog čega je posebno važno utvrditi tzv. *dinamiku dokaza*, tj. da li je bilo nekih uticaja koji su doveli do njihove promene, pomeranja, uništenja i sl., bez obzira da li je to

44 B. E. Turvey, (ed.), *Criminal profiling: An introduction to behavioral evidence analysis*, Boston, 2008, p. 135.

45 J. Thornton, *Crime reconstruction – ethos and ethics*, objavljeno u: J. Chisum, B. E. Turvey (eds.), *Crime reconstruction*, San Diego, 2006, p. 37.

učinjeno sa namerom ili potpuno slučajno.⁴⁶ Nakon preciznog prikupljanja i ocene dokaza, može se pristupiti rekonstrukciji zločina, koja takođe pripada prvoj fazi ovog metoda. Čizam (Chisum) pod rekonstrukcijom podrazumeva utvrđivanje okolnosti koje okružuju izvršenje nekog zločina.⁴⁷ Rekonstruisanjem načina na koji se zločin desio i autentičnog izgleda lica mesta u trenutku njegovog izvršenja dobijaju se informacije od ogromne važnosti za stvaranje profila izvršioca, zbog čega ono mora biti obavljeno sa što je moguće većom tačnošću.

Druga faza bihevioralne analize dokaza sastoji se u prikupljanju *viktimoloških podataka* koji mogu doprineti utvrđivanju veza između žrtve i izvršioca. Pod ovim podacima podrazumevaju se informacije o načinu života žrtve, njenim navikama, hobijima, kretanju, zaposlenju, izlascima i sl. Važna komponenta ove faze jeste utvrđivanje stepena rizika da žrtva bude napadnuta, tj. mogućnosti da zbog neke svoje osobine bude izložena viktimizaciji. Pri tome treba imati u vidu da se izloženost žrtve riziku od viktimizacije može posmatrati dvojako – kao izloženost usled određenog načina vođenja života i kao situaciona izloženost, prisutna u trenutku samog napada. Kako navode Peterik i Tarvi, izloženost žrtve viktimizaciji usled određenog životnog stila je stepen izloženosti štetnim elementima koje žrtva doživljava i koji proizilaze iz žrtvinog uobičajenog okruženja i ličnih osobina.⁴⁸ Iz ovog proizilazi da je situaciona izloženost žrtve riziku od napada rezultat svih okolnosti, kao i ličnih osobina žrtve, koje je čine ranjivom u konkretnoj situaciji, tj. u trenutku viktimizacije.

U trećoj fazi analiziraju se *postupci izvršioca na mestu izvršenja krivičnog dela*, npr. vrsta sredstva izvršenja, njegova verbalna aktivnost, priroda i način vršenja eventualnih seksualnih akata nad žrtvom, mere predostrožnosti koje izvršilac preduzima u cilju izbegavanja hvatanja i sl. Takođe, u ovoj fazi potrebno je utvrditi i analizirati kompletno lice mesta izvršenja dela, uključujući mesto gde je žrtva poslednji put viđena, mesto prvog kontakta žrtve i izvršioca, mesto napada, mesto izvršenja dela i mesto gde je telo žrtve odbačeno (ukoliko istraga pokaže da je ubistvo izvršeno na drugoj lokaciji od one na kojoj je telo nađeno, a to potvrđuju pojedini dokazi, npr. potpuni nedostatak tragova krvi na licu mesta, iako bi prema vrsti povreda trebalo da je bude i sl.).

U poslednjoj fazi primene ovog metoda svi podaci prikupljeni u prethodnim fazama skupljaju se na jednom mestu i procenjuju deduktivnim putem, kako bi se utvrdio profil izvršioca, tj. zbir svih njegovih karakteristika. Peterik i kolege smatraju da se deduktivnim putem može doći do četiri zaključka o izvršiocu sa visokim stepenom pouzdanosti:⁴⁹

- poznavanje žrtve;
- poznavanje mesta izvršenja krivičnog dela;

46 Jedan od primera na koji način može doći do promene dokaza na mestu izvršenja dela daju Chisum i Tarvi. U primeru koji navode je, od strane članove rivalske bande, jedan mladić više puta izboden nožem, nakon čega je tako ranjen pokušao da dotrči do svoje kuće. Mrtav je pao na hodniku. Fotografija lica mesta koja je sačinjena pre dolaska ekipe hitne medicinske pomoći pokazuje trag krvi i žrtvu koja leži licem na dole. Naknadne fotografije pokazuju 5 radnika hitne medicinske pomoći oko tela koje se nalazi oslonjeno leđima o pod, uvaljano preko lokve krvi. Time je postalo nemoguće izvršiti interpretaciju mrlja krvi radi rekonstrukcije događaja. W. J. Chisum, B. E. Turvey, Evidence dynamics: Locard's exchange principle and crime reconstruction, *Journal of behavioural profiling*, 1 (1), 2000, p. 9.

47 W. J. Chisum, *An introduction to crime reconstruction*, objavljeno u: B. E. Turvey (ed.), *Criminal profiling: An introduction to behavioural evidence analysis*, London, 2002, p. 8.

48 W. Petherick; B. Turvey, *Forensic victimology*, San Diego, 2008, p. 383.

49 W. Petherick, et al, *Forensic Criminology*, str. 202.

- poznavanje korišćenih metoda i materijala;
- veština izvršenja krivičnog dela.

Induktivno zaključivanje u bihevioralnoj analizi dokaza

I pored toga što se bihevioralna analiza dokaza zasniva na deduktivnom zaključivanju, ona se ne može smatrati isključivo deduktivnom metodom, jer je jedan njen deo zasnovan i na induktivnom zaključivanju. U tom smislu i Stok (Stock) zastupa slično mišljenje, navodeći da u prirodnom redosledu stvari induktivna logika prethodi deduktivnoj, jer je indukcija ta koja nas snabdeva sa opštim istinama, iz kojih izvlačimo (naše) deduktivne zaključke.⁵⁰ Na primer, važni deduktivni zaključci mogu biti izvedeni na osnovu izgleda povreda na lešu, jer se vrsta i tip oružja koje je korišćeno prilikom nanošenja navedenih povreda utvrđuje uglavnom na osnovu proučavanja svih poznatih tipova oružja. Koristan primer primene navedenih logičkih metoda daje i Peterik. Prema njemu, ukoliko se, na primer, desi ubistvo prostitutke, u načelu induktivni pristup navodi na zaključak da je ona zbog svoje profesije bila u velikom riziku da bude viktimizovana. Ipak, dublji deduktivni pristup može da utvrdi da je ona imala probranu klijentelu, da je po prirodi bila oprezna, da je bila obučena za samoodbranu i da je radila samo pod unapred postavljenim uslovima.⁵¹ Svi ovi faktori deluju na smanjenje rizika od njene viktimizacije.

U literaturi se može naći veoma malo kritika upućenih *bihevioralnoj analizi dokaza* i one se uglavnom svode na nejasan način na koji se primenjuju induktivno i deduktivno zaključivanje, tj. kako čitav proces profilisanja funkcioniše. Kako primećuju Holms i Holms (Holmes & Holmes), mnogo pažnje posvećuje se proučavanju forenzičkih izveštaja, viktimologiji, i dr., dok korišćenjem samo ovakvog pristupa treba mnogo više vremena da bi se sačinio izveštaj o profilu.⁵² Takođe, navedenoj metodi profilisanja zamera se da sama po sebi nije u skladu sa logičkim pravilima zaključivanja, tj. da se deduktivno donošenje zaključaka zasniva na induktivno izvedenim činjenicama, iako su ovi logički metodi po prirodi različiti i međusobno isključivi.

Zaključak

Profilisanje je istražni metod u funkciji otkrivanja izvršioca krivičnog dela, zasnovan na odgovoru na pitanje *šta krivično delo govori o licu koje ga je izvršilo?* Osnov izrade profila predstavljaju dve osnovne hipoteze, prva – krivično delo je odraz učinioca i uzroka i uslova koji su uticali na tok i dinamiku radnje krivičnog dela; i druga – posledica krivičnog dela je osnova za izvođenje zaključaka o učiniocu. Za dobijanje kriminalističkog profila izvršioca potrebna je sveobuhvatna analiza svih pronađenih dokaza na licu mesta, kao i prikupljenih podataka o žrtvi krivičnog dela. Uspešnost ove metode umnogome zavisi od dobre informisanosti profajlera, koji mora biti upoznat sa kompletnom foto i video dokumentacijom sa lica mesta, kao i celokupnim dokaznim materijalom, uključujući

50 G. W. J. Stock, *Deductive logic*, Oxford, 2004, p. 5.

51 W. A. Petherick, What's in a name? Comparing applied profiling methodologies, *Journal of law and social challenges*, June, 2003, p. 186.

52 R. M. Holmes; S. T. Holmes, *Profiling violent crimes: an investigative tool*, Thousand Oaks, 2002, p. 7.

sve tragove prikupljene sa lica mesta i rezultate njihovog veštačenja, kompletne podatke o ličnosti žrtve, fotografije, njen način života, lične navike itd.

U osnovi svih tehnika profilisanja stoje dva osnovna logička metoda – *indukcija* i *dedukcija*. Zato njihova primena zahteva dobro poznavanje pravila logike i rasuđivanja, kako bi se utvrđene činjenice dovele u međusobnu vezu, razdvojile važne (ključne) od nevažnih (slučajnih) i povezale na takav način da njihovo funkcionalno značenje postane kriminalistički smisleno. Induktivnim zaključivanjem dolazi se do zaključaka uopštene prirode, koji ne izražavaju izričitu tvrdnju već samo manju ili veću verovatnoću da izvršilac krivičnog dela poseduje neku osobinu. Za razliku od njega, deduktivni logički metod se zasniva na postepenom rasuđivanju, koje uključuje zapažanje i eksperimentisanje u rešavanju problema, tako što se iz statističkih podataka o prethodnim slučajevima izvlače pretpostavke, tj. hipoteze o karakteristikama izvršilaca, da bi nakon toga usledila provera njihove kompatibilnosti sa činjenicama utvrđenim u konkretnom slučaju.

Analizom naučno zasnovanih i u praksi primenjivih metoda profilisanja, može se konstatovati da danas dominiraju četiri osnovna modela izrade profila ličnosti izvršilaca krivičnih dela. To su *kriminalistička istražna analiza*, *dijagnostičko evaluacija ponašanja*, *istražna psihologija* i *bihevioralna analiza dokaza*. Od toga se prve tri zasnivaju na induktivnom zaključivanju, dok poslednja suštinski odslikava deduktivni metod zaključivanja, sa izvesnim primesama induktivnog načina tretiranja činjenica.

Literatura

1. Ainsworth, P. B; *Offender profiling and crime analysis*, Devon, 2001.
2. Bartol, C. R; Police psychology: then, now and beyond, *Criminal justice and behaviour*, 23 (1), 1996.
3. Bevel, T; Applying the scientific method to crime scene reconstruction, *Journal of forensic identification*, 51(2), 2001.
4. Canter, D; Offender profiling and investigative psychology, *Journal of investigative psychology and offender profiling*, 1(1), 2004.
5. Canter, D; Offender profiles, *The psychologist*, 2 (1).
6. Chisum, W. J; Turvey, B. E.; Evidence dynamics: Locard's exchange principle and crime reconstruction, *Journal of behavioural profiling*, 1 (1), 2000.
7. Chisum, W. J; *An introduction to crime reconstruction*, objavljeno u: B. E. Turvey (ed.), *Criminal profiling: An introduction to behavioural evidence analysis*, London, 2002.
8. Douglas, J; Burgess A; Criminal profiling: A viable investigative tool against violent crime, *FBI law enforcement bulletin*, 55 (12), 1986.
9. Đurđević, Z, et al; *Kriminalističko profilisanje*, Beograd, 2012.
10. Đurđević, Z; Marinković D.; Kriminalistička analiza višestrukih ubistava, *Pravna riječ*, broj 12/2007, Banja Luka.
11. Đurđević, Z, et al; Principles and standards of the crime reconstruction, *NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo*, vol. XIV, br. 2, 2009, Beograd.

12. Geberth, V. J; *Practical homicide investigation : tactics, procedures, and forensic techniques*, Taylor & Francis Group, LLC, CRC Press, 2006.
13. Holmes, R. M; Holmes, S. T.; *Profiling violent crimes: an investigative tool*, Thousand Oaks, 2002.
14. Markman, R; Bosco, D.; *Alone with the devil: Famous cases of a courtroom psychiatrist*, New York, 1989.
15. McGrath, M. G; Criminal profiling: Is there a role for the forensic psychiatrist?, *Journal of the American academy of forensic psychiatry and the law*, 28 (3), 2000.
16. Napier, M; Baker, K; Criminal personality profiling, objavljeno u: *Forensic science: An introduction to scientific and investigative techniques* (eds. S. James, J. Nordby), Boca Raton, 2005.
17. Petherick, W; *Profiling and Serial Crime: Theoretical and Practical Issues in behavioural profiling*, Waltham, Oxford, 2014.
18. Petherick, W; *et al; Forensic Criminology*, San Diego: Elsevier Science, 2010.
19. Petherick, W; Turvey, B.; Behavioral evidence analysis: Ideo-deductive method of criminal profiling, objavljeno u: *Criminal profiling: An introduction to behavioral evidence analysis* (ed. B. Turvey), San Diego, 2008.
20. Petherick, W. A; What's in a name? Comparing applied profiling methodologies, *Journal of law and social challenges*, June, 2003.
21. Petherick, W; Turvey, B.; *Forensic Victimology*, San Diego, 2008.
22. Ressler, R. K; *et al; Sexual homicide: patterns and motives*, New York, 1988.
23. Siegel, J; *et al* (eds.); *Encyclopedia of forensic science*, Boston, 2000.
24. Simonović, B; *Kriminalistika*, Kragujevac, 2012.
25. Simonović, B; Nove metode kriminalističkog planiranja, *Bezbednost*, god. 44, broj 2/2002, Beograd.
26. Steffoff, R; *Criminal Profiling*, New York, 2011.
27. Stock, G. W. J; *Deductive logic*, Oxford, 2004.
28. Turvey, B. E; *Criminal Profiling: An Introduction to Behavioral Evidence Analysis*, Oxford, 2011.
29. Teten, H; Offender profiling, objavljeno u: *Encyclopedia of police science* (ed. W. Bailey), New York, 1989.
30. Turco, R. N; Psychological profiling, *International Journal of offender therapy and comparative criminology*, 34(2), 1990.
31. Turvey, B. E. (ed.); *Criminal profiling: An introduction to behavioral evidence analysis*, Boston, 2008.
32. Thornton, J; Crime reconstruction – ethos and ethics, objavljeno u: J. Chisum, B. E. Turvey (eds.), *Crime reconstruction*, San Diego, 2006.
33. Vorpapel, R; Harrington, J; *Profiles in murder: An FBI legend dissects killers and their crimes*, New York, 1988.

METHODS OF PROFILING OF PERPETRATORS OF
CRIMINAL OFFENSES IN CRIMINAL INVESTIGATIONS

Darko Marinkovic

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Aleksandar Stevanovic

Police Department Krusevac
Ministry of Interior of the Republic of Serbia

Summary

The paper discusses the term, objectives and methods of criminal profiling of perpetrators of criminal offenses. Generally, profiling implies techniques that enable cognition of the profile elements on the basis of analysis of criminal offense consequence, as a result of the offender operation and his interaction with the crime execution place. The goal of profiling is narrowing the circle of suspects. Profiling itself is based on two basic logical methods - inductive and deductive. The essence of the inductive methods is to determine the common characteristics of perpetrators of certain crimes, in a certain area in a given time, ie. the establishing of medium statistical values which enable making certain conclusions about the typical perpetrator. Deductive methods are focused on determining the most important characteristics of perpetrators, whereby only known facts are used in the profiling process, without generalization and indicative assessments.

Four basic models of making of perpetrators' personality profiles are dominant: *criminal investigative analysis, diagnostic behavior evaluation, investigative psychology and behavioral evidence analysis*. The first three of these are based on inductive conclusion, while the last one essentially reflects the deductive conclusion method, with certain admixture of inductive treatment of the available facts.

Keywords: criminal profiling, inductive conclusion, deductive conclusion, criminal investigative analysis, behavioral evidence analysis, investigative psychology, diagnostic behavior evaluation.

UDK 351.74(497.11)''184''

352.07(497.11)''184''

Pregledni rad

BEOGRADSKA VAROŠKA POLICIJA U DOBA USPOSTAVLJANJA VLASTI USTAVOBANITELJA

Ivana Krstić Mistrizdelović *

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Miroslav Radojičić **

Fakultet bezbednosti, Univerzitet Obuda, Budimpešta, Mađarska

Sažetak

U radu se analizira sadržina propisa o radu beogradske policije iz 1840. godine u okviru društvenih i političkih prilika u Kneževini Srbiji na početku ustavobraniteljske vladavine. Knez Mihailo Obrenović preuzeo je upravu zemljom u bitno izmenjenoj ustavnoj situaciji, stvorenoj donošenjem Ustava 1838. i odlaskom iz Srbije kneza Miloša 1839. godine. Ustavom obezbeđena prevlast Državnog saveta kao oligarhijskog tela nad knezom u praksi je određenim uredbama proširena i protivno ustavu. Pokušaj kneza u takvoj situaciji da odbrani svoja ustavna ovlašćenja u zakonodavnoj i izvršnoj vlasti i uspostavi ravnotežu u odnosima sa Svetom nije uspeo. O tome svedoči i donošenje propisa kojim beogradska policija, u Miloševo vreme podređena neposredno knezu, dolazi pod nadležnost resornog ministarstva. S druge strane, Uredba o dužnostima uprave varoši Beograda iz 1840. deo je široke zakonodavne aktivnosti ustavobranitelja usmerene na uspostavljanje razgranatije i trajnije državne organizacije. Primenom istorijskog i sociološkog metoda, kao i metoda analize i sinteze, indukcije i dedukcije, autori objašnjavaju motivaciju za izdavanje ovog propisa čija je sadržina bila presudno determinisana interesima tadašnje političke elite u Srbiji.

Ključne reči: uredba, Uprava varoši Beograda, ustavobranitelji, knez Mihailo.

* Docent, ivana.mister@gmail.com.

** Dr, dr.mradojicic@gmail.com

Uvod

Starešinske borbe vođene tokom prve vladavine kneza Miloša u cilju bržeg i lakšeg ostvarivanja ekonomskih interesa, sticanja i uvećavanja bogatstva, odvijale su se u okviru povlašćenog sloja stanovništva. Postepeno se taj povlašćeni sloj konsolidovao kao ekonomsko i političko okruženje kneza Miloša, sa koje pozicije je podrškom mera centralizacije vlasti uspeo da se oslobodi nahijske i knežinske opozicije. Karakter i značaj ustanova i oblika duboko ukorenjene i tradicionalno upražnjavane narodne samouprave bitno je izmenjen, čak i kada su one iz političkih razloga zadržane i prividno funkcionisale.³ Želje naroda mogle su se čuti samo kada je knezu Milošu bilo potrebno da starešinama zapreti narodnim otporom koji je mogao da kanališe i upotrebi protiv njih. Narod koji je ekonomski uništavan i politički eliminisan iz odlučivanja pružao je otpor merama centralizacije bunama, a razrešavanje sukoba narodnih i vlasničkih interesa gušenjem buna omogućavalo je učvršćivanje vlasti, koja i uslovima samo faktičke samouprave poprima oblik države vlasti.

Prelomni trenutak u razvitku društvenih i političkih odnosa u Miloševoj Srbiji bila je Đakova buna 1825. godine, koja je svojim političkim programom ukazala na pravce daljeg razvoja odnosa između kneza Miloša, starešina i seoske buržoazije. Zakonitost i ustavnost, zahtev prepoznat od strane svih učesnika bune – seljaštva, starešina i seoske buržoazije, objektivno je značio osiguranje državnim aparatom i pravnim poretkom samo perspektive starešinske oligarhije. Prepuštanjem kneza starešinskoj oligarhiji da se obračuna sa seljačkim masama u buni, uspostavljeni su temelji budućeg ustavobraniteljskog režima. Na tako stečenim povoljnim pozicijama starešinska oligarhija dočekala je priznanje samouprave Srbije hatišerifom 1830. i ustanovu Državnog saveta u kome se počinje organizovati kao vlast.

Sa formalnim utemeljenjem u odredbama hatišerifa, starešinska oligarhija sve odlučnije zahteva korenite reforme u pravcu uvođenja državnih i pravnih ustanova. Pod pritiskom ovih zahteva knez Miloš pristaje i sprovodi donošenje prvog srpskog ustava 1835, kojim je ustavno pitanje o sistemu vlasti rešeno uvođenjem principa podele vlasti i ukidanjem samoupravnosti naroda. Suspendovanjem ovog ustava nisu suspendovani i zahtevi starešinske oligarhije. Popečiteljstvo unutreni dela⁴ je opstalo i nakon ukidanja ustava. Ukazom kneza Miloša od 10. jula 1835. je umesto Suda Narodnog Srbskoga ustrojen Državni Sovjet, koji je imao da „održava ličnu slobodu, javni mir i poredak, da se stara o obdržanju života, zdravlja i rasprostranjeniju lepog običaja narodnog“ i bio ovlašćen da naređuje i rešava sve što se odnosi na „nabljudavanje policije dnevnog mira i poretka“.⁵

Dovoljno jaka i odlučna da stane na put kneževoj ličnoj vladavini, starešinska oligarhija je svoj politički program ostvarila 1838, kada je izvojevala donošenje Turskog ustava. Ustavom ustanovljenu zakonodavnu i izvršnu vlast Državnog saveta iznad kneževe, starešinska oligarhija će u praksi učiniti efikasnom izgradnjom državnih i pravnih ustanova i sebi odanom davanjem sinekura i mesta u uspostavljenom glomaznom bi-

3 „Starešinske i opštenarodne skupštine, sastavljene od starešina svih nahija ili od starešina koje su sa sobom trebale da povedu viđenije trgovce, kmetove i sveštenike, su služile da se narodu saopšte naredbe za celu zemlju ili opšti razrez poreza...“. S Stojičić, *Borbe za skupštinski sistem u Srbiji 19. veka*, objavljeno u *Srbija 1804–2004*, Niš, 2005, str. 102.

4 Ministarstvo unutrašnjih dela je, pod nazivom *Popečiteljstvo*, formalno organizovano 1834. godine, kada i ostala četiri ministarstva Kneževine Srbije – pravosuđa i prosvete, finansija, vojske i inostranih dela. R. Ljušić, *Kneževina Srbija 1830–1839*, Beograd 1988, str. 221.

5 B. Milosavljević, *Uvod u policijske nauke*, Beograd 1994, str. 55.

rokratskom aparatu. Knez Miloš je za dvadeset godina vladavine jednu slabo pismenu i krajnje uprošćenu policijsku organizaciju uzdigao na sasvim zadovoljavajući nivo. Pri kraju njegove vladavine bila je to administracija „sposobna da se brine o poretku u državi, da pruži zaštitu od spoljnih opasnosti, ali i da prikuplja poreske dažbine, neophodne za funkcionisanje ukupne državne strukture.“⁶ Ustavobranitelji su nasleđen Milošev policijski aparat usavršili pokušajem iskrenijeg i trajnijeg vezivanja činovničkog staleža za državnu vlast, a mnogo su uradili i na formalnom ozakonjavanju uzvišenog položaja policijske vlasti nad narodom. Policija je u periodu vladavine ustavobranitelja činila celokupnu državnu upravu u Srbiji, obavljajući osim strogo policijskih i brojne političke, ekonomske, vojne, sanitetske i finansijske dužnosti.

Poseban značaj u policijskoj strukturi Kneževine Srbije imala je prestonička policija, u nekoliko navrata regulisana Miloševim propisima. Ustavobranitelji su ubrzo po preuzimanju vlasti organizaciju i nadležnosti policije varoši Beograda prilagodili sopstvenim potrebama. Uredba o dužnostima Uprave varoši Beograda iz 1840. u ovom radu analizira se u sklopu širih društveno-političkih prilika, kao deo ustavobraniteljskih mera usmerenih na ograničavanje vlasti kneza u korist Saveta, ali i kao deo nastojanja da se Srbija pravnim uobličavanjem vlasti, pa i policijske, transformiše u modernu državu.

1. Zakonodavna aktivnost ustavobranitelja i knez Mihailo

Ustav Knjažestva Srbije od 1838, poznat kao „turski ustav“, obnarodovan sultanskim hatišerifom u decembru 1838, formalno je važio do 1869.⁷ Vrhovna vlast kneza je ustavom znatno ograničena u korist Državnog sovjeta. Osnovna ideja tvoraca ustava bila je da se uvede ograničena ustavna monarhija sa znatno smanjenom ulogom kneza, ali to ograničenje vladalačke vlasti nije pretpostavljalo ni punu demokratizaciju vlasti ni obezbeđivanje klasičnih demokratskih prava i sloboda građana.

Ustavom predviđen princip podele vlasti nije dosledno sproveden, jer je izostalo razgraničenje između zakonodavne i izvršne vlasti koje su pripadale knezu i Sovjetu. Knez je zakonodavnu vlast delio sa Sovjetom, a umesto vrhovne izvršne vlasti imao je pravo da postavlja sovjetnike i činovnike, izdaje im naredbe i uputstva. Sovjet od 17 sovjetnika je po ustavu zakonodavni organ zajedno sa knezom, ali ima i izvršnu vlast: ovlašćen je da određuje plate činovnicima i uvodi nova zvanja, da kontroliše rad ministara i donosi budžet. Vladu su činili ministri unutrašnjih poslova, pravde i finansija koje je postavljao od kneza, ali pod kontrolom Sovjeta.⁸ Činovnici su po ustavu dobili status državnih organa, nisu mogli izgubiti službu ni biti degradirani bez sudske presude a izuzeti su i od telesnog kažnjavanja.

Odredbom po kojoj nijedna uredba ni naredba nije mogla biti izdata bez saglasnosti Sovjeta, a naročito odredbom o stalnosti i nepokretnosti sovjetnika, suštinski je

6 V. Jovanović, *Ministarstvo unutrašnjih dela Kraljevine Srbije (1882–1903)*, doktorska disertacija u rukopisu, odbranjena na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2005, str. 20.

7 Odredbe Turskog ustava o organizaciji vlasti faktički su stavljene van snage tzv. ustavnim zakonima donetim za vreme druge vladavine kneza Mihaila Obrenovića, ali je Ustav u celini ostao na snazi do donošenja novog Ustava 29. juna 1869. godine.

8 Sudska vlast odvojena je od zakonodavne i izvršne i poverena sudovima. „Očigledno je da Miloševoj opoziciji striktan princip podele vlasti nije odgovarao, jer bi ostavio neokrnjenu izvršnu vlast knezu“. Lj. Kandić, *Ustav od 1838. godine („Turski ustav“)*, objavljeno u *Ustavi Kneževine i Kraljevine Srbije 1835–1903*, SANU Izvori srpskog prava VIII, Beograd, 1988, str. 65.

obezvredjen niz ustavom predviđenih funkcija kneževе vlasti. Ustavobranitelji se nisu zadovoljili ovom pobedom, već su preduzeli mere da dodatno osiguraju stečene pozicije. U aprilu 1839. doneto je Ustrojstvo Državnog sovjeta koje je propisivalo da se ministri postavljaju na predlog Sovjeta i to iz reda državnih sovjetnika, čime je suspendovano kneževо ustavno pravo izbora ministara. Odredbom koja je Sovjetu dala pravo tumačenja zakona narušena je ustavna ravnoteža zakonodavnih činilaca na štetu kneza. Faktički razvlašćen, knez Miloš je nakon neuspelog pokušaja da bunom preokrene situaciju u svoju korist, početkom juna 1839. podneo ostavku i otišao iz Srbije.

Ustavom je ustanovljeno Ministarstvo unutrašnjih dela i određene nadležnosti ministra unutrašnjih dela: „Djela policije, Karantina, izdavanje nalog Knjažeski vlastima Okružija Zemaljski, upravljenje zavedenija obštepolezni i pošta; sodržanije velikih drumova; i izveršenije uredba kasatelno voinstva garnizona zemaljskog, sve ovo prinadležat' će Sanovniku, opredjelenomu za djela vnutrenja“.⁹ Popečiteljstvo vnutreni dela je Ustrojenijem centralnog pravlenija Knjažestva Srbskog od 29. maja 1839. podeljeno na tri odeljenja: policajno-ekonomičesko, karantinsko sa sanitetom i vojeno.¹⁰ Policajno-ekonomičeskom odeljenju koje je bilo nadležno za izvršenje i nadzor nad svime što se tiče zemaljskog poretka, mira i bezbednosti uopšte bila su podređena sva okružna načelstva (Srbija je ustavom bila administrativno podeljena na 17 okruga). Dužnosti ovog odeljenja bile su: izdavanje uputstava radi tačnosti izdavanja i pregledanja pasoša, istrebljivanje skitnica, besposličara i prosjaka, upravljanje opštekorisnim zavodima, podizanje, ustrojavanje i nadzor nad poštama, održavanje drumova i puteva i mostova u dobrom stanju, uređenje seoskih i varoških opština, kao i primanje i otpuštanje iz srpskog državljanstva. Karantinsko-sanitetsko odeljenje bilo je nadležno za preduzimanje svega što bi služilo odbrani i zaštiti narodnog života i zdravlja, a naročito: uvođenje, uređenje i nadzor nad karantinima protiv kuge, nadzor nad bolnicama, staranje o podizanju apoteka, postavljanju lekara i babica i sprečavanje prevara i zloupotreba sa lekovima. Vojeno odeljenje staralo se o izvršavanju uredbi koje se tiču zemaljske vojske zadužene za održavanje unutrašnjeg mira i poretka, kao i unutrašnje i pogranične bezbednosti.

Obavljanje policijskih poslova ustav je poverio okružnim i sreskim načelnicima sa njihovim policijama. Prema Ustrojstvu okružni načelstva i glavnim dužnostima sreskih načelnika iz 1839, okružni načelnik je radi obavljanja poverenih mu poslova imao jednog pomoćnika, jednog pisara, jednog kaznačaja (blagajnika) i određen broj činovnika; bio je dužan izvršavati naloge centralnih državnih organa koji se odnose na sva dela unutrašnje uprave i izveštaje slati ministru unutrašnjih dela. Sreski načelnik je sa jednim pisarom i određenim brojem pandura bio dužan čuvati sela od svakog napada, štiti narod od „zlohотnika, skitnica i razvraštени“, pregledati pasoše svih lica koja ulaze ili izlaze iz sreza i nadzirati seoske (primiritelne) sudove; izveštaje o stanju u srezu slao je okružnom načelniku.¹¹

Policijske poslove obavljala su još i sela i opštine, čije su nadležnosti detaljnije propisane Ustrojenijem opština donetim u julu 1839. Opštine su bile podeljene u tri klase.

9 S. Stojičić, *Državnopravna istorija srpskog naroda, Istorijske sveske*, Niš, 2002, str. 146.

10 Policajno-ekonomičesko odeljenje imalo je načelnika, sekretara, protokolistu, registratora i dva stolonačelnika (koncipiste), karantinsko-sanitetsko načelnika, stolonačelnika, protokolistu i registratora, a vojno načelnik, stolonačelnik i protokolista koji je istovremeno i registrator. *Zbornik zakona i uredaba u Kneževini i Kraljevini Srbiji*, I, str. 38–57.

11 *Ustrojenije okružni načelstva i glavne dužnosti sreskih načelnika* u: Policijski zbornik zakona, uredaba i raspisa u Kraljevini Srbiji, Beograd, 1905, str. 6.

U prvoj klasi bila je beogradska opština čiji je predsednik ujedno bio i upravitelj varoši. Pored sudske vlasti, on je vršio i policijsku vlast sa personalom dodeljenim mu radi obavljanja poverenih mu poslova. Upravnik varoši bio je zadužen za očuvanje javnog reda i mira, lične i imovinske bezbednosti, opšteg zdravlja i čistote varoši.¹² Slične nadležnosti imali su i upravitelji opština druge klase (sve okružne varoši) i opština treće klase (sve seoske opštine).¹³

Abdikacijom kneza Miloša ustavobranitelji su se oslobodili svog najopasnijeg protivnika, ali ne i dinastije Obrenović. Miloša je na položaju kneza nasledio najstariji sin Milan, čija je bolest što ustavobraniteljima poslužila kao povod da obrazuju Namesništvo.¹⁴ Knez Milan je umro tri nedelje posle očeve abdikacije, a na presto je po redu nasleđa trebalo da dođe Milošev mlađi sin Mihailo koji se nalazio na očevom imanju u Vlaškoj. Pre povratka u zemlju knez Mihailo je pokušao da obezbedi rusku podršku za eventualnu izmenu pojedinih odredbi ustava i ustrojstva sovjeta, što mu nije pošlo za rukom, a kada je u aprilu 1840. stigao u Srbiju položaj ustavobranitelja je već bio učvršćen.

Tokom devetomesečne vladavine Namesništva ustavobranitelji su najpre finansijskim olakšicama zadovoljili narodne želje podnete na skupštini održanoj u junu 1839, a zatim su u narod uputili „ustavno-tolkovatelnu komisiju“ koja je pod izgovorom tumačenja ustava agitovala protiv Obrenovića. Posebnu pažnju ustavobranitelji su posvetili i pridobijanju vojske i činovnika u unutrašnjosti, te su u vreme Mihailovog dolaska u zemlju već imali snažnu struju svojih pristalica, što im je omogućilo da odmah stupe u borbu protiv mladog kneza. Na Skupštini sazvanoj radi objavljivanja berata o kneževom potvrđenju¹⁵ došlo je do oštrog sukoba, a nova agitacija protiv Mihaila razvila se i na narednoj Skupštini u julu 1840. povodom dolaska Portinog komesara određenog da izmiri kneza i ustavobranitelje.¹⁶

Svoj i inače nestabilan položaj knez Mihailo pogoršao je ukidanjem i izmenom finansijskih propisa pomoću kojih su ustavobranitelji stekli popularnost u narodu. Upravo će ove odluke biti najjače agitaciono oružje ustavobranitelja u podizanju naroda na bunu protiv režima kneza Mihaila. Istovremeno, proganjanjem pristalica svoga oca, knez Mihailo je dodatno podelio ionako oslabljene redove obrenovićevaca. Njegova pomirljiva politika rezultirala je lošim izborom najbližih saradnika,¹⁷ a nacionalna politika zameranjem Turcima. Kada prilike za bunu budu sazrele, Vučić će povesti vojsku iz Kragujevca u konačni obračun sa knezom, koja će se završiti zbacivanjem kneza prinuđenog da 26. avgusta 1842. napusti Srbiju.

12 Do 1867. godine, kada su Turci Srbima predali gradove, među njima i Beograd, reč „grad“ označavala je vojnu tvrđavu na Kalemegdanu, a reč „varoš“ označavala je civilni deo naselja.

13 D. Alimpić, *Istorijski razvitak policijskih vlasti u Srbiji 1793–1869*, Beograd, 1905, str. 96.

14 U Namesništvo su ušli naistaknutiji ustavobraniteljski prvaci, Toma Vučić-Perišić i Avram Petronijević, kao i Milošev brat Jevrem koji nije imao većih mogućnosti da učestvuje u odlučivanju. D. Stranjaković, *Vučićeva buna*, posebna izdanja SKA CXII, Beograd, 1936, str. 18–19.

15 Kada je Mihailo oglašen za kneza, Porta je bila voljna da mu prizna naslednost kneževskog dostojanstva smatrajući da to proističe iz berata izdatog knezu Milošu 1830, ali je na nagovor Vučića i Petronijevića prihvatila tumačenje da je to pravo ograničeno na potomstvo Miloševog najstarijeg sina, a kako ga Milan nije imao, pravo se njegovom smrću ugasio. J. Miličević, Narodne skupštine u Srbiji 1839–1843. godine, *Zbornik Filozofskog fakulteta*, IV-1, 1957, str. 157–195.

16 D. Stranjaković, *Opus citatum*, str. 20–28.

17 U svojim pismima sinu Miloš je stalno isticao svoje rdavo mišljenje o Mihailovim ministrima. Primera radi, Miloša Bogičevića, pomoćnika ministra unutrašnjih dela, smatrao je običnim intrigantom. *Pismo Miloša Obrenovića knezu Mihailu Obrenoviću* od 7. februara 1841. Arhiv Srbije, Pokloni i otkupi, kutija CXXXVIII, 298.

Borba između kneza i ustavobranitelja koja je u početku Mihailove vladavine vođena na polju prava, nije mimoišla ni policijsku vlast. Najpre je izvršena intervencija u beogradskoj policiji, donošenjem Uredbe o dužnostima Uprave varoši Beograda. Za prestoničku policiju, koja je u Miloševo vreme iako još organizaciono neuobličena u zasebnu ustanovu¹⁸ imala poseban značaj zbog važnosti same varoši, i istovremeno bila podređena neposredno knezu,¹⁹ ustavobranitelji su bili veoma zainteresovani. Knez Mihailo je pod njihovim pritiskom naložio svom ministru unutrašnjih dela Cvetku Rajoviću da sačini detaljne odredbe o dužnostima upravitelja varoši Beograda,²⁰ posebno imajući u vidu da su mu kao bivšem upravitelju varoši Beograda zadaci ove službe bili dobro poznati.²¹ U jesen 1840. doneta je Uredba o dužnostima Uprave varoši Beograda u 30 tačaka,²² koja je sa izvesnim izmenama u pogledu davanja sve većih ovlašćenja upravniku, ostala na snazi u Srbiji tokom čitavog XIX veka.

2. Uredba o dužnostima Uprave varoši Beograda iz 1840. godine

Beograd je imao osobitu važnost u Srbiji, kako pre njenog uzdizanja u rang samoupravne Kneževine, tako i nakon toga. U njemu je od završetka Drugog srpskog ustanka 1815. do donošenja hatišerifa 1830. bilo sedište vrhovne turske uprave za ceo Beogradski pašaluk, a nakon priznanja prava Srbiji na nezavisnu unutrašnju upravu u njemu su ostali sultanov predstavnik i određeni broj turskih vojnika. Beograd je bio i važan međunarodni saobraćajni i trgovački čvor, a njegovom značaju doprinosila je i blizina austrijske granice. Sve to izdvajalo je Beograd od svih ostalih srpskih varoši, što je za iziskivalo detaljniju organizaciju i šire nadležnosti beogradske policije. Svestan toga i sam knez Miloš posvećivao je posebnu pažnju beogradskoj policiji, propisujući u nekoliko navrata i pravila za njen rad. Ni ustavobranitelji nisu propustili da donošenjem nekoliko propisa pravno uobličie prestoničku policiju. Knez Mihailo je 20. decembra 1841. u saglasnosti sa Državnim savetom rešio da se „Upraviteljstvo varoši Beograda ocepi od Primiritelnog suda i ono čisto po struci policajnoj dejstvuje“.²³ Punih godinu dana pre ovog ukaza kojim je Uprava varoši Beograda uzdignuta u rang državnog

18 B. Peruničić, *Beogradski sud*, Beograd, 1964, str. 505–506.

19 Po *Propisu po kome se Policija beogradska vladati i dužnosti svoje ispunjavati ima* od 13. aprila 1831. direktor beogradske policije zavisio je isključivo od kneza. Arhiv Srbije, Knjažeska kancelarija (KK), V, 88. Od ustanovljenja primiritelnih sudova na osnovu turskog ustava, beogradski primiritelni sud i varoška policija koordinirali su rad i funkcionisali zajedno, kao jedna institucija. Arhiv Srbije, Državni Savet, p. 62.

20 B. Peruničić, *Uprava varoši Beograda 1820–1912*, Beograd, 1970, str. 11.

21 Cvetko Rajović bio je direktor policije od 1831. do 1832, kada je upućen kao delegat ruskom caru i od 1835. do 1837, kada je postao ministar unutrašnjih dela. B. Bogdanović, *Dva veka policije u Srbiji*, Beograd, 2002, str. 27–30.

22 *Uredba* VN^o 1231/SN^o 857 od 1. novembra 1840. Arhiv Srbije, Ministarstvo unutrašnjih dela – Policajno odeljenje, XIII – 192 – 1840.

23 Od ovog izdvajanja Upravu varoši Beograda činili su upravitelj, dva policajca, pisar, četiri kvartalnika, jedan buljukbaša i jedanaest pandura. B. Bogdanović, *Opus citatum*, str. 30. Iz sačuvanih dokumenata vidi se da je već početkom 1847. godine Uprava varoši Beograda imala 66 članova. *Platnij spisak činovnika i služitelja Upraviteljstva varoši Beograda za mesec januar 1847. godine*, Istorijski arhiv Beograda (IAB), Uprava grada Beograda (UGB), 1847, kut. 8, br. 275. Krug delatnosti Uprave varoši Beograda širio se sa porastom ekonomske, vojničke i političke snage Srbije, a paralelno sa tim uvećavao se njen personal. Već 1849. godine Uprava je u svom sastavu imala: upravitelja, četiri člana (poručnika), sekretara, dva pisara, kaznačēja (blagajnika), dva praktikanta, pet kvartalnika, buljukbašu, apsandžiju, osamdeset pandura pešaka i pet pandura konjanika. Deset godina kasnije, oko 1860. godine, Uprava se sastojala od: upravitelja, sekretara, šest članova, inženjera, fizikusa (lekara), kaznačēja, osam pisara, terdžumana (prevodioca), sedam praktikanata, šest kvartalnika, dvanaest prepisčika, 120 žandarma, petnaest konjanika i deset građanskih služitelja. B. Peruničić, *Opus citatum*, str. 14–15.

nadleštva,²⁴ uzakonjena je Uredba kojom su detaljno regulisane dužnosti upravitelja varoši Beograda. Značaj ove uredbe iziskuje bližu analizu njene sadržine na način koji omogućava spoznaju o stepenu razvitka ustavobraniteljske pravne svesti. Upravo zbog toga se odredbe Uredbe analiziraju redom, bez intervencija koje bi bile u skladu da današnjom pravničkom sistematikom.

U prvoj tački Uredbe propisano je da je osnovna dužnost beogradske policije „da u varoši održava red, mir i bezbednost“. Ovu osnovnu policijsku dužnost upravnik varoši obavljao je uz pomoć personala koji mu je bio na raspolaganju, a koji su u vreme donošenja ovog propisa činili dva policajca, četiri kvartalnika, jedan buljukbaša i jedanaest pandura.²⁵

Drugom tačkom Uredbe policiji varoši Beograda stavljeno je u dužnost „da lopove i zločince hvata i predaje nadležnom sudu“. Ovom odredbom potvrđeno je već ranije izvršeno razgraničenje izvršne i sudske vlasti,²⁶ u smislu da je policija bila nadležna za hvatanje počinilaca kažnjivih dela čije je kažnjavanje bilo u isključivoj nadležnosti suda.

Treća i četvrta tačka Uredbe praktično su određivale funkciju beogradske policije kao tajne političke policije. Najpre je u trećoj tački propisano da je policija varoši Beograda dužna „da otkriva i sprečava tajne organizacije i društva“, a u četvrtoj tački predviđena je obaveza beogradske policije „da vodi nadzor nad svim strancima i došljacima, prati njihovo kretanje i snabdeva ih sa pasošem“.

U petoj tački Uredbe propisana je dužnost beogradske policije „da motri, da niko ne primi pod svoju strehu ili na konak, slugu i besposličara, koji nema odpusno pismo gazde kod koga je poslednji put služio, ili pak bilet policijski“. Ova odredba iz današnje perspektive može delovati suvišna, ali se njeno opravdanje nalazi u ondašnjim prilikama. Naime, funkcija „varoških policajca“ (gradskih policajaca) ustanovljena je 1828. godine na zahtev beogradskih trgovaca i zanatlija za većom ličnom i imovinskom bezbednošću. Esnaf varoši Beograda su u oktobru 1827. godine molili kneza Miloša da odobri rad varoškom policajcu Tanasiju Mitroviću, sa kojim bi se opština pogodila da obavlja taj posao za 50 groša mesečno. Uvažavajući ovaj zahtev knez je 16. maja 1828. godine naredio uspostavljanje naročite policije u Beogradu, koju su činila trojica policajaca i varoški kmet (tzv. policajmajstor) kome su na raspolaganju bili i turski noćni čuvari.²⁷ Stalne žalbe trgovaca na slabu revnost ovih turskih čuvara rezultirale su ukidanjem ove službe, umesto koje je uvedeno prvo ulično osvetljenje (deset fenjera raspoređenih po varoši) i angažovan veći broj srpskih pandura koji su redovno patrolirali po varoši. Dakle, pošto je svoj postanak praktično „dugovala“ upravo esnafima, beogradska policija je i kasnije zadržala ovu izvornu funkciju.

Šestom tačkom Uredbe bilo je propisano da se sluge moraju zaposliti u roku od pet dana od dana dolaska u Beograd, a u protivnom „policija će svakom od njih odrediti još jedan rok, pa ako ni posle toga roka ne bi pronašao posao, biće prognan“. Ova odredba u suštini je bila preventivnog karaktera, pošto je za cilj imala sprečavanje po-

24 Upraviteljstvo varoši Beograda bilo je smešteno na tadašnjem Dorćolu, u dnu Velike pijace, u današnjem Studentskom parku na mestu gde je Prirodno-matematički fakultet. S. Velmar-Janković, *Dorćol*, Beograd 1986, str. 47.

25 U vreme donošenja Uredbe upravnik varoši Beograda bio je major Mladen Žujović, koji je tu funkciju obavljao od 24. septembra 1840. do 1. januara 1842. godine. B. Peruničić, *Opus citatum*, str. 17.

26 Razgraničenje izvršne i sudske vlasti prvi put je izvršeno već pomenutim *Propisom po kom se Policija beogradska vladati i dužnosti svoje ispunjavati ima* od 13. aprila 1831.

27 Ove turske noćne čuvarke, tzv. pazvante, lokalni trgovci plaćali su 20–30 para po dućanu da čuvaju čaršiju „kako od vatre, tako i od svake opasnosti“. *Policija*, br. 6 od 15. marta 1914, str. 161.

jave besposlenih lica koja bi u nedostatku sredstava za obezbeđenje osnovnih životnih potreba mogli pribeći vršenju kažnjivih dela. U vezi sa njom, a u istom cilju, sedma tačka Uredbe stavljala je u dužnost beogradske policiji da „budno motri na badavdžije i razne skitnice“.

U osmoj tački Uredbe naloženo je policiji da hapsi „džandrljive i neobuzdane pijanice“ i predaje ih „sudu na kaštigu“. Ova odredba razumljiva je ako se ima u vidu da je i Beograd, iako prestonica, bio varoš u kojoj je još uvek preovladavao patrijarhalni moral na čije je oblikovanje bitno uticala crkva kao institucija. Iako je pijanstvo smatrano društveno neprihvatljivim ponašanjem sa stanovišta državne vlasti ono se moglo tolerisati do određenja granice, odnosno do trenutka kada postane uzrok društveno opasnog ponašanja. Naredbom da policija pomenuta lica predaje sudu na kažnjavanje ponovo je naglašeno razdvajanje izvršne i sudske vlasti.

Devetom tačkom Uredbe određeni su sastav i nadležnosti noćnih straža, uspostavljenih u cilju sprečavanja noćnih provala i krađa. Ove noćne straže, prema Uredbi, imale su biti sačinjene od „poverljivih žitelja“ i prolaziti „varoškim sokacima“. One su bile ovlašćene da, uz sadejstvo policije, „svako sumnjivo lice liše slobode, imalo ono fenjer ili nemalo“, a zatim takvo lice „predavati sudu na isleđenje“. Od učešća u ovim noćnim patrolama bili su izuzeti učitelji, sveštenici, činovnici, apotekari i članovi primiritelnih sudova. Istovremeno, desetom tačkom Uredbe propisano je da „stalne straže, sastavljene od pandura, čuvaće glavnu čaršiju od noćnih pohara“.

U jedanaestoj tački Uredbe predviđena je nadležnost beogradske policije u domenu ophođenja i vladanja građana varoši: „Policija će upućivati žitelje da prema varoškim kmetovima, činovnicima, sveštenstvu i starijim ljudima uopšte budu predusretljivi“, a isto tako će „u korenu suzbijati blud, razvrat, prostituciju, psovanje i lenjstvovanje“. I ova odredba je svoje izvorište imala u tradicionalno-patrijarhalnom moralu onovremenog srpskog društva.

Dvanaestom tačkom Uredbe propisane su dužnosti beogradske policije u funkciji sprovođenja u život Uredbe protiv požara.²⁸ Određeno je da će policija u sporazumu sa turskim vlastima nastojati: „da ljudi sa upaljenim lulama sokakom ne idu“, „da se vatre po sokacima, u mangalama ili po avlijama (na prelu) ne raspaljuju“, „da svaki vlasnik na svojoj bini (zgradi) odžak zidani ima i da zgrade ne budu pokrivene trskom ili krovinom“, kao i „da se deca vatrom ili barutom ne igraju, a fišekdžije sa svojim radnjama da budu izvan varoši“.

U trinaestoj tački Uredbe propisane su nadležnosti varoške policije u pogledu trgovine: „Policija će voditi kontrolu nad svim vrstama mera – kantar, aršinu, rifu, itd., koje moraju biti ispravne i snabdevene žigom Uprave varoši“. Dalje, „paziće da meso, hleb, zemičke, riba, voće i drugi proizvodi po radnjama i na pijacama budu sveži i dobrog kvaliteta“, a „nesavesne prodavce i prekupce privodiće sudu radi kažnjavanja“. Najzad, „ona će takođe motriti na ispravnost novca u opticaju“. Ove dužnosti razumljive su u kontekstu postanka beogradske policije, kao i njena dužnost propisana četrnaestom tačkom Uredbe: da pohvata i preda sudu na odgovornost prodavce i zanatlije koji bi

28 *Uredbu za gašenje požara* od 7. novembra 1834. propisao je ministar unutrašnjih dela Đorđe Protić po nalogu kneza Miloša, a njene odredbe o organizaciji gašenja požara u srpskim varošima, palankama i većim mestima imale su karakter preventive od požara.

„dogovorno pokušali da privremeno skriju proizvode, da bi ih kasnije uveli u promet i podigli im cene“.

Petnaestom tačkom Uredbe propisano je da „ako bi mehandžije pogrešno merile i varale goste prilikom naplaćivanja jela i pića, policija će im zatvoriti mehanu i predati ih sudu, pa kako on odluči“. S obzirom na broj kafana u Beogradu, a naročito imajući u vidu njihov značaj u društvenom životu varoši, razumljiv je interes državne vlasti da one posluju po propisanim pravilima i dobrim običajima.

U šesnaestoj tački Uredbe propisane su nadležnosti policije u oblasti zdravstvene zaštite žitelja varoši: „Posredstvom varoških kmetova i okružnog lekara, policija će češće pregledati pića po mehanama, pa ukoliko pronade da su pokvarena i štetna po čovečje zdravlje predaće vlasnika ovih proizvoda sudu i mehanu mu zatvoriti do izricanja presude“. Takođe u cilju zaštite zdravlja stanovnika i posetilaca Beograda, sedamnaestom tačkom Uredbe povereno je policiji varoši da se „zajedno s policijom i opštinarima“ stara o čistoći sokaka i avlija, radi čega „zahtevaće od svakog kućnog starešine da održava čistoću do polovine sokaka, u pravcu dokle mu plac njegov zahvata“. U nedostatku organizovane službe zdravstvene zaštite kakvu poznaju moderne države, u uslovima kada su zarazne bolesti bile relativno česta pojava, održavanje čistoće bila je osnovna preventivna mera koju su svi morali ispunjavati.

Osamnaestom tačkom Uredbe propisano je da su slučaj iznenadne, „naprasne“ smrti nekog lica ukućani dužni da odmah prijave policiji „koja će poslati doktora i jednog svog člana da ispitaju uzroke smrti, o čemu će zatim upravitelj varoši izvestiti Popečiteljstvo unutrašnjih dela“. I ova odredba je u suštini imala isti cilj kao prethodna – predohranu od potencijalne zaraze. Na ovakav zaključak upućuje propisana obaveza upravnika varoši da o svakom takvom slučaju obavesti Ministarstvo unutrašnjih dela.

Beogradska policija takođe je, prema devetnaestoj tački Uredbe, bila dužna „da na osnovu izveštaja varoškog lekara zabrani prodaju otrovnih materija i apotekarima naloži vođenje posebnog protokola u kome će beležiti: kome su i kad prodali otrovni es-pap“. Ova odredba uneta je u Uredbu u cilju sprečavanja zloupotreba otrovnih materija koje su, slično kao i danas, mogle pod određenim uslovima biti legalno korišćene za lečenje određenih bolesti.

Dvadesetom tačkom Uredbe propisano je da „upravitelj policije će naročito obratiti pažnju na žene koje vanbračno zatrudne, pa postoji opasnost da začetak utamane, ili novorođenče liše života“, koje treba da „odma uputi okružnom sudu i o tome izvesti Popečiteljstvo unutrašnjih dela“. Na unošenje ove odredbe u Uredbu ponovo je uticao javni moral, u ovom slučaju formiran na osnovu stava crkve koja nije tolerisala vanbračne zajednice, ali se protivila eliminaciji deteta začetog/rođenog iz takve zajednice.

U dvadeset i prvoj tački Uredbe propisano je: „policija će nastojati da opštini omogućiti nesmetano rukovođenje njenim dobrima i da ista dobra svi žitelji jednako uživaju“. Ovom odredbom je praktično beogradskoj policiji stavljeno u dužnost da sprečava svako neovlašćeno korišćenje opštinskih dobara na jednoj, i obezbedi da ih koriste sva ovlašćena lica, na drugoj strani.

Dvadeset i druga tačka Uredbe propisuje da je Uprava varoši Beograda dužna „da ima uvid u sve što se u varoši događa i da o tome podnosi raport Popečiteljstvu unutrašnjih dela svakih petnaest dana“, a „u slučaju nemira i sličnih događaja, ona će od-

mah izveštavati Popečiteljstvo, ne čekajući protek vremena od petnaest dana“. U prvom delu ove tačke sadržana je generalna odredba o obavezi policije da u svakom trenutku zna šta se u varoši događa, a u drugom delu propisana je obaveza upravnika varoši da o stanju u varoši izveštava Ministarstvo unutrašnjih dela (redovno dva puta mesečno ili vanredno kada situacija to zahteva).

U dvadeset i trećoj tački Uredbe propisane su nadležnosti upravnika varoši Beograda u izbornom procesu. U tom smislu, upravitelj varoške policije će „paziti da izbor varoških kmetova bude po volji većine, ali ne mešajući se u sam izbor“, a izabrane kmetove će potvrđivati dekretom koji će im predavati tek kada pred parohom i stanovnicima opštine polože Uredbom propisanu zakletvu: „Ja (ime rekavši) zaklinjem se bogom živim, da ću knjazu i otečestvu veran biti, da ću dužnosti zvanija moga sveto i nerušimo ispunjavati, ustava, zakona i uredbi zemaljski pridržavati se i svim silama nastojati da ij se i so varošani moji tačno pridržavaju; dalje, svega onoga kloniti se što bi na štetu pojedini lica ili celog obščestva išlo. I, najposle, da ću truditi se da među celim obščestvom mir, ljubav i soglasije carstvuje – tako da mogu dati odgovor na strašnom njegovom sudu, Amin!“.

Prema tački dvadeset i četvrtoj Uredbe, iako upravitelj varoši Beograda stoji neposredno pod Popečiteljstvom unutrašnjih dela, on je dužan „i naloge ostalih struka i popečiteljstava ispunjavati, u koliko ne bi prekoračili krug njihove delatnosti“. Međutim, „upravitelj se ne sme udaljiti od svog mesta na poziv ma kojeg popečiteljstva, državnog saveta ili samog vrhovnog kneza, dok za to ne dobije odobrenje Popečiteljstva unutrašnjih dela“, odnosno „može napustiti svoje mesto samo u slučaju sudskog poziva“. Dakle, upravitelj varoši Beograda dužan je ispunjavati naloge svih državnih nadležstava pod uslovom da njihovo izvršenje ne prevazilazi okvire njegove nadležnosti, ali je za svoj rad odgovoran isključivo resornom Ministarstvu bez čijeg se odobrenja ne sme udaljiti sa svog mesta bez obzira sa kog mesta bio pozvan (izuzetak je sudski poziv).

Dvadeset i petom tačkom Uredbe uopšteno je određeno da će upravitelj „neposredno sarađivati sa okružnim sudovima, kako po delima krivičnim, tako i po delima parničnim“. Ova odredba odražava ustavobraniteljsku svest o tome da razgraničenje izvršne i sudske vlasti ne znači istovremeno i njihovo potpuno odvajanje, odnosno svest da je i u uslovima nezavisnosti ove dve vlasti neophodna koordinacija rada policije i sudova.

U tački dvadeset i šestoj Uredbe propisana je tipična policijska dužnost upravitelja: „Čim bi saznao ili samo našao za zle namere nekoga, ili već izvršeni zločin, upravitelj će odmah takva lica hvatati i predavati sudu na isleđenje“. Osim hapšenja izvršilaca kažnjivih dela, upravitelj varoši bio je ovlašćen da hvata i lica za koja je postojao i najmanji stepen sumnje da su nameravala da počine kakvo kažnjivo delo. Ova odredba je očigledno otvarala mogućnost širokih zloupotreba, a kakva-takva garancija nađena je u obavezi da uhapšene predaje sudu koji je sprovođio istragu.

Dvadeset i sedmom tačkom Uredbe ponovo je posebno naglašeno razgraničenje između izvršne i sudske vlasti: „Upravitelj se neće mešati u presude sudova, a svakog parničara upućivaće nadležnom sudu, bez obzira da li su izvršiocima dela sa područja varoši ili iz nekog drugog mesta“.

U dvadeset i osmoj tački Uredbe sadržan je pokušaj da se rad beogradske policije liši eventualnih zloupotreba i obezbedi poštovanje lične slobode: upravitelj „ne sme

nijednog zločinca držati u zatvoru duže od 24 časa, nego će ga što pre predati sudu“. U situaciji kada se saznanje o činjenicama vezanim za izvršenje određenog kažnjivog dela (u slučaju da počinitelj nije uhvaćen na delu i da nema svedoka) moglo dobiti samo od osumnjičenog, priznanje je smatrano krunskim dokazom. Istovremeno, pod uticajem ideja Francuske revolucije, počelo se voditi računa i o načinu na koji je to priznanje dobijeno, te su tortura i svako drugo mučenje u svrhu iznuđivanja priznanja bili isključeni. Svesni neizgrađenosti građanske svesti društva u mladoj srpskoj državi iznikloj ispod petovekovnog taloga turskog ropstva pod knezom Milošem koji je za osnov svoje vladavine uzeo načelo samodržavlja, ustavobranitelji su pokušali da ograničavanjem vremena koje osumnjičeni može provesti u pritvoru umanje mogućnost da se do priznanja dođe nedozvoljenim načinom.

Dvadeset i devetom tačkom Uredbe propisana je nadležnost policije u privatno-pravnim odnosima građana. U slučaju da neki kućni starešina umre u varoši Beogradu, a nije ostavio testament ni punoletnog naslednika, „policija će odmah izvršiti popis imovine i obezbeđenje imanja, pa o tome izvestiti sud“. Ovaj iskorak iz domena javnopravnih policijskih ovlašćenja može se objasniti činjenicom da je proces izgradnje modernih državnih institucija u Srbiji u vreme donošenja ove Uredbe bio tek u začetku, te je obezbeđenje imovine lica umrlog bez naslednika (testamentarnog ili zakonskog) do odluke suda najlogičnije bilo poveriti policiji koja je prva saznavala za takav slučaj.

Najzad, u tridesetj tački Uredbe predviđeno je da će „po pitanju izdavanja pasoša za strane države i odnose sa inostranim vlastima i podanicima“ upravitelj dobijati uputstva od Početeljstva unutrašnjih dela. Imajući u vidu nesigurnost položaja još uvek mlade Kneževine, pitanja izdavanja tzv. zagrančnih pasoša, odnosno pasoša koji su izdavani srpskim državljanima radi putovanja u inostranstvo, kao i kontrole boravka i kretanja stranih državljana u Srbiji, bila su izvanredno značajna, posebno u gradu u kome su ta kretanja bila najživlja. U uslovima u kojima je bilo kakva pogreška mogla izazvati diplomatski incident međunarodnih razmera, bilo je nužno ograničiti nadležnosti upravnika varoši Beograda odredbom po kojoj je on u ovim poslovima imao postupati po uputstvima nadležnog Ministarstva.

Iz sačuvanih arhivskih dokumenata vidi se da je okvir nadležnosti Uprave varoši praktično bio širi nego što je predviđala Uredba iz 1840. godine i da je zasecao gotovo u sve pore društvenog života varoši.²⁹ Tako se Uprava brinula o redu i miru, o ličnoj i imovinskoj bezbednosti građana, vodila nadzor nad sumnjivim licima, putnicima, strancima i besposličarima, brinula se o bezbednosti saobraćaja i ispravnosti puteva, sokaka, ćuprija i kaldrme, pratila ispravnost rada mehandžija, kafedžija, kasapa i trgovaca, brinula o urednosti trgova i cenama proizvoda, učestvovala u rešavanju sporova između poverilaca i dužnika, popisivala i obezbeđivala imovinu umrlih i lica palih pod stečaj, suzbijala nemoral, pazila na ispravnost vodovoda, javnih česmi i uličnog osvetljenja, usmeravala razvitak naselja, preduzimala mere zaštite od požara, suzbijala svađe, nemire i bune, starala se o zdravlju građana i javnoj higijeni, izdavala naredbe o redu i poretku u varoši, izvršavala sudske odluke, brinula se o zatvoreniciima, vršila popis državnih i privatnih dobara na zahtev nadređenih vlasti, prikupljala državne prihode

²⁹ Sadržinu ovih dokumenata nije moguće izneti u radu ovog obima, ali je dovoljno samo pomenuti da je još Beogradski magistrat u Miloševo vreme bio odlučio da policija „radi održavanja poretka i mira šalje po jednog svog činovnika i po dva pandura na sve skupove, na balove i zabave, koji se u varoši održavaju. Nikola Tasić, *Istorija Beograda*, 2. Devetnaesti vek, „Poslednje godine vlade kneza Miloša Obrenovića“, Beograd 1995, str. 110.

od stanovništva, učestvovala u deobi varoških placeva za podizanje kuća na Vračaru, oko Batal-džamije, po Sava-mahali, Paliluli, Terazijama, pokraj bare Venecije, i najzad, vodila raznovrsnu prepisku – podnosila izveštaje nadležnim organima državne uprave i činila brojne predloge iz kruga svoje delatnosti. Iz sadržine pomenutih dokumenata jasno je da su Upravom varoši Beograda rukovodili istaknuti ljudi u koje su vladalac i vrhovna državna uprava imali naročito poverenje, što je svakako bila posledica već istaknutog značaja ovog nadleštva.

Zaključak

Ministarstvo unutrašnjih dela je u novovekovnoj Srbiji imalo nezamenljivu ulogu kako na polju ideologije i politike, tako i na polju administracije, ekonomije i socijalne politike. Praktično, sve do šezdesetih godina XIX veka delatnost ovog Ministarstva izjednačavana je sa celokupnom unutrašnjom upravom. U procesu izgrađivanja ustanova mlade srpske države posebna pažnja posvećivana je policiji, a u okviru nje je beogradska policija zbog naročitog značaja same varoši bila predmet posebnog interesovanja vrhovne državne uprave. Još je knez Miloš Obrenović prepoznao mnogostruku važnost beogradske policije i, iako nesklon bilo kakvim pisanim pravilima, njen rad regulisao donošenjem nekoliko propisa. Političko-policijski sistem koji je knez Miloš stvorio kombinovanjem tradicionalnih i savremenih elemenata nasledili su ustavobranitelji nakon njegove abdikacije. Faktički već izgrađenu beogradsku policiju ustavobranitelji su preuzeli uz intervenciju usmerenu na njeno izuzimanje iz kneževine nadležnosti i podređivanje resornom Ministarstvu unutrašnjih dela. Ova intervencija izvršena je donošenjem Uredbe o dužnostima upravitelja varoši Beograda 1840. godine, kojom je regulisan delokrug rada beogradske policije, a čija je suština bilo preuzimanje ovog nadleštva izuzetno značajnog za održanje uspostavljenog poretka. U prilog ovakvom zaključku idu i događaji iz 1858. godine u vezi sa održavanjem čuvene Svetoandrejske skupštine koja će okončati period ustavobraniteljske vladavine i vaspostaviti dinastiju Obrenović. U sklopu svoje široke zakonodavne aktivnosti u cilju pretvaranja Srbije od Miloševe apsolutne monarhije sa ideologijom XVIII veka u modernu državu putem izgradnje institucija pravne države, ustavobranitelji su 1841. godine formalno sankcionisali izdvajanje Uprave varoši Beograda u zasebno državno nadleštvo. Međutim, ideje francuske revolucije o modernoj građanskoj državi teško su mogle biti ostvarene u zemlji bez izgrađenog građanskog društva. Posledica je bilo sporo prerastanje policijske u pravnu državu, te je uprkos nastojanjima ustavobranitelja, pa i kasnijoj političkoj nadgradnji, sistem uspostavljen još u vreme prve vladavine kneza Miloša iskorišćavan tokom čitavog XIX veka bez većih promena, usavršavanja i ulaganja. Uredba o dužnostima upravnika varoši Beograda iz 1840. godine upravo se i mora analizirati u okviru društveno-političkih prilika u onovremenoj Srbiji. Posmatrana na ovaj način, kao deo celine pravnih propisa kojima je tada vladajuća politička elita uređivala izvršnu vlast, Uredba potvrđuje zaključak da su ustavobranitelji mnogo postigli u smislu formalnog ozakonjivanja uzvišene policijske vlasti nad narodom, ali su usled objektivno ograničavajućih činilaca slabo razvili sistem kontrole aparata izvršne vlasti. Istovremeno, donošenje Uredbe kojom se rad policije varoši Beograda stavlja u pravne okvire samo dve godine nakon donošenja najvišeg pravnog akta Kneževine Srbije, potvrđuje zaključak o značaju prestoničke policije.

Literatura

1. Alimpić, D; *Istorijski razvitak policijskih vlasti u Srbiji 1793–1869*, Beograd 1905.
2. Bogdanović, B; *Dva veka policije u Srbiji*, Beograd, 2002, str. 27–30.
3. Velmar-Janković, S; *Dorćol*, Beograd 1986,
4. Jovanović, V; *Ministarstvo unutrašnjih dela Kraljevine Srbije (1882–1903)*, doktorska disertacija u rukopisu, odbranjena na Filozofskom fakultetu u Beogradu 2005.
5. Kandić, Lj; *Ustav od 1838. godine („Turski ustav“)*, u *Ustavi Kneževine i Kraljevine Srbije 1835–1903*, SANU Izvori srpskog prava VIII, Beograd, 1988, str. 61–79.
6. Ljušić, R; *Kneževina Srbija 1830–1839*, Beograd 1988, str. 221.
7. Milićević, J; *Narodne skupštine u Srbiji 1839–1843. godine*, Zbornik Filozofskog fakulteta, IV-1, 1957, str. 157–195.
8. Milosavljević, B; *Uvod u policijske nauke*, Beograd 1994.
9. Peruničić, B; *Beogradski sud*, Beograd, 1964.
10. Peruničić, B; *Uprava varoši Beograda 1820–1912*, Beograd, 1970.
11. *Pismo Miloša Obrenovića knezu Mihailu Obrenoviću* od 7. februara 1841. Arhiv Srbije, Pokloni i otkupi, kutija CXXXVIII, 298.
12. *Platniji spisak činovnika i služitelja Upraviteljstva varoši Beograda za mesec januar 1847. godine*, Istorijski arhiv Beograda (IAB), Uprava grada Beograda (UGB), 1847, kut. 8, br. 275.
13. *Policija*, br. 6 od 15. marta 1914.
14. *Propis po kome se Policija beogradska vladati i dužnosti svoje ispunjavati ima* od 13. aprila 1831. Arhiv Srbije, Knjažeska kancelarija, V, 88., up. i Državni Savet, p. 62.
15. Stojičić, S.; *Borbe za skupštinski sistem u Srbiji 19. veka*, objavljeno u *Srbija 1804–2004*, Niš, 2005, str. 89–131.
16. Stojičić, S; *Državnopravna istorija srpskog naroda, Istorijske sveske*, Niš 2002.
17. Stranjaković, D; *Vučičeva buna*, posebna izdanja SKA CXII, Beograd, 1936, str. 18–19.
18. Tasić, N; *Istorija Beograda*, 2. Devetnaesti vek, „Poslednje godine vlade kneza Miloša Obrenovića“, Beograd 1995.
19. *Uredba za gašenje požra* od 7. novembra 1834, *Novine Srbske*, br. 1 od 5. januara 1835.
20. *Uredba VN^o 1231/SN^o 857* od 1. novembra 1840. Arhiv Srbije, Ministarstvo unutrašnjih dela – Policajno odeljenje, XIII – 192 – 1840.
21. *Ustrojenije okružni načelstva i glavne dužnosti srezskih načelnika* u: *Policijski zbornik zakona, uredaba i raspisa u Kraljevini Srbiji*, Beograd 1905.
22. *Ustrojenije centralnog pravlenija Knjažestva Srbskog od 29. maja 1839.* u: *Zbornik zakona i uredaba u Kneževini i Kraljevini Srbiji*, I, 38–57.

THE BELGRADE TOWN POLICE
IN THE PERIOD OF THE ESTABLISHMENT OF
THE CONSTITUTIONALISTS' GOVERNMENT

Ivana Krstic Mistrizdelovic

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Miroslav Radojicic

Doctoral School on Safety and Security Sciences
Óbuda University, Budapest, Hungary

Summary

Prince Mihailo Obrenovic took over the administration of the country in the significantly altered the constitutional situation, created by the adoption of the Constitution of 1838 and the departure of Serbian Prince Milos 1839. Constitution ensured the supremacy of the State Council as an oligarchic body of the prince in the adoption of new legislation expanded and contrary to the constitution. Gradual narrowing and even abolishing competences of prince in the legislative and executive branches Constitutionalists are aimed to ensure the constitutionally established order. One of the measures taken to this aim was the adoption of regulations by which the Belgrade police under the control of Constitutionalist Party. The Belgrade police which in the time of Miloš rule was subordinated directly to the prince, by the Decree of 1840 came under the jurisdiction of the competent ministry. The contents of the this Decree that remained in Serbia in force throughout the nineteenth century shows how wide was the scope of its work. Specifically, the Board took care of law and order, personal safety or property of citizens, conducted surveillance of suspicious persons, travelers, foreigners and idles, worried about traffic safety and the safety of roads, alleys, and cobblestone bridge, followed the proper operation of the innkeepers, butchers and traders worried about neatness squares and product prices, participated in the settlement of disputes between creditors and debtors, secured and numbered the property of deceased persons and fallen into bankruptcy, suppress immorality, watch the correctness water supply, public fountains and street lighting, directing the development of settlements, undertook measures to protect against fire, suppressing the fights, riots and rebellions, took care of the health of citizens and public hygiene, issued an order on line and order in the town, enforce court decisions, took care of the prisoners, carried a list of public and private property at the request of his superiors authorities , state revenues collected from the population, participated in the division of the borough plots for raising houses in the area of Batal mosque, in Sava-waving, Palilula, Terazije, past ponds Venice, and finally led to a variety of correspondence – submitted reports to the competent organs of the state administration and consisted of a number of proposals from the circle of their activity. On

the other hand, the Decree on the duties of the administration of the City of Belgrade in 1840 must be seen as part of a comprehensive legislative activities Constitutionalist aimed at establishing a highly branched and durable state organization. As part of the whole legal regulations governing the then ruling political elites govern executive, Regulation confirms the conclusion that the Constitutionalist have achieved a lot in terms of formal legislate lofty police power over the people, but failed to sufficiently develop the system control apparatus of executive power. In addition to subjective, there are objective factors that limited Constitutionalist efforts in this direction. Ideas of modern civil state objectively could not be quickly accepted in the still traditional-patriarchal Serbian society.

METODA ZA BRZU EKSTRAKCIJU KANABINOIDA IZ KANABISA MIKROTALASNIM ZAGREVANJEM

Biljana Koturević *

Ana Branković **

Kriminalističko-policijska akademija, Beograd

Sažetak

Forenzička identifikacija aktivnih supstanci iz kanabisa i njenih produkata (marihuana, hašiš, hašiš ulje) sastoji se u određivanju sadržaja glavnog psihoaktivnog kanabinoida Δ^9 -tetrahidrokanabinola, produkta degradacije kanabinola i nepsihoaktivnog kanabidiola. Tehnika ekstrakcije predstavlja jedan od prvih koraka laboratorijskog izolovanja biljnog materijala, te je stoga, razvoj novih, efikasnijih metoda ekstrakcije izuzetno važan za sprovođenje forenzičkih analiza. Potencijalna alternativa konvencionalnim metodama ekstrakcije jeste ekstrakcija pod uticajem mikrotalasa, odnosno mikrotalasnim zagrevanjem. U ovom radu opisan je mehanizam mikrotalasnog zagrevanja i kroz primere njegove primene u ekstrakciji organskih jedinjenja iz biljnog materijala, istaknute su prednosti ove relativno nove ekstrakcione tehnike u poređenju sa konvencionalnom ekstrakcijom. Opisom jednostavne i brze metode ekstrakcije, mikrotalasnim zagrevanjem, prikazana je mogućnost njene primene u forenzičkoj identifikaciji kanabisa.

Ključne reči: Kanabis, kanabinoidi, Δ^9 -tetrahidrokanabinol, mikrotalasna ekstrakcija.

Uvod

Kanabis, konoplja (lat. *cannabis sativa*) i njeni produkti (marihuana, hašiš, hašiš ulje) dugi niz godina predstavljaju najviše zloupotrebljavanu drogu u svetu.³ Prisustvo psihoaktivnog kanabinoida tetrahidrokanabinola (Δ^9 -THC), svrstao je ovu biljku u psihoaktivne supstance. Prema Zakonu o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama

* Spec., biljana.koturevic@kpa.edu.rs

** Docent, ana.brankovic@kpa.edu.rs

3 World Drug Report 2014, United Nations office on Drugs and crime, Vienna, str. 3.

Republike Srbije⁴, zabranjeno je posedovanje, uzgajanje i promet varijeteta konoplje koje mogu sadržati više od 0,3 % supstanci iz grupe tetrahidrokanabinola. Međutim, kako je konoplja korisna industrijska sirovina, važno je laboratorijskim analizama odrediti koncentraciju i odnos glavnih kanabinoida Δ^9 -THC-a i kanabidiola (CBD) i na osnovu toga napraviti razliku između konoplje industrijskog tipa i droge.

Forenzička analiza kanabisa i njenih produkata sastoji se iz pripreme uzorka, ekstrakcije kanabinoida i njihove identifikacije. Ekstrakcija biljnog materijala, odnosno izolacija i prečišćavanje organskih jedinjenja iz ispitivanog uzorka je jedan od prvih koraka u analizi biljnog materijala. Neadekvatna ekstrakcija može uticati na krajnji rezultat analize uprkos primeni najpreciznijih fizičko-hemijskih metoda za identifikaciju ekstrakta. U analizi biljnog materijala, uglavnom se primenjuju konvencionalne metode ekstrakcije, primenom rastvarača. Ovakve metode su često neefikasne u pogledu energetskog utroška, vremena, količine rastvarača i prinosa, stoga je razumljiva važnost stalnog razvoja novih, efikasnijih metoda ekstrakcije. Jedna od potencijalnih alternativa konvencionalnoj ekstrakciji, koja se sve više koristi u laboratorijskim uslovima je mikrotalasna ekstrakcija. Mikrotalasi se dugo primenjuju u prehrambenoj industriji, a zahvaljujući činjenici da pripadaju nejonizovanom zračenju koje ne uzrokuje promene u strukturi materije, našli su primenu i u ekstrakciji⁵

Cilj ovog rada je da kroz kratak teorijski opis mikrotalasnog zagrevanja i njegove primene u ekstrakciji organskih jedinjenja iz biljnog materijala, prikaže mogućnosti ove metode, kao i njene prednosti nad konvencionalnim metodama ekstrakcije u forenzičkoj identifikaciji aktivnih supstanci iz kanabisa.

1. Kanabis

Kanabis ili konoplja (lat. *Cannabis sativa*) je jedna od najstarijih biljnih kultura čija je namena višestruka. Koristi se kao industrijska sirovina, terapijsko sredstvo za ublažavanje bolova i mučnine, povećanje apetita itd., ali i kao droga.⁶ Ova jednogodišnja zeljasta biljka se veoma brzo razvija u sunčanim predelima i može dostići visinu do 5 m. Vegetacija mladih biljaka se intenzivno razvija tokom letnjih meseci, dok skraćanjem dana, po završetku leta, biljka cveta. Kanabis je dvodomna biljka. Muške jedinke su obično manjeg rasta, dok su ženske jedinke veće i sa karakterističnim cvetovima u vidu klasa.⁷

Potentnost kanabisa je određena koncentracijom osnovne psihoaktivne supstance Δ^9 -tetrahidrokanabinola (Δ^9 -THC)⁸, dok se na osnovu odnosa Δ^9 -THC-a i kanabidiola (CBD), može odrediti vrsta kanabisa tj. konoplje. Industrijski kanabis se odlikuje niskom koncentracijom Δ^9 -THC-a i visokom koncentracijom CBD-a. Kanabis uzgajan za zloupotrebu sadrži visoku koncentraciju Δ^9 -THC-a i nisku koncentraciju CBD-a.⁹ Biljke u čijem sastavu se nalazi manje od 0,3% THC-a su Zakonom o psihoaktivnim

4 *Sl. glasnik RS*, br. 99/2010, član 58.

5 M. Blekić; *et al*, Mikrovalna ekstrakcija bioaktivnih spojeva, *Croatian J. Food Sci. Technol.*, 3/2011, str. 33.

6 P. Wexler, *Encyclopedia of Toxicology*, USA, 2005, str. 405.

7 F. Grotenhermen; E. Russo, *Cannabis and Cannabinoids: Pharmacology, Toxicology, and Therapeutic*

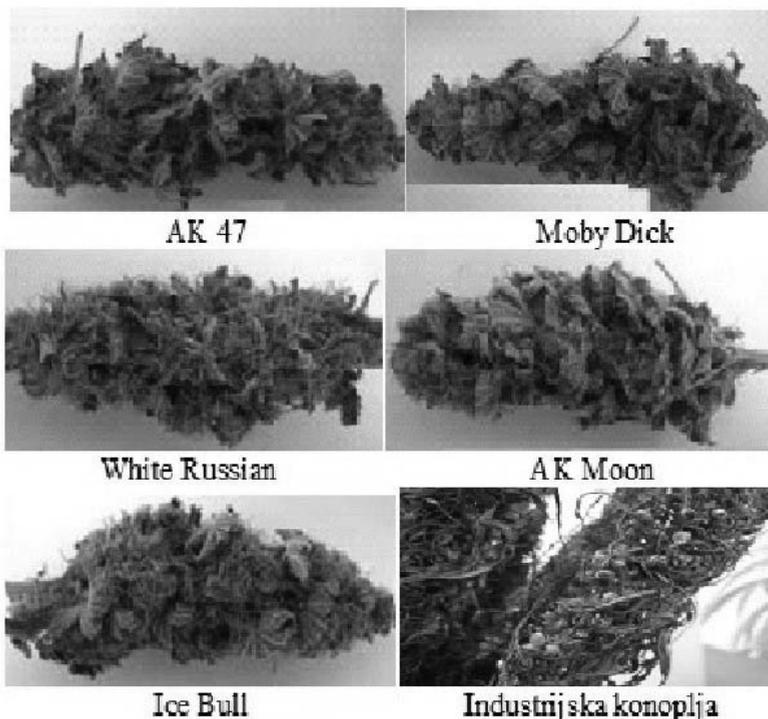
Potential, Psychology Press, Binghamton, US, 2002, str. 3–15.

8 I. G. Trofin, *et al*, Identification and characterization of special types of herbal cannabis, *U. P. B. Sci. Bull., Series B*, Vol. 74/2012, str. 119.

9 *Ibidem*, str. 120.

kontrolisanim supstancama Republike Srbije klasifikovane kao industrijske. Zakonom je dozvoljeno uzgajanje samo industrijskog kanabisa i to osobama sa posebnom dozvolom koju izdaje Ministarstvo poljoprivrede.¹⁰ Sadržaj Δ^9 -THC-a je najveći u osušenim cvetovima, listovima i stablu kanabisa i kreće se od 1–20%. Ovakav preparat biljke, poznatiji kao marihuana se zloupotrebljava pušenjem u vidu ručno pravljenih cigareta (džoint) ili udisanjem preko vodenih lula. U koncentrovanoj uljanoj smoli, hašišu, Δ^9 -THC prisutan je u koncentraciji od 5–20%.¹¹

Danas postoji veliki broj ilegalno proizvedenih hibridnih vrsta biljke *Cannabis sativa* u kojima je sadržaj Δ^9 -THC-a veći od 20%. Najpoznatiji hibridi su: AK 47, Moby Dick, White Russian, Ak Moon, Ice Bull, White Widow, itd.¹²

Slika 1. Hibridi biljke kanabis¹³

2. Hemijski sastav kanabisa

Hemijski sastav kanabisa je veoma kompleksan. U ovoj vrsti identifikovano je 489 hemijskih jedinjenja kao što su proteini, aminokiseline, ugljeni hidrati, masne kiseline, vitamini, flavonoidi, zbog čega je konoplja važna sirovina za proizvodnju hrane, tekstila, goriva, lepkova, itd. (tabela 1).¹⁴ Od ukupnog broja identifikovanih jedinjenja, 70

10 Sl. glasnik RS, br. 99/2010, član 60.

11 F. Grotenhermen; E. Russo, *op. cit.*, str. 11.

12 I. G. Trofin, et al, *op. cit.*, str. 124–125.

13 *Ibidem.*

14 E. Russo; M. A. ElSohly, *Chemical constituents of Cannabis*, Psychology Press, Binghamton, 2002, str. 27–30.

čine kanabinoidi¹⁵, od kojih je najpoznatiji psihoaktivni Δ^9 -tetrahidrokanabinol, zbog čega se kanabis veoma dugo zloupotrebljava kao droga.

Tabela 1. Hemijski sastav biljke kanabis¹⁶

Kanabinoidi	70
Nitro jedinjenja	27
Aminokiseline	18
Proteini, enzimi i glikoproteini	11
Ugljeni hidrati	34
Prosti alkoholi	7
Aldehidi	12
Ketoni	13
Kiseline	20
Masne kiseline	23
Estri i laktoni	13
Steroidi	11
Terpeni	120
Fenoli	25
Flavonoidi	23
Vitamini	1
Pigmenti	2
Elementi	9
Ugljovodonici	50
Ukupno	489

Kanabinoidi, kao i njihovi analozi i produkti su terpenoidna jedinjenja, a mogu se klasifikovati u 10 osnovnih strukturnih tipova (slika 2).¹⁷ Poznato je da se kanabinoidi sintetišu u kanabisu u formi 2-karboksi kiseline. Glavni prekursor iz koga nastaju svi ostali kanabinoidi je kanabigerol (CBG), odnosno kanabigerolna kiselina (CBGA). Iz CBGA u reakcijama katalizovanim odgovarajućim sintazama, nastaju: tetrahidrokanabinolna kiselina (Δ^9 -THCA), kanabidiolna kiselina (CBDA) i kanabihromenska kiselina (CBCA). Daljom oksidacijom THCA, nastaje kanabinolna kiselina (CBNA) (slika 3).¹⁸

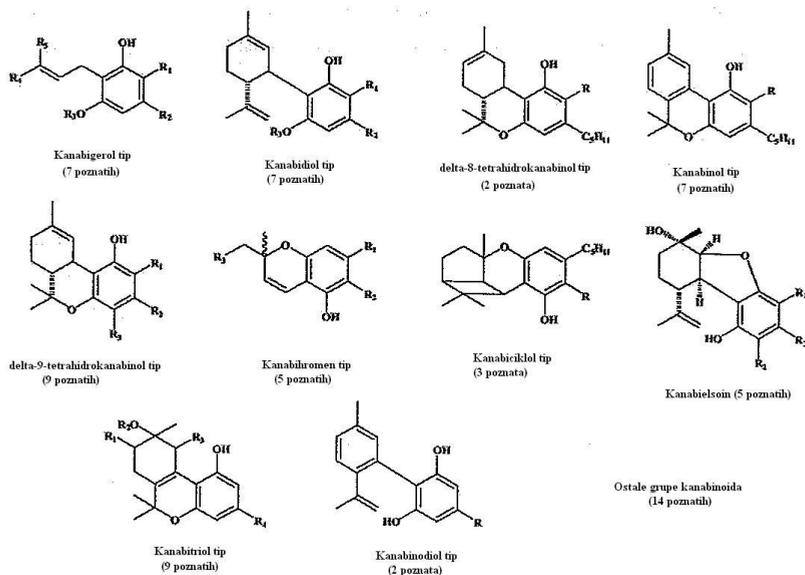
U kanabisu koji se zloupotrebljava kao droga, uglavnom se identifikuju sledeći kanabinoidi: Δ^9 -tetrahidrokanabinol (Δ^9 -THC), kanabinol (CBN), kanabidiol (CBD),

15 M. A. ElSohly; D. Slade, Chemical constituents of marijuana: The complex mixture of natural cannabinoids, *Life Science*, 78/2005, str. 540.

16 Prilagođeno prema: M. A. ElSohly; D. Slade, Chemical constituents of marijuana: The complex mixture of natural cannabinoids, *Life Science*, 78/2005, str. 544.

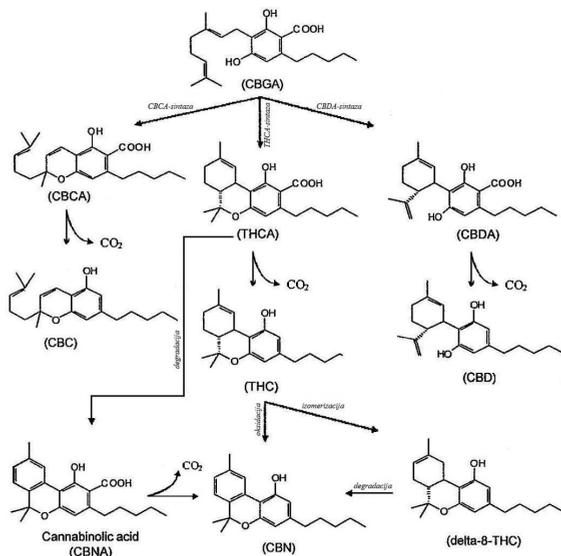
17 A. Hazekamp, *Cannabis review*, Leiden University, The Netherlands, 2009, str. 14.

18 *Ibidem*, str. 18–23.

Slika 2. Strukturni tipovi kanabinoida iz kanabisa¹⁹

kanabihromen (CBC), odnosno njihove 2-karboksilne kiseline. Δ^9 -THC je najviše izučavan kanabinoid koji poseduje psihoaktivna svojstva. Kao i ostali prirodni kanabinoidi, Δ^9 -THC nastaje dekarboksilacijom njegove 2-karboksilne kiseline (Δ^9 -THCA). Dalji proces transformacije podrazumeva oksidaciju Δ^9 -THC-a do CBN-a i izomerizaciju do Δ^8 -tetrahidrokanabinol-a (Δ^8 -THC), dok se Δ^9 -THCA dalje degradira do CBNA (slika 3).

Slika 3. Putevi biosinteze i degradacije osnovnih grupa kanabinoida²⁰

19 Prilagođeno prema: A. Hazekamp, *op. cit.*, str.14–19.

20 Prilagođeno prema: A. Hazekamp, *op. cit.*, str. 19.

Kanabinol (CBN) je slab psihoaktivni derivat Δ^9 -THC-a koji se u svežoj biljci retko nalazi, dok dužim stajanjem biljke na atmosferskom vazduhu nastaje oksidacijom Δ^9 -THC-a, čime se smanjuje potentnost kanabisa.²¹

Kanabidiol (CBD) je drugi najčešći kanabinoid prisutan u kanabisu koji takođe nastaje iz prekursora CBGA u reakciji koju katalizuje CBDA-sintaza i daljom dekarboksilacijom 2- karboksilne kiseline (CBDA). Pri ispitivanju dejstva marihuane na dobrovoljcima, zapaženo je da nepsihoaktivan CBD može redukovati dejstvo Δ^9 -THC-a.²² Kao što je već napomenuto, odnos CBD-a i Δ^9 -THC-a u konoplji je važan za razlikovanje industrijske vrste od vrste kanabisa proizvedenog za zloupotrebu. Pri analizi ilegalno uzgajanih hibrida kanabisa, odnos Δ^9 -THC/CBD je u opsegu od 54 do 66%.²³

3. Forenzička analiza kanabisa

Prema priručniku Ujedinjenih nacija²⁴, u većini evropskih zemalja za forenzičku identifikaciju kanabisa nije neophodna analiza kompletnog hemijskog sastava, odnosno za identifikaciju je dovoljno odrediti sadržaj glavnog psihoaktivnog kanabinoida Δ^9 -THC-a, zatim produkta njegove degradacije CBN-a i CBD-a. Na osnovu sadržaja ovih kanabinoida, može se odrediti tip kanabisa (industrijski tip ili droga).

Forenzičkoj analizi kanabisa prethodi složena priprema uzorka. Kanabinoide u svežoj biljci je potrebno sačuvati od dalje degradacije sušenjem biljnog materijala 2–3 dana.²⁵ Ekstrakcija kanabinoida iz osušenog biljnog materijala se uglavnom vrši konvencionalnom metodom, odnosno ekstrakcijom pomoću rastvarača. Kako su kanabinoide nerastvorni u vodi, ali rastvorni u organskim rastvaračima, za njihovu ekstrakciju se uglavnom koriste: metanol, etanol, petrol-etar, n-heksan, toluen, hloroform ili kombinacija rastvarača, npr. metanol/hloroform. Ovako ekstrahovane kanabinoide u forenzičkim laboratorijama je moguće analizirati brojnim metodama, od kojih se uglavnom koriste gasna hromatografija (GC) ili tečna hromatografija visokih performansi (HPLC) povezane sa odgovarajućim detektorima (maseni spektrometar (MS) ili plameno jonizacioni detektor (FID)). Međutim, za određivanje ukupnog Δ^9 -THC-a, koji se sastoji iz slobodnog Δ^9 -THC-a i Δ^9 -THC-a nastalog dekarboksilacijom Δ^9 -THCA, pre hromatografije potrebno je izvršiti dekarboksilaciju, zagrevanjem ekstrakta na 150°C²⁶

Ovakav vid pripreme uzorka kanabisa može trajati nekoliko dana, dok sama ekstrakcija može trajati i do nekoliko časova. Iz tog razloga, danas se teži primeni novih tehnika koje će skratiti vreme ekstrakcije, smanjiti upotrebu rastvarača i povećati prinos ekstrakcije. Jedna od takvih metoda je mikrotalasna ekstrakcija (ME) koja se za potrebe sinteze i izolovanja biološki aktivnih jedinjenja iz biljnog materijala primenjuje od 1986. godine.²⁷

21 I. G. Trofin, et al, op. cit., str. 120.

22 A. W. Zuardi, et al., Cannabidiol, a Cannabis sativa constituent, as an antipsychotic drug, *Braz. J. Med. Biol. Res.*, 39/2006, str. 422.

23 I. G. Trofin, et al, op. cit., str. 128.

24 Recommended methods for the identification and analysis of cannabis and cannabis products, Laboratory and Scientific Section United Nations office on drugs and crime Vienna, United Nations, New York, 2009.

25 *Ibidem*.

26 I. G. Trofin, et al, op. cit., str. 121.

27 M. Blekić; R. A. Jambak; F. Chemat, op. cit., str. 33.

Prema podacima iz literature, ekstrakcija kanabinoida iz kanabisa se uglavnom izvodi konvencionalnom ekstrakcijom, upotrebom rastvarača.²⁸ U novije vreme za ekstrakciju kanabinoida se primenjuje i mikroekstrakcija na čvrstoj fazi (eng. *Solid-phase microextraction* – SPME)²⁹, ekstrakcija pomoću micela (eng. *Cloud point extraction* – CPE)³⁰, fokusirana ultrazvučna ekstrakcija (eng. *Focused ultrasound extraction* – FUSE) i ekstrakcija superkritičnim fluidima (eng. *Supercritical fluid extraction* – SFE).³¹

3.1. Teorija o mikrotalasnom zagrevanju

Mikrotalasno zračenje je nejonizujuće zračenje frekvencije između 300 MHz i 300 GHz, koje se sastoji iz dva oscilujuća, međusobno upravna polja, električnog i magnetnog.³² Mikrotalasno zagrevanje predstavlja dielektrično zagrevanje koje se zasniva na sposobnosti nekih supstanci da prevode elektromagnatno zračenje u toplotu. Sam proces zagrevanja mikrotalasima se može objasniti pomoću dva fenomena: jonska kondukcija i rotacija dipola. Pod uticajem električnog polja dolazi do elektroforetske migracije jona, odnosno do fenomena jonske kondukcije. Otpor rastvora koji se javlja pri migraciji jona generiše trenje koje dovodi do zagrevanja rastvora.³³ Drugi važan mehanizam zagrevanja je rotacija dipola. Pod uticajem mikrotalasa molekuli se orijentišu kako bi uskladili svoje kretanje sa pravcem električnog polja, dolazi do vibracije molekula i generisanja toplote uzrokovane trenjem.³⁴ Mikrotalasno zagrevanje se kao nekonvencionalni vid zagrevanja primenjuje u raznim oblastima: industriji, hemiji, biohemiji, medicini, itd. Brojni literaturni podaci pokazuju da se primenom mikrotalasa skraćuje vreme reakcije, povećava prinos i čistoća dobijenih produkata. Međutim i pored brojnih radova na temu primene mikrotalasa u hemiji, još uvek nije potpuno razjašnjeno kako mikrotalasi utiču na kinetiku hemijskih reakcija.³⁵ Danas je opšte prihvaćeno da uticaj mikrotalasnog zagrevanja na kinetiku hemijskih reakcija i fizičko-hemijskih procesa predstavlja kombinaciju termalnih (pregrevanje, vrele tačke, selektivno grejanje) i netermalnih, odnosno specifičnih mikrotalasnih efekata.³⁶ Termalni efekti koji se javljaju pri mikrotalasnom zagrevanju rezultat su inverzije transfera toplote, nehomogenosti magnetnog polja u uzorku i selektivne apsorpcije zračenja od strane polarnih jedinjenja.³⁷

28 S. Ameer, *et al*, Cloud point extraction of Δ^9 -tetrahydrocannabinol from cannabis resin, *Anal. Bioanal. Chem.*, 405/2013, str. 3117–3123.

29 D. W. Lachenmeier, *et al*, Application of tandem mass spectrometry combined with gas chromatography and headspace solid-phase dynamic extraction for the determination of drugs of abuse in hair samples, *Rapid Commun. Mass Spectrom.*, 17/2003, str. 472–478; R. Yang; W. Xie, Determination of cannabinoids in biological samples using a new solid phase micro-extraction membrane and liquid chromatography–mass spectrometry, *Forensic Science International*, 162/2006, str. 135–139.

30 S. Ameer, *et al*, op. cit.

31 J. Omar, Optimisation and characterisation of marihuana extracts obtained by supercritical fluid extraction and focused ultrasound extraction and retention time locking GC-MS, *J. Sep. Sci.*, 36/2013, str. 1397–1404.

32 M. A. M. Khraisheh; *et al*, Microwave and Air Drying I. Fundamental Considerations and Assumptions for the Simplified Thermal Calculations of Volumetric power Absorption, *J. Food Eng.*, 33/1997, str. 209.

33 S. Dawn Armstrong; *Microwave-Assisted Extraction for the Isolation of Trace Systemic Fungicides from Woody Plant Material*, doctoral dissertation, Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg, Virginia, 1999.

34 V. Mandal; Y. Mohan; S. Hemalatha, Microwave Assisted Extraction-An Innovative and Promising Extraction Tool for Medicinal Plant Research, *Pharmacology Reviews*, 1/2007, str. 8.

35 C. Kappe; A. Stadler; D. Dallinger, *Microwaves in Organic and Medicinal Chemistry-second edition*, Hoboken, USA, 2012, str. 18.

36 J. Jovanović; B. Adnađević, Kinetics of Isothermal Ethanol Adsorption onto a Carbon Molecular Sieve under Conventional and Microwave Heating, *Chem. Eng. Technol.*, 4/2012, str. 762.

37 B. Adnađević; J. Jovanović, *Hidrogelovi – sinteza, struktura i svojstva*, Beograd, 2014, str.47–48.

Jedan od termalnih efekata koji je karakterističan za mikrotalasno zagrevanje je tzv. pregrevanje (*eng. overheating*). Pojavu pregrevanja rastvarača, odnosno zagrevanja na temperaturu iznad tačke ključanja, bez pojave ključanja opisao je D. Baghurst.³⁸ X. Zhang³⁹ pretpostavio je postojanje drugog termalnog efekta koji se javlja pri mikrotalasnom zagrevanju, a koji je poznat kao vrele tačke (*eng. hot-spots*). Smatra se da ovaj efekat nastaje kao posledica nehomogenosti mikrotalasnog polja, usled čega se pojavljuju određene zone povišene temperature u uzorku. Mikrotalasno zagrevanje poseduje i termalni efekat poznat kao selektivno zagrevanje pojedinih faza u sistemu. Ovaj efekat je uočio K. D. Raner⁴⁰ na primeru korišćenja sistema dva rastvarača, od kojih jedan bolje apsorbuje mikrotalasnu energiju.

Za razliku od termalnih, pitanje postojanja specifičnih mikrotalasnih efekata je još uvek diskutabilno, a smatra se da ovi efekti nastaju kao posledica direktne interakcije električnog polja sa specifičnim molekulima u uzorku.⁴¹

3.2. Mikrotalasna ekstrakcija

Pod mikrotalasnom ekstrakcijom se podrazumeva metoda za izolovanje organskih jedinjenja iz analiziranog materijala, primenom mikrotalasnog zagrevanja.⁴² Za ekstrakciju primenom mikrotalasa razvijeni su specijalni mikrotalasni ekstraktori. Danas postoje dva komercijalno dostupna sistema za ME, a to su otvoren i zatvoren sistem (*eng. open-vessel, closed-vessel system*). U otvorenom sistemu ekstrakcija se vrši pri atmosferskom pritisku, dok se u zatvorenom sistemu ekstrakcija odigrava pri kontrolisanom pritisku i temperaturi. U otvorenom sistemu koji za uglavnom koristi za ekstrakciju, ekstrakcioni sud sa uzorkom i rastvaračem se izlaže direktnom dejstvu mikrotalasa (generisani magnetronom), pri kontrolisanim uslovima temperature i na atmosferskom pritisku. Temperatura u sistemu je kontrolisana mikrotalasnom snagom koja određuje količinu energije koja se prenosi na uzorak i koja se dalje konvertuje u toplotu. Snaga koja se u ovom sistemu postiže, kreće se od 0 do 300 W, a brzina zagrevanja je 2–6 °C/s. Praćenje postignute temperature se vrši preko temperaturnog senzora (infracrveni senzor ili sonda na bazi optičkih vlakana) (slika 4).⁴³

Mikrotalasnom ekstrakcijom se mogu izolovati jedinjenja iz svežeg uzorka, bez korišćenja rastvarača. Ovakav vid mikrotalasne ekstrakcije bez rastvarača (*Solvent-free microwave extraction – SFME*) predstavlja kombinaciju mikrotalasnog zagrevanja i suve destilacije. Kao ekstrakciona tehnika, SFME se može koristiti i za ekstrakciju jedinjenja osetljivih na visoke temperature (termoosetljivih jedinjenja), poput eteričnih ulja.⁴⁴ Ovakvi rezultati su prezentovani u i u radu M. Lucchesi i saradnika.⁴⁵

38 D. R. Baghurst; D. M. P. Mingos, Superheating effects associated with microwave dielectric heating, *J. Che. Soc. Chem. Commun.*, 9/1992, str. 674–677.

39 X. Zhang; D. O. Hayward; D. M. P. Mingos, Apperent equilibrium shifts hot-spot formation for catalytic reactions induced by microwave dielectric heating, *Chem. Commun.*, 9/1999, str. 975–976.

40 K. D. Raner, *et al*, A New Microwave Reactor for Batchwise Organic Synthesis, *J. Org. Chem.*, 60/1995, str. 2456–2460.

41 C. Kappe, *et al*, *op. cit.*, str. 18; A. Hoz; A. Diaz-Ortiz; A. Moreno, Microwaves in organic synthesis. Thermal and non-thermal microwave effects, *Chem. Soc. Rev.*, 34/2005, str. 164–178.

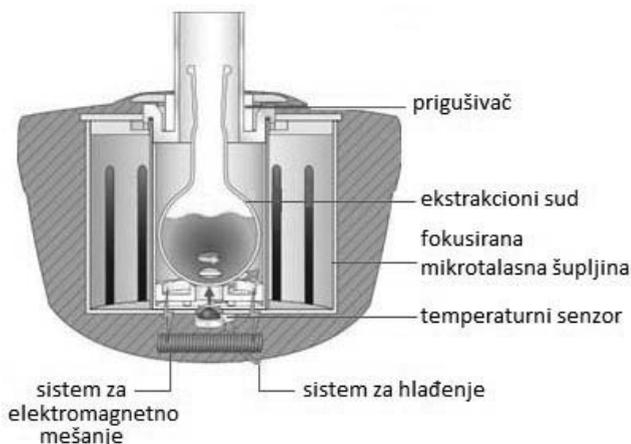
42 V. Mandal, *et al*, *op. cit.*, str. 9.

43 The latest in Microwave synthesis technology, Discover, CEM Corporation, 2010; V. Mandal; Y. Mohan; S. Hemalatha, *op. cit.*

44 M. Blekić, *et al*, *op. cit.*, str. 38.

45 M. E. Lucchesi; F. Chemat; J. Smadja, Solvent-free microwave extraction of essential oil from aromatic herbs comparison with conventional hydro-distillation, *J. Chrom. A*, 2/2004, str. 323–327.

Naime, poređenjem konvencionalne metode i SFME pri ekstrakciji eteričnih ulja iz bosiljka, majčine dušice i pitome nane, SFME se pokazala kao efikasnija u pogledu kraćeg vremena ekstrakcije (4,5 h pri KE i 30 min pri SFME), manje utrošenog biljnog materijala i većeg prinosa ekstrakcije.

Slika 4. Šema uređaja za mikrotalasnu ekstrakciju (otvoren sistem)⁴⁶

Kako bi ME bila što efikasnija, potrebno je pravilno razmotriti faktore koji utiču na proces ekstrakcije i na osnovu toga optimizovati uslove. Najznačajniji faktori koji utiču na proces ekstrakcije, odnosno na kinetiku i efikasnost mikrotalasne ekstrakcije su: priroda uzorka, izbor rastvarača, količinski odnos rastvarača i uzorka, temperatura, vreme ekstrakcije i mikrotalasna snaga.⁴⁷

Pri izboru rastvarača, odlučujuću ulogu ima sposobnost zagrevanja rastvarača pod uticajem mikrotalasa. Ova osobina rastvarača se može izraziti preko tangensa gubitaka ($\tan \delta$), koji predstavlja odnos između faktora gubitaka (ϵ'' -efikasnost konverzije apsorbovane energije u toplotu) i dielektrične konstante (ϵ' -sposobnost rastvarača da apsorbuje mikrotalasnu energiju):

Na taj način, veće vrednosti tangensa gubitaka kod nekih rastvarača su razlog njihovog boljeg zagrevanja pod uticajem mikrotalasa.⁴⁸ Drugi važan faktor koji može uticati na kinetiku i efikasnost ekstrakcije je temperatura. Zapaženo je da se povećanjem temperature efikasnost ME povećava. Međutim, pri ekstrakciji termoosetljivih supstanci, visoka temperatura može dovesti do degradacije ekstrahovanih jedinjenja.⁴⁹ Veličina čestica biljnog materijala takođe utiče na ME. Da veći stepen usitnjenosti biljnog materijala dovodi do efikasnije ekstrakcije, poredovano je i u radu M. Sony i saradnika⁵⁰, pri ekstrakciji fenolnih jedinjenja iz lišća gorke dinje. Ovakvi rezultati su

⁴⁶ The latest in Microwave synthesis technology, Discover, CEM Corporation, 2010.

⁴⁷ P. C. Veggi; J. Martinez; M. A. A. Meireles, Microwave-assisted Extraction for Bioactive Compounds, Theory Practice, Food Engineering Series 4, Springer Science+Business Media New York, 2013, str. 25–29.

⁴⁸ V. Mandal; Y. Mohan; S. Hemalatha, op. cit, str. 8.

⁴⁹ P. C. Veggi; J. Martinez; M. A. A. Meireles, op. cit., str. 28.

⁵⁰ M. Sony; S. Jain; C. P. S. Yadav, Optimization of microwave assisted extraction of phenolic compounds from *Momordica charantia* leaves, *Novel Science International Journal of Pharmaceutical Science*, 1/2012, str. 512.

objašnjeni činjenicom da se smanjenjem veličine čestica, dodirna površina između čvrstog materijala i rastvarača povećava, pa je prodor mikrotalasa bolji.

Kod velikog broja jedinjenja, ME se pokazala znatno efikasnijom od KE u pogledu vremena ekstrakcije, prinosa i utroška rastvarača. D. P. Fulzele i R. K. Satdive⁵¹ poredili su ME sa KE i ultrazvučnom pri ekstrakciji kamptotecina iz biljke (lat. *Nothapodytes foetida*). Rezultati su pokazali da je ME efikasnija u pogledu većeg prinosa i kraćeg vremena ekstrakcije (3 min), u odnosu na konvencionalnu (120 min) i ultrazvučnu ekstrakciju (30 min). C. Deng i saradnici⁵² su ME-om za znatno kraće vreme (20 min) i sa manjom količinom početnog uzorka (1 g) ekstrahovali kurkumol, kurdion i germakron iz biljke kurkuma, u odnosu na KE (6 h, 40 g). Do sličnih rezultata su došli i H. Y. Zhou i C. Z. Liu⁵³ pri ekstrakciji solanesola iz lišća duvana. ME je završena nakon 40 min, dok je KE trajala 180 min. Efikasnost SFME pri ekstrakciji esencijalnih ulja iz kumina prikazana je u radu Z. Wang i saradnika.⁵⁴ Njihovi rezultati su pokazali da se primenom mikrotalasnog zagrevanja može skratiti vreme ekstrakcije sa 180 min koliko je trajala KE, na 90 min, dok je kvalitet esencijalnih ulja ostao nepromenjen.

Prema saznanjima autora, u literaturi nema podataka o primeni mikrotalasa u ekstrakciji kanabinoida iz kanabisa. Takođe, jako malo istraživanja je izvedeno u pogledu razumevanja kinetike ekstrakcije kanabinoida, pa tako u literaturi nema dostupnih podataka o poređenju kinetike konvencionalne i mikrotalasnog zagrevanja ekstrakcije kanabinoida iz kanabisa.

Međutim, primena mikrotalasnog zagrevanja je opisana u procesu derivatizacije Δ^9 -THCA u biološkim uzorcima. Naime, De Brabanter i saradnici⁵⁵ poredili su konvencionalno i mikrotalasnog zagrevanje u procesu prevođenja Δ^9 -THCA u isparljiva etarska jedinjenja koja su zatim analizirana GC/MS-om. Rezultati su pokazali da je derivatizacija pri mikrotalasnog zagrevanju izvršena za 90 s, dok je pri konvencionalnom zagrevanju za isti korak bilo potrebno 30 min.

Primeri primene mikrotalasnog zagrevanja u ekstrakciji aktivnih supstanci iz biljnog materijala prikazani su u tabeli 2.

Tabela 2. Primeri mikrotalasnog zagrevanja

Biljni materijal	Analit	Rastvarač	Vreme ekstrakcije	Reference
Koren biljke (lat. <i>Salvia miltiorrhiza</i>)	diterpeni	etanol	2 min	[54]
Kora biljke (lat. <i>Eucommia ulmoides</i>)	genipozidinska i hlorogena kiselina	metanol:voda	40 s	[55]

51 D. P. Fulzele; R. K. Satdive, Comparison of techniques for the extraction of the anti-cancer drug camptothecin from *Nothapodytes foetida*, *J. Chromatography A*, 1063/2005, str. 9–13.

52 C. Deng, et al., Fast determination of curcuminol, curdione and germacrone in three species of *Curcuma* rhizomes by microwave-assisted extraction followed by headspace solid-phase microextraction and gas chromatography-mass spectrometry, *J. Chromatography A*, 1117/2006, str. 115–120.

53 H. Y. Zhou; C. Z. Liu, Microwave-assisted extraction of solanesol from tobacco leaves, *Journal of Chromatography A*, 1129/2006, str. 135–139.

54 Z. Wang Z, et al., Improved solvent-free microwave extraction of essential oil from dried *Cuminum cyminum* L. and *Zanthoxylum bungeanum* Maxim, *Journal of Chromatography A*, 1102/2006, str. 11–17

55 N. De Brabanter, et al, Fast quantification of 11-nor-D9-tetrahydrocannabinol-9-carboxylic acid (THCA) using microwave-accelerated derivatisation and gas chromatography-triple quadrupole mass spectrometry, *Forensic Science International* 224/2013, str. 90–95.

Cela biljka (lat. <i>Nothapodytes foetida</i>)	kamptotecin	etanol	3 min	[49]
Rizom biljke Kurkuma (lat. <i>Curcuma longa</i>)	kurkumol, kurdion i germakron	voda	4 min	[50]
Lišće duvana (lat. <i>Nicotiana tabacum</i>)	solanesol	heksan:etanol	40 min	[51]
Kumin (lat. <i>Cuminum cyminum</i>) i (lat. <i>Zanthoxylum bungeanum</i>)	esencijalno ulje	bez rastvarača	30 min	[52]
Osušena i usitnjena masa jabuke	pektin	hlorovodonična kiselina	20,8 min	[56]
Osušena kora biljke (lat. <i>Embellia ribes</i>)	empelin	aceton	80 s	[57]
Listovi zelenog čaja (lat. <i>Camellia sinensis</i>)	polifenoli i kofein	voda	3 min	[58]
Lavanda (lat. <i>Lavandula angustifolia</i>)	esencijalno ulje	bez rastvarača	35 min	[59]

Zaključak

Brojnim naučnim istraživanjima dokazano je da se mikrotalasna ekstrakcija može koristiti za ekstrakciju aktivnih supstanci iz organskih jedinjenja sa upotrebom polarnih/nepolarnih rastvarača ili bez nje. Ovakvi podaci ukazuju na mogućnost razvoja ME kao metode za brzo izolovanje glavnih kanabinoida iz kanabisa koja bi skratila složenu pripremu uzorka i samu forenzičku analizu znatno ubrzala. Takođe, metoda mikrotalasne ekstrakcije bez rastvarača može biti potencijalna alternativa konvencionalnim metodama u pripremi, odnosno sušenju, dekarboksilaciji i ekstrakciji kanabinoida iz svežeg biljnog materijala, koja bi se odigrala u jednom koraku. Ovako ekstrahovani kanabinoidi bi se potom mogli analizirati fizičko-hemijskim metodama bez potrebe za dodatnim prečišćavanjem ekstrakta ili uparavanjem rastvarača. Za pravilnu optimizaciju uslova mikrotalasne ekstrakcije kanabinoida iz kanabisa potrebna su dodatna istraživanja, ali kako se hemijska tehnologija ubrzano razvija, mikrotalasna ekstrakcija uskoro može postati ekstrakciona tehnika izbora u forenzičkoj identifikaciji aktivnih jedinjenja iz kanabisa.

Literatura

1. Abroomand Azar, P., Torabbeigib, M., Sharifana, A., Tehrania, M. S.; Chemical Composition and Antibacterial Activity of the Essential Oil of *Lavandula angustifolia* Isolated by Solvent Free Microwave Assisted Extraction and Hydrodistillation, *Journal of Food Biosciences and Technology*, 1/2011.
2. Adnađević, B; Jovanović, J; *Hidrogelovi-sinteza, struktura i svojstva*, Fakultet za fizičku hemiju, Beograd, 2014.
3. Ameer, S; et al. Cloud point extraction of Δ^9 -tetrahydrocannabinol from cannabis resin, *Anal. Bioanal. Chem.*, vol. 405.
4. Baghurst, D. R; Mingos, D. M. P; Superheating effects associated with microwave dielectric heating, *J. Che. Soc. Chem. Commun.*, 9/1992.
5. Blekić, M; Jambak, R. A; Chemat, F; Mikrovalna ekstrakcija bioaktivnih spojeva, *Croatian Journal of Food Science and Technology*, vol. 3, br. 1/2011.
6. Dawn A. S; *Microwave-Assisted Extraction for the Isolation of Trace Systemic Fungicides from Woody Plant Material*, doctoral dissertation, Virginia Polytechnic Institute and State University, Blacksburg, Virginia, 1999.
7. De Brabanter, N., Van Gansbeke, W., Hooghe, F., Van Eenoo, P; Fast quantification of 11-nor- Δ^9 -tetrahydrocannabinol-9-carboxylic acid (THCA) using microwave-accelerated derivatisation and gas chromatography–triple quadrupole mass spectrometry, *Forensic Science International*, vol. 224, br. 1–3/2013, str. 90–95.
8. Deng, C; et al; Fast determination of curcumin, curdione and germacrone in three species of *Curcuma* rhizomes by microwave-assisted extraction followed by head-space solid-phase microextraction and gas chromatography–mass spectrometry, *J. Chromatography A*, vol. 1117 br. 2/2006.
9. ElSohly, M. A; Slade, D; Chemical constituents of marijuana: The complex mixture of natural cannabinoids, *Life Science*, vol 78, br. 5/2005.
10. Fulzele, D. P; Satdive, R. K; Comparison of techniques for the extraction of the anti cancer drug camptothecin from *Nothapodytes foetida*, *J. Chromatography A*, vol. 1063 br. 1/2005.
11. Grotenhermen, F; Russo, E; *Cannabis and Cannabinoids: Pharmacology, Toxicology and Therapeutic Potential*, Psychology Press, Binghamton, US, 2002.
12. Hazekamp, A.; *Cannabis review*, Leiden University, The Netherlands, 2009.
13. Hoz, A; Diaz-Ortiz, A; Moreno, A; Microwaves in organic synthesis. Thermal and non-thermal microwave effects, *Chem. Soc. Rev.*, 34/2005.
14. Jovanović, J; Adnađević, B; Kinetics of Isothermal Ethanol Adsorption on to a Carbon Molecular Sieve under Conventional and Microwave Heating, *Chem. Eng. Technol.*, 4/2012.
15. Kappe, C; Stadler, A; Dallinger, D; *Microwaves in Organic and Medicinal Chemistry second edition*, Hoboken, USA, 2012.
16. Khraisheh, M. A. M; Cooper, R. J. T; Magee, A. R. T; Microwave and Air Drying I. Fundamental Considerations and Assumptions for the Simplified Thermal Calculations of Volumetric power Absorption, *Journal of Food Engineering* 33/1997.

17. Lachenmeier, D. W; Kroener, L; Musshoff, F; Madea, B; Application of tandem mass spectrometry combined with gas chromatography and headspace solid-phase dynamic extraction for the determination of drugs of abuse in hair samples, *Rapid communications in mass spectrometry*, vol. 17, br. 5/2003.
18. Latha, C; Microwave-assisted extraction of embelin from *Embelia ribes*, *Biotechnology letters*, , vol. 29, br.2/2007, Bangalore, India.
19. Li, D. C., Jiang, J. G.; Optimization of the microwave-assisted extraction conditions of tea polyphenols from green tea, *International Journal of Food Sciences and Nutrition*, vol. 61, br. 8/2010.
20. Li, H; Chen, B; Zhang, Z; Yao, S; Focused microwave-assisted solvent extraction and HPLC determination of effective constituents in *Eucommia ulmoides* Oliv. (*E. ulmoides*), *Talanta*, vol. 63, br. 3/2004.
21. Lucchesi, E; Chemat, F; Smadja, J; Solvent-free microwave extraction of essential oil from aromatic herbs: comparison with conventional hydro-distillation, *J. Chromatography A*, vol. 1043, br 2/2004.
22. Mandal, V; Mohan, Y; Hemalatha, S; Microwave Assisted Extraction-An Innovative and Promising Extraction Tool for Medicinal Plant Research, *Pharmacology Reviews*, vol. 1, br. 1/2007.
23. Manual for use by national drug analysis laboratories., *Recommended methods for the identification and analysis of cannabis and cannabis products*, Laboratory and Scientific Section United Nations office on drugs and crime Vienna, United Nations, New York, 2009.
24. Omar, J.; Optimisation and characterisation of marijuana extracts obtained by supercritical fluid extraction and focused ultrasound extraction and retention time locking GC-MS, *ournal of separation science*, vol. 36, br. 8/2013, str. 1397–1404.
25. Pan, X; Niu, G; Liu, H; Microwave-assisted extraction of tea polyphenols and tea caffeine from green tea leaves, *Chemical Engineering and Processing*, vol. 42, br. 2/2002.
26. Raner, K. D; Strauss, C. R; Trainor, R. W; Thorn, J. S; A New Microwave Reactor for Batchwise Organic Synthesis, *The Journal of Organic Chemistry*, vol. 60, br. 8/1995.
27. Russo, E; ElSohly, M. A; *Chemical constituents of Cannabis*, Psychology Press, Binghamton, US, 2002.
28. Sony, M; Jain, S; Yadav, C. P. S; Optimization of microwave assisted extraction of phenolic compounds from *Momordica charantia* leaves, *Novel Science International Journal of Pharmaceutical Science*, vol. 1, br. 8/2012.
29. The latest in Microwave synthesis technology, Discover, CEM Corporation, US, 2010, dostupno na http://www.igz.ch/f/puebersicht_f.asp?action=download&fileid=10160.
30. Trofin, I. G; Vlad, C. C; Noja, V. V; Dabija, G; Identification and characterization of special types of herbal cannabis, *U. P. B. Sci. Bull., Series B*, vol. 74, br. 1/2012.
31. *Unated Nations Office on drugs and Crime, Vienna, World Drug Report 2014*, New York, 2014.

32. Veggi, C. P; Martinez, J; Meireles, M. A; *Microwave-assisted Extraction for Bioactive Compounds, Theory and Practice*, Food Engineering Series 4, Springer Science+Business Media, New York, 2013.
33. Wang, S; et al; Optimization of pectin extraction assisted by microwave from apple pomace using response surface methodology, *Journal of Food Engineering*, vol. 78, br. 2/2007.
34. Wang, Z; et al; Improved solvent-free microwave extraction of essential oil from dried *Cuminum cyminum* L. and *Zanthoxylum bungeanum* Maxim, *Journal of Chromatography A*, vol. 1102, br. 1–2/2006.
35. Wexler, P; *Encyclopedia of Toxicology*, vol. 1, Academic Press, USA, 2005.
36. Yang, R; Xie, W; Determination of cannabinoids in biological samples using a new solid phase micro-extraction membrane and liquid chromatography–mass spectrometry, *Forensic Science International*, vol. 162, br. 1/2006.
37. *Zakon o psihoaktivnim kontrolisanim supstancama*, Službeni glasnik RS, br. 99/2010.
38. Zhang, X; Hayward, D. O; Mingos, D. M. P; Apparent equilibrium shifts hot-spot formation for catalytic reactions induced by microwave dielectric heating, *Chemical Communications*, 11/1999.
39. Zhou, H; Liu, C; Microwave-assisted extraction of solanesol from tobacco leaves, *Journal of Chromatography A*, vol. 1129, br. 1/2006.
40. Zuardi A. W; et al; Cannabidiol, a *Cannabis sativa* constituent, as an antipsychotic drug, *Brazilian Journal of Medical and Biological Research*, 39/2006.

A RAPID METHOD FOR THE EXTRACTION
OF CANNABIONOIDS FROM CANNABIS SATIVA
USING MICROWAVE HEATING TECHNIQUE

Biljana Koturevic

Ana Brankovic

Academy of Criminalistic and Police Studies, Belgrade

Summary

Cannabis sativa and its products (marihuana, hashish and hashish oil) is one of the most used illicit drugs in the world. It is also an agricultural crop so it is important to distinguish between industrial-type and drug-type cannabis by forensic examination of suspected material. Extraction technique is one of the first steps in the laboratory plant material isolation, and therefore the development of new, more efficient method of extraction is desirable. The traditional techniques of extraction of biological active compounds from plant material, such as cannabinoids from cannabis, are based on solvent extraction. These methods are often inefficient in terms of extraction time, amount of solvent, energy consumption and extraction yield. Therefore the importance of continuous development of new, more efficient extraction methods is understandable. In this paper, the short description of cannabis

plant and chemical constituents of forensic significance were shown for better understanding. Paper also describes the mechanism of microwave heating and its use in the extraction method through short theoretical background of microwave heating. In addition, examples of application of microwaves for the isolation of some organic compounds from plant material were presented. It is also shown that the microwave extraction can be used in absence of solvent in solvent free microwave technique. The possibility of microwave extraction application in forensic examination of *Cannabis sativa* is presented by highlighting its simplicity and efficiency.

UDK 351.74(497.11)“18”
94(497.11)“1825”
Pregledni rad

DJAK'S MUTINY AND THE BEGINNING OF THE MODERN SECURITY FORCES IN SERBIA

Nebojsa Randjelovic *

Zeljko Lazic **

Faculty of Law, University of Nis

Bratislav Dikic ***

Summary

The creation of the security forces in Serbia, during its formation and path towards formal recognition of self-government, is an important segment of its state apparatus creation. Djak's Mutiny, with all the social and political characteristics, was an important moment in the comprehension of the necessity of creation of a real state apparatus and security system in it. After Djak's Mutiny, prince Milos formed twelve "companies of enrollment cops", who were the beginning of armed forces, and whom the Turkish authorities addressed as "soldati" (soldiers), and network of suppliers which represented the beginning of the secret police. Although these bodies were part of the state apparatus in its infancy, where executive power was rarely separated from judicial power, and where real legislative authority did not exist, they represented a solid basis for further development of Serbian statehood, with all internal and external elements.

Keywords: Djak's Mutiny, prince Milos, enrollment cops, soldati, police.

Introduction

The beginning of the creation of the modern Serbian state is Serbian revolution 1804–1815, national liberation and anti-feudal struggle of the Serbian people under the Turkish rule in the First (1804–1813) and the Second Serbian Uprising (1815), joined together by Hadzi-Prodan's Revolt in 1814. In the process of building local government apparatus instead of Turkish, which was gradually suppressed, of great significance was

* Full Professor, e-mail: nebojsa.randjelovic@gmail.com

** PhD student, e-mail: zeljkolaz@gmail.com

*** PhD, e-mail: bata.dikic@gmail.com

the establishment of a police authority responsible for ensuring the public and state security. Aware of this, even the leaders of uprisings and creators of modern Serbia devoted great attention to the shapping of the police authority, which with fairly limiting factors (insurrectionist battles, uncertain international status of Serbia) was not easy. During the First Uprising, Serbian state was organized as a fully autonomous, independent state, in which, although still formally under the sovereign authority of Turkey, leaders of uprising formed the domestic central and local authorities. The military collapse of the uprising led to an interruption in the ongoing development and set Serbia back to the level of the Turkish province with reestablished Turkish authorities, but the libertarian tradition and the awareness of the ability of independent national existence survives in the uprising period. Due to the unbearable terror by Suleiman Pasha Skopljak, new vezier of Belgrade, a new revolt happened in 1814 led by Hadzi-Prodan Gligorijevic. This attempt to realize the idea of final liberation from the Turks failed, but the very next year, in 1815, the Serbian people rose again and under the guidance of Milos Obrenovic won specific benefits in the Second Serbian Uprising. Being a skillful negotiator, Prince Milos gradually extended these self-governing privileges based on oral agreement with the new vizier of Belgrade, Marashli Ali Pasha and approved by Sultan's fermans. By pulling out certain functions under the jurisdiction of the Turkish authorities and by their transfer to the newly established local authorities, Prince Milos managed to reach a *de facto* autonomy in Serbia, which was formally recognized by the Hatt-i Sharif of 1830.

Laying the foundations of the modern Serbian state that sprouted under centuries of Turkish slavery was accompanied by a number of internal issues. Centralization of power, which during the uprising, as an emergency, was a necessity, after 1815 had to find a different justification. Electivity of local leaders, the right that Serbian people managed to preserve during the period of Ottoman domination, was suspended during the First Serbian Uprising by setting rural, knezina and nahija leaders by the central government authorities, primarily Karadjordje. After the end of the Second Serbian Uprising, the people rightfully expected that they would again be able to elect their officers. This expectation, in a collision with Milos's absolutist desire, remained unfulfilled. By winning other national leaders in fight for supremacy, Milos has taken measures aimed at centralization of government. Appointing officers who were loyal and accountable to him, Milos presented to the people as their choice, by occasionally summoning assembleies at which he managed to convince "MPs" that those very officers were the only possible choice. This policy required a special maneuvering skill, which Milos obviously fully mastered – it was necessary to eliminate competitors in the struggle for power who during his first reign (1815–1830) always appeared, and at the same time explain to the people such actions in order to provide support "from below". A particularly important factor in this kind of Milos's reign was a good knowledge of the situation in the country and the spirit and movement of the people, in order to timely adopt and implement appropriate decisions. For this purposed, Prince Milos ordered to local officers to notify him of all events within their administrative areas, and if possible, beyond their administrative areas. This method of securing the maintenance of order, however, proved insufficient, as confirmed by the outbreak of Hadzi-Prodan's Revolt, which in 1825 completely surprised the prince. As a consequence,

the formation of more serious security bodies begun, both permanent military-police units, and a network of trusted informants, who, in addition to the developments among the Turks, thoroughly informed Milos on what the people do, speak, think and feel. This introduction of special military-police authorities for ensuring the protection of the established situation in the country represented the beginning of the formation of modern security forces in Serbia.

The Djak's Revolt showed the prince that he could not rely only on inadequately trained and poorly armed policemen as guardians of order, and thus he commenced the organization of the first serious military-police unit. Since Serbia as a Turkish province could not have its own army, the prince disguised it as "registered policemen" but soon after its members, even publicly, were called "soldats". At the same time, in order to not get surprised by another revolt, Prince formed the first network of informants that informed him on the mood of people. These informants were in the personal service of the prince, and were very well paid. Although perhaps rudimentary, these state bodies, regular police units and secret police were fully in line with the state development of Serbia. Also, it was a reliable basis for the creation of a developed and branched state apparatus that will follow after the departure of Milos from Serbia in 1839 under the reign of "defenders of the Constitution" (1842–1858). A more detailed state organization and precise separation of powers, on one side, of the court from the executive (police), and on the other side, of military from police, have created a reliable basis for the creation of a more permanent police force, which in Serbia during the reign of "defenders of the Constitution" was introduced, based on the model of a modern European state. Special attention deserve efforts of "defenders of the Constitution" to, in accordance with such models, introduce control and accountability in the work of the Serbian police.

1. Government in Serbia during Djak's Mutiny

Mutiny that broke out in Serbia in 1825, known as the Djak's Mutiny, with all its social, political, economic and other characteristics and causes, also represents one of the crucial moments in the development of Serbian statehood, the beginning of the process of creating a modern state institutions and their functioning. One of the segments of its consequences is the beginning of the creation of modern security forces.

Serbia at the time of Djak's Mutiny, territorially limited inside Sanjak of Smederevo borders (better known in history by the name Pashaluk of Belgrade) was loosely defined form of the state, based on an oral agreement between Milos Obrenovic and Maras Ali Pasha, after the end of the Second Serbian Uprising, with the duality of power and specific relationship of its factual and formal qualities.

Agreement between Milos Obrenovic and Marashli Ali Pasha presented a compromise. It brought back self-governing benefits to Serbs, but it also enabled the establishment of collective organ of supreme authority in the form of the People's Office. Milos Obrenovic became president of the People's Office, and Peter Nikolajevic Moler became its supervisor. This agreement was a very solid base to start with the actual creation of the government apparatus.

Milos faced a two-sided fight. On one side, the construction of the factual power was meant to be used for scrambling as many concessions from Turkey as possible, in order for the factual situation grow into the formally recognized full self-government. On the other hand, he needed to confront the inert competitors who pretended to share power with him. Liquidation of the most dangerous competitors (Pavle Cukic, Petar Moler), and Karadjordje himself, after his illegal return to the country in 1817, Milos created the conditions to concentrate all power in his own hands. Usurping the authority of the People's Office and confirming princes of "nahija" districts, he turned the electoral authorities into executive and devoted to himself local authorities. This way he truncated the national self-government' rights, but was able to centralize power and become the absolute master of the situation in Serbia, which was still limited to the Pashaluk of Belgrade.

By implementing these measures Milos mostly concealed himself behind the decisions of supervisors assembly. Freed from the main contenders he created the conditions to legitimize his supreme authority. It happened on the Assembly in Belgrade on November 6th 1817. The only remaining thing was that the Porta confirm the factual situation thus created. Formal confirmation from Porta was waited upon for another thirteen years. During this time, Milos continued with the construction of factual self-government, gradually supplanting the Turkish influence out of the internal administration of Serbia.

Milos Obrenovic, with his notions of power, sought to govern the emerging Serbian state "like a pasha of Serbian nationality". In the beginning of the creation of factual power he did not differ the state apparatus from his own entourage. The center of the exercise of power was located wherever he would be located. He found that this was the only way that could allow him the absolute power for which he strove. Nuisance to the realization of his absolute power were constant pursuits of the supervisors to limit his power with one collective body (council). Defending himself against attacks that he grabbed all the power, Milos promised at the assembly meeting in the fall of 1824, the establishment of the Council. Even some acts were brought which would establish the Council's work (1826.), but this body did not come to life until the Sultan's written orders on self-government.

The establishment of the administrative authorities begun according to the oral agreement that Milos made with Marshli Ali-Pasha. However, the development of these authorities had multiple functions. This process has been in the service of the increasing displacement of Turkish interference in the internal administration of Serbia, but also the strengthening of Milos's personal power. Milos was realizing all that despite the oligarchical tendencies of supervisors and pass the spirit of the agreement he made with Marshli Ali-Pasha and the organization of the People's Office.

The origins of Serbian administrative authorities initially were "nahija" districts and "knezina" sections princes. Each "nahija" district had its own "nahija" prince, who, along with musellim, participated in the adjudication of minor offenses. People's Office had the jurisdiction for major crimes. If there was a conclusion that a offense committed by a certain defendant should be punished by the death penalty, the defendant would be handed over to the Belgrade Vizier for execution or pardon.

Lower administrative units were “knezina” sections, which were governed by “knezina” princes. Duties of nahija and knezina princes unified administrative and lower judicial functions, from the collection of taxes, police work, to the adjudication of disputes for offenses that are not under the jurisdiction of the People's Office. They are more accurately determined by the decrees that prince Milos was directing to some or all of the officers.

2. Djak's Mutiny – Causes and Social Circumstances

Such social and political circumstances lead to an outbreak of Djak's Mutiny in 1825. The actual cause for the revolt was almost meaningless. Tipped off that a farmer was involved in illegal activities, the prince of Smederevo' nahija Petar Vulicevic ordered that the villager is to be arrested at night, binded and brought to him. “When villagers heard of that – as this event is described by historian Mihailo Gavrilovic – they sprang to arms, surrounded the house where prince Peter was together with the bounded man, and yelling that is not rightful to catch and tie a man at night like haiduks, than if one's guilty he (Petar) should come during the day to catch him, or ask the village to turn him over, so the village would catch him and hand him over to the court”. This event, however, was only an inducement for the people's discontent to turn into a mutiny, on whose head was Miloje Popovic, called by the people Djak (pupil). Prince Milos, after being informed of the rebellion, sent Milutin Savic Garasanin to the field, with a detachment of Jasenica and Lepenica service members and some of his men, to investigate the causes of the mutiny and to calm the unrest. Milutin Savic's report was short. Milos has been informed that “people are a boiling pot”. Aware of the seriousness of the situation, prince Miloš sent Toma Vucic Perisic and his brother Jovan, and well-armed Vici's Gruza Fighters to quell the mutiny. The mutiny was suppressed, and Miloje Popovic Djak, previously wounded in battle, was captured, sentenced to death and executed.

However, this short-life and effectively stifled mutiny, had serious causes and important consequences for the development of Serbian statehood and its state authorities. This is after the Uprising first rebellion of the Serbian people, but now directed not against Turkey, but against their own, Serbian authorities. Its social and political aspects indicate the nature and the anomaly of Milos's government, and especially the nature of the exercise of power by the head supervisors and their rapid enrichment. The essence of the political agenda of Djak's mutiny was in the protest against these anomalies.

Balance of power in Serbia at the time is perhaps best described in the letter that Vuk Karadzic sent to prince Milos, after receiving the written order by which the sultan recognized its autonomy. The letter came from Zemun, where Vuk was located, because the unpleasant truth could not be presented to Milos otherwise. With the description of Milos's entourage, which with all the depravity of its actions still constituted the beginning of the state apparatus Serbia, Vuk writing the letter as a prince's supporter, called upon Milos to give up self-will in order to avoid “excessive damage and the eternal shame to himself and his family”. “We ought to give the people justice – stands in Vuk's letter – or as they generally say it in Europe today, constitution. I'm not thinking

of the French constitution, or English, or the new Greek; but perchance to determine the form of government and that the government be set (by the ferman or atisherif, because ones who tell You or who approve that may otherwise be, those are cheating You and induce You to evil)... Corvee should be abolished and no one should be for anything for free". "We ought to regulate schools", the letter goes on, and do not be afraid of the scholars raising rebellions, "not to despise schools for it", because "the scholars are most willing to obey wise and just governments". "It is necessary that every man can be free to manage his private affairs on his own way" and that "every man is a master of his God-given" property, and that the purpose of the "constitution" is that "every man knows what he should do and not to fear nor you, nor anyone else".

This letter was a picture of Milos's modes of governance, but pragmatic Milos was able to learn from the situation created by the mutiny and after it. Apparently he did that reluctantly, but certainly aware of the necessity of the moves that followed. Shortly after choking the mutiny, on May 5th 1825. the assembly was convened in Kragujevac (also known as Djurdjevdan Assembly), where the prince Milos condemned the perpetrators of mutiny "those who, deceived by corrupted, were aimed to eradicate our government... and blinded the mindless youngsters so much that they did not see that it was heading precipitously to its own downfall". But at the same time, Milos demanded for the convention of nahija assemblies of the serfs and the people "where the people would state on what they want, what were their difficulties and what should be done in order for these difficulties, if there are any, to be eliminated". And at the next unscheduled assembly meeting in Kragujevac, held on May 27th of the same year, Milos and head supervisors condemned Djak's Mutiny, and took the opportunity to typify the people's revolt to Russia and Turkey as dissatisfaction with the avoidance of the application of the eight point of Bucharest agreement by Turkey and disposal of the formal recognition of Serbia's self-government.

These, however, were external manifestations and Milos's wish to present the situation in Serbia before the great powers in a different light. What was quite obviously concerned the necessity of creating a serious state apparatus and system of coercion that would ensure its functioning. This apparatus was to protect the people from tyranny, ensure the further development of Serbian statehood, but also to ensure Milos's personal power.

3. Consequences of the Djak's Mutiny and Government and Security Services in Emerging

Djak's Mutiny showed both prince Milos and head supervisors' layer all the shortcomings of their government and the need for a certain limiting that would actually be strengthening. The lack of a functioning state apparatus was a fact, but what was particularly important for prince Milos was the finding that the security of the state in the making, as well as his own absolute power, could not be kept by the former way.

Armed forces which were at Milos's disposal had elements of armed people and elements of the police. These were not police officers and soldiers by call, nor their head supervisors were civil servants. The first step toward correcting these deficiencies was the creation of "twelve companies of enrollment cops", or twelve armed troops that

were in constant composition. That was the beginning of the regular armed forces, that were neither police nor militia. Serbia, which in that time still not received edict that formally recognizes her self-government, could not have a regular standing army. Thus the term “enrollment cops”, so that the created formations would not be openly called the army. But the Turkish authorities themselves became aware of the apparent necessity to create an apparatus of coercion in Serbia, is the necessity of creating an armed force which would maintain internal order in the emerging self-governing principality. The very Turkish authorities addressed the newly formed armed units as the “soldati” (soldiers), or the army and supported their existence.

The next step that Milos made in the process of establishing of security forces was the creation of an organized network of suppliers, which was the beginning of the Serbian secret police. Lack of information and its slow flow during eruption and course of Djak's Mutiny showed the prince and head supervisors that the rebellious movement amongst people can not be prevented or controlled without the state authorities and their networks, for which the collection and dissemination of information would be the main task. In addition to the internal aspect of the creation of such bodies, there is also their exterior aspect. For Serbia's upcoming diplomatic battle on her path from the factual to the formal self-government, and then to full independence, kapucehajas (diplomatic representatives) in Constantinople were not sufficient, nor were the ad hoc representatives at foreign courts, which were supposed to deal with diplomacy, economic cooperation and intelligence at the same time. The tasks for the beginnings of the secret police were internal and external security, but also ensuring Milos's personal power.

The units that conducted the police and other security affairs and official correspondence were already in 1827. called “soldati” (soldiers). By the order of 1829, made according the Russian model, prince Milos began to create another military unit, which was supposed to function as a personal sentinel and a guard, and to perform other duties related to security. He then asked for “a number of fine young men to be enrolled and sent to Pozarevac by the next Djurdjevdan celebration”, so that they become enrolled guards, who will “go through school to learn reading and writing and prepare themselves for future officers and supervisors of the people”. With all the problems that the beginning of a state authority with the elements of the security forces brings, these units presented something closest looking like real armed forces, with mundirs and national insignia, for which Serbia still had no official right to use.

The creation of this apparatus of coercion, officially exclusively with elements of internal security, in fact with all the elements of security structures necessary for emerging country, fit into current process of development of Serbian statehood. This was actually a specific relationship between formal and factual features of emerging state, where his de facto attributes excelled over formal. Serbia had, after the collapse of one uprising, with another uprising which broke out and completed in one year, and based on an oral agreement, created de facto government out of self-government benefits, which was inevitably followed by formal recognition edict of 1830, and then moved towards de facto independence formally recognized at the Congress of Berlin. Such was the creation of the state apparatus and security forces within it as well. Formally approved the existence of some kind of national army and police gradually (even extorted

by Djak's Mutiny) became officially recognized formation of "soldats", with which the establishment of regular police forces and secret police came along.

According to some theorists and historians of law, rudimentary, these state authorities provided a solid foundation for the developed state apparatus, which was brought by "constitution-defending times". The origins of these state authorities initially consolidated both executive and judicial powers. Real legislative power and written laws were still not brought. Prince Milos ruled "nastavlenijima" (decrees) who were directed to "ispravnačenstva" (administration offices), but they actually were public authorities. Alongside these bodies borough princes were also set, who, as former serfs, were administrative and police authorities. In addition to maintaining order, they started to exercise some forms of indicting function, with the obligation to deliver offenders to magistrate and "to inform about idle revelers and that kind of people in general, with whom the magistrate won't put up in town without good guarantors". The magistrates themselves, with judicial, partly carried out police and administrative functions as well. They also performed the function of controlling the apparatus of coercion, and under their jurisdiction was the protection of the rights of the people. The increasing need to control the holders of administrative and police authorities was also resolved by "nastavlenija" decrees. The decree of February 2nd 1829. required that "the monitors of people's goods are left to the supervision of the nahija or knezina princes, since they oppress the people. If they were to ignore this duty and report to the People's Court of the oppression of the people by these monitors, the prince would be called to the People's Court for the response same as the monitor."

Conclusion

Although in many features rudimentary, these public authorities and the beginnings of the security forces inside them, were a solid foundation for what will follow after the formal recognition of self-government of the Principality of Serbia by Sultan's edict of 1830. The edict itself recognized Serbia's right to hold the armed forces and all forms of security forces. Postulate already given in the First Serbian Uprising in Načertanije devices of police authorities in Belgrade and further fatherland places "Like army authority differs from police one, so this one differs from judicial one, since the police one stops at the court threshold, and can only be used on its call. That is why the following is considered: police authorities are first invited to protect order, without which both general and individual interests are violated, and restore disturbed peace. After the rebellion, large or small, damaged are considered by the court, and the power of judgment belongs exclusively to it," found the embodiment in the factual creation of the state apparatus and the apparatus of coercion in it, or the inception of security forces.

Djak's Mutiny, with all its social and political causes and consequences, represented an incentive and a reason for the rapid creation and development of the state apparatus. Inability to prevent it, and then problems with its suppression indicated to prince Milos and supervisors, that previous manner can no longer be used to govern, and that it was necessary to secure the state using the state apparatus, with all its limitations. Knowing that without an effective apparatus of coercion there is no order in the state they were creating, nor can it be the state, accelerated the creation of the security forces. They

grew, from the constitution-defending government, the authoritarian regime of prince Mihailo, to the Serbian-Turkish wars and gaining independence, into a respected force in the Balkans. They became the basis and support of the latter regimes, but also the dam against usurpation and protector of order in the country. Their creation sometimes untimely, sometimes coerced, sometimes in a timely manner, always had a feature of an upward trajectory.

References and sources

1. Arhiv Srbije, ZMP-148.
2. Đorđević, M; *Pitanje samouprave Srbije 1791–1830*, Niš, 1972.
3. Đurđić, V, Randelović, N., Ilić G.; *Srpsko državno tužilaštvo 1804–2004*, Niš, 2004.
4. Edikt kneza Miloša za članove magistrata od 1. 1. 1828. godine
5. Gavrilović, M; *Miloš Obrenović I*, Beograd 1909
6. Jovanović, S; *Iz istorije i književnosti I*, Beograd,1990.
7. Karadžić, V; *Istorijski spisi*, Beograd 1969.
8. Karadžić, V; *Prepiska*, knjiga II, Beograd 1908.
9. Mitrinović, Č; Brašić, M; *Jugoslovenske narodne skupštine i sabori*, Beograd 1931.
10. Nastavlenije od 5.2. 1929. godine
11. Policijski glasnik, 1911.
12. Randelović, N; *Istorija prava II – Osnovi srpske istorije prava*, Niš 2008.

ĐAKOVA BUNA I ZAČETAK SAVREMENIH SNAGA BEZBEDNOSTI U SRBIJI

Nebojša Randelović

Željko Lazić

Pravni fakultet Univerziteta u Nišu

Bratislav Dikić

Sažetak

Stvaranje snaga bezbednosti u Srbiji, tokom njenog nastajanja i hoda ka formalnom priznanju samouprave, važan je segment stvaranja njenog državnog aparata. Đakova buna, sa svim socijalnim i političkim karakteristikama, bila je važan momenat u spoznaji da je neophodno stvaranje pravog državnog aparata i sistema bezbednosti u njemu. Nakon Đakove bune, knez Miloš je formirao dvanaest „kumpanija upisnih pandura“, koji su bili začetak oružanih snaga, i koje su same turske vlasti nazivale „soldatima“, i mreže dostavljača koja je predstavljala začetak tajne policije. Iako su ovi organi bili deo državnog aparata u začetku, u kome najčešće nije odvajana izvršna od sudske vlasti i gde prava zakonodavna

vlast nije postojala, oni su predstavljali solidnu osnovu za dalji razvoj srpske državnosti, sa svim unutrašnjim i spoljnim elementima.

Ustanički vođi su veliku pažnju posvećivali javnoj bezbednosti na oslobođenoj teritoriji, radi čega su formirali i odgovarajuće organe i poveravali im vršenje policijske vlasti. U ovom periodu su zadaci policije poglavito bili usmereni na održavanje uspostavljenog poretka vlasti, na očuvanje bezbednosti granice, na zaštitu ustaničke države od špijunskih i sličnih aktivnosti koje su mogle ugroziti njenu bezbednost, na vođenje propagande u cilju dobijanja podrške i eventualno širenja ustanka u srpskim oblastima izvan Beogradskog pašaluka, i najzad, na staranje o ličnoj i imovinskoj bezbednosti građana. U uslovima neizgrađene državne organizacije u ustaničkom periodu nije mogla biti izvedena ni potpuna policijska organizacija, niti su njene funkcije mogle biti u dovoljnoj diferencirane od ostalih upravnih nadležnosti. Policija je ne samo tokom Prvog srpskog ustanka, već i u dugom vremenskom periodu nakon njega ostala gotovo izjednačena sa celokupnom unutrašnjom upravom.

Vojnim slomom ustanka 1813. godine poništeni su svi rezultati u izgradnji državnog aparata, ali kratkotrajno vaspostavljanje turskog upravnog sistema nije moglo poništiti državničko iskustvo stečeno u ustaničkom vremenu. Upravo je to iskustvo doprinelo da se po uspešnom okončanju Drugog srpskog ustanka relativno lako oforme domaći organi koji su obavljali i policijsku funkciju. Naredni korak u razvoju državnog aparata bila je dalja diferencijacija upravnih i sudskih funkcija, započeta još za vreme Miloševe vladavine, a konačno i dovršena pod ustavobraniteljima.

ORGANIZOVANE KRIMINALNE GRUPE KAO SUBJEKTI UGROŽAVANJA BEZBEDNOSTI

Miloš Janković *

Ministarstvo odbrane Republike Srbije

Brankica Janković **

Gerontološki centar, Beograd

Sažetak

Opasnost koju danas predstavlja organizovani kriminal više je nego evidentna, s obzirom na to da poprima široke, transnacionalne okvire i zbog toga postaje, pored terorizma, glavni bezbednosni problem, izazov i rizik svih savremenih društava. Delovanjem organizovanog kriminala ugrožavaju se ljudska bezbednost i vladavina prava; postaje sve teže obuzdati taj fenomen i naći adekvatan odgovor na njega. Organizovane kriminalne grupe, pored „tradicionalnih“, neretko „posežu“ i za novim oblicima kriminalnih aktivnosti, pri čemu ugrožavaju bezbednost na različite načine. Upravo zbog specifičnosti ovih načina ugrožavanja bezbednosti, potrebno je posvetiti veliku pažnju metodama suprotstavljanja organizovanom kriminalu, među kojima mere prevencije preduzete od strane svih bezbednosnih struktura, kao i njihova međusobna saradnja, blagovremeno i potpuno informisanje, ali i represivne metode, predstavljaju model kojim se stvaraju osnove za efikasniju kontrolu ovog vida kriminalnih aktivnosti.

Ključne reči: organizovani kriminal, ugrožavanje bezbednosti, kriminalne grupe.

Uvod

U svojim različitim značenjima i oblicima, kriminal prati razvoj celokupnog društva, od nastanka prvih društvenih zajednica do danas. S druge strane, bezbednost i potreba za bezbednošću su stalni pratilac svake društvene zajednice i čoveka kao pojedinca, s tim što je današnje shvatanje bezbednosti mnogo šire i kompleksnije nego što

* Magistar kriminalističko-bezbednosnih nauka, milos.jankovic@mod.gov.rs

** M.Sc.pravnih nauka, sl.stojanovic@sbb.rs

je bilo kroz čitavu istoriju, pa je time složenije i za naučno razmatranje. Bezbednost je danas uslov opstanka i razvoja društva i predstavlja jednu od osnovnih funkcija države. Zaštitna funkcija države ostvaruje se kako preko subjekata bezbednosti, u prvom redu vojske i policije, tako i preko drugih društvenih subjekata kojima bavljenje problemima bezbednosti nije primarna delatnost (nevladine organizacije, obrazovne institucije i sl.). Značajnu ulogu u ovoj delatnosti države igraju i sami građani, pa podizanje bezbednosne kulture na zadovoljavajući nivo zapravo predstavlja jednu od mera i aktivnosti na suprotstavljanju oblicima ugrožavanja opšte bezbednosti jednog društva.

Suštinski, u praksi je, usled postojanja i delovanja mnogobrojnih činitelja ugrožavanja bezbednosti, nemoguće uspostaviti stanje apsolutne bezbednosti društva, ali je moguće uspostaviti stanje tolerantnosti između bezbednosti i nebezbednosti, koje se upravo i postiže delovanjem sistema bezbednosti i vođenjem bezbednosne politike u okviru koje je bezbednosna kultura veoma značajan segment. Jedan od najznačajnijih nosilaca ugrožavanja bezbednosti društva i društvenih vrednosti jesu različiti oblici kriminala, a posebno organizovani kriminal. Bitnim odlikama organizovanog kriminala na kraju XX veka smatraju se: organizovanje tradicionalnih kriminalnih aktivnosti na širem, globalnom nivou, povećan stepen transnacionalnih veza i oblika saradnje između kriminalnih organizacija i višestruko uvećanje moći transnacionalnih kriminalnih organizacija da utiču na bezbednost država, na potkopavanje demokratskih institucija, usporenje ekonomskog rasta država i slično.³

Procesi globalizacije i industrijalizacije, kao i napredak društva u ekonomskoj, vojnoj, kulturnoj i tehnološko-komunikacijskoj sferi, pospešuju razvoj organizovanih kriminalnih grupa. Uprkos povećanim naporima država da se suprotstave njihovom delovanju, organizovane kriminalne grupe u savremenim uslovima dobijaju šire međunarodne dimenzije, dobijaju nove oblike i stvaraju sve veće posledice po međunarodnu, nacionalnu i, u krajnjem ishodu, ličnu bezbednost pojedinca.

1. Pojam organizovanog kriminala i organizovanih kriminalnih grupa

Istorija delovanja organizovanih kriminalnih grupa prilično je složena i datira od antičkog doba. Poznati antički filozofi Aristotel i Platon bavili su se izučavanjem kriminala i kriminalnog ponašanja. U srednjem veku preovladava shvatanje o kriminalu kao delovanju protiv Boga i njegovih zapovesti, dok kasniji mislioci (Mor, Makijaveli) ističu društveni karakter kriminalnog delovanja i izražavaju prve ideje o „resocijalizaciji zločinaca“. Tokom buržoaskih revolucija u XVIII i XIX veku nastaje tzv. klasična krivičnopravna škola, koja kriminalno delovanje posmatra kao slobodan izbor pojedinca i povredu etičkog reda ustanovljenog od Boga.⁴ Već se iz pomenutih epoha može uočiti veza između organizovanog kriminala i preovlađujućih društveno-političkih odnosa. Uporednim posmatranjem specifičnosti u kojima su nastajale organizovane kriminalne grupe, od siromaštva i bede na italijanskom ostrvu Siciliji u XIX veku do sloma društveno-političkog sistema u Rusiji i Albaniji u poslednjoj deceniji XX veka, može se

3 Z. Ivanovski, Globalni dimenzii na organizovaniot kriminal i krizata vo Republika Makedonija, *Godišnik na Fakultetot na bezbednost*, Fakultetot na bezbednost, Skopje, 2002, str.127.

4 D. Manojlović, *Organizovane kriminalne grupe*, Beograd, 2006, str. 27.

doći do zaključka o vezi između izraženih socijalnih razlika i opšte društvene nesigurnosti, s jedne, i nastanka i delovanja organizovanih kriminalnih grupa, s druge strane.

Pojam *organizovano kriminalno delovanje* datira iz Engleske, s početka XVIII veka, kada je udružena grupa ljudi koja se bavila krađama nazvana tim imenom. Njen predvodnik bio je izvesni Džonatan Vajld (*Jonathan Wild*). Grupa je imala određene specifičnosti, koje su se ogledale u tome što su njeni pripadnici krali stvari, koje bi njihov „vođa“ Vajld potom „pronalazio“ i vraćao vlasnicima uz novčanu nadoknadu.⁵ Krajem XIX veka na jugu Italije javlja se najorganizovaniji oblik delovanja organizovanog kriminala – *mafija*. Ona ubrzo postaje dominantan oblik kriminalne organizacije u svetu, uz ogroman politički i društveni uticaj. Sam pojam *mafija* prvi put se pominje 1865. godine u izveštaju prefekta (upravitelja) italijanskog grada Palerma. Mafija je prvobitni naziv za tajno udruženje na Siciliji, organizovano radi zaštite interesa svojih članova, a tek kasnije ovaj termin ulazi u širu upotrebu i označava svaku opasnu, organizovanu kriminalnu družinu.⁶

Postojeća teorijska razmatranja veoma široko i raznorodno tretiraju pojam *organizovanog kriminala*, pa se može reći da ne postoji jedinstvena i sveobuhvatna definicija ove vrste kriminala. Svakako, za to postoje mnogobrojni razlozi: pojavni oblici organizovanog kriminala se razlikuju od države do države, u smislu konkretnih kriminalnih aktivnosti (ovaj razlog je veoma značajan i kod problema definisanja *terorizma*); postoji određena razlika između teorijskih i zakonskih rešenja problema definisanja organizovanog kriminala; postoji i razlika između nacionalnih zakonodavstava u tumačenju pojma organizovanog kriminala, u zavisnosti od konkretne bezbednosne problematike država; prilikom definisanja ove pojave teoretičari često polaze samo od obeležja bitnih za nauku, dok ostalim svojstvima pridaju manji značaj.

Pluralitet definicija organizovanog kriminala u literaturi ukazuje na značaj i mnoštvo njegovih pojavnih oblika i potrebu naučnog razumevanja i istraživanja tog fenomena s ciljem što efikasnijeg suprotstavljanja ovom vidu kriminalnih aktivnosti. Za potrebe ovog rada koristićemo određenje prema kome organizovani kriminal možemo definisati kao imovinski (profitno) orijentisanu kontinuiranu kriminalnu delatnost, koju vrše kriminalne organizacije u različitim oblastima pogodnim za „kriminalnu eksploataciju“, a odlikuje ga visok stepen interakcije između članova organizacije, diferencijacija zadataka i organizacioni modeli koji se prilagođavaju potrebama delovanja na kriminalnom tržištu i korišćenje kriminalnih metoda (nasilja, zastrašivanja i korupcije) i nekriminalnih metoda (delovanje u sferi legalnih ekonomskih tokova), kojima se uspostavljaju veze, vrši uticaj na nosioce vlasti i ostvaruju kriminalni ciljevi.⁷

Na međunarodnom planu, odnosno u brojnim međunarodnim aktima, definicije uglavnom sadrže formalna obeležja, odnosno uslove koji moraju biti ispunjeni da bi se delo smatralo aktivnošću organizovanog kriminala. U dokumentima prihvaćenim na nivou država članica Evropske unije, koji se bave ovim pitanjem, navodi se deset ključnih odlika organizovanih kriminalnih grupa:

- 1) učestvovanje više od dvoje ljudi;
- 2) postojanje određenih uloga;

5 Više o tome: G. Schmallegger, *Organized Crime and Protection*, London, 1989.

6 M. Bošković, *Organizovani kriminalitet*, Beograd, 1998, str. 104.

7 G. Bošković, *Organizovani kriminal*, Beograd, 2014, str. 21.

- 3) delovanje u dužem ili neodređenom periodu;
- 4) korišćenje nekih oblika discipline ili kontrole;
- 5) vršenje težih krivičnih dela;
- 6) korišćenje nasilja i drugih sredstava zastrašivanja;
- 7) korišćenje trgovinskih struktura ili struktura sličnih poslovnim;
- 8) umešanost u „pranje novca“;
- 9) vršenje uticaja na pravosudne organe, upravu, medije, privredu;
- 10) težnja za profitom ili moći.⁸

Kada govorimo o organizovanim kriminalnim grupama treba imati na umu da se radi o složenom krivičnopravnom, kriminološkom i bezbednosnom fenomenu, koji je predmet izučavanja i drugih naučnih disciplina (kriminalistike, socijalne patologije, sociologije, psihologije, istorije, etike). U praktičnom smislu, složenost organizovanih kriminalnih grupa ogleda se u karakteristikama njihovog oblika ispoljavanja. Kao bitne odlike mogu se izdvojiti: visok stepen društvene opasnosti, protivpravnost, organizovanost, rasprostranjenost, nepredvidljivost, dinamičnost, visoka profitabilnost, nasilnost i druge.⁹ Od pomoći može biti definisanje organizovanih kriminalnih grupa na međunarodnom planu. Konvencija Ujedinjenih nacija protiv transnacionalnog organizovanog kriminala (tzv. *Palermo konvencija*) u članu 2 određuje su pojmove *grupe za organizovani kriminal*, *organizovane grupe* i *teškog zločina*, koji u suštini određuju elemente pojma organizovanog kriminala.¹⁰ Pod pojmom *grupe za organizovani kriminal* u navedenom članu podrazumeva se: grupa od tri ili više lica, koja postoji u izvesnom periodu, deluje sporazumno, s ciljem vršenja teških zločina, radi sticanja (posredno ili neposredno) materijalne koristi. Pod *organizovanom grupom* podrazumeva se grupa koja nije slučajno formirana radi neposrednog izvršenja krivičnog dela i koja ne mora da ima formalno definisane uloge svojih članova, kontinuitet članstva ili razvijenu strukturu. U navedenom članu za *težak zločin* smatra se krivično delo kažnjivo lišenjem slobode od najmanje četiri godine.

Naše krivično zakonodavstvo se oslanja na pomenutu definiciju i Izmenama i dopunama Krivičnog zakonika¹¹, Zakonika o krivičnom postupku¹² i Zakona o organizaciji i nadležnosti državnih organa u suzbijanju organizovanog kriminala¹³ 2009. godine izmenjeno je postojeće stanje stvari u domenu normativnog određenja pojma organizovanog kriminala. Tako je u članu 112, stavu 35 KZ, članu 504a ZKP-a i članu 4 ZONDOSOKK-a pojam organizovanog kriminala gotovo jedinstveno određen, čime je prevaziđena neusklađenost definicija koja je dugo postojala. Takođe, u Zakoniku o krivičnom postupku¹⁴ iz 2011. godine u članu 2, stav 33 i 34 pojam organizovanog kriminala je određen istovetno kao u prethodno navedenim zakonskim tekstovima. Prema navedenim odredbama, *organizovani kriminal* predstavlja krivična dela koja vrše

⁸ T. Heiden, *Merenje organizovanog kriminala v Zahodni Evropi*, Proucevanje in primjeralni vidiki policijske dejavnosti v svetu, Ljubljana, 1998, str. 245.

⁹ Videti o tome šire: M. Škuljić, *Organizovani kriminalitet*, Beograd, 2003, str. 42–62.

¹⁰ Tu konvenciju naša zemlja je ratifikovala 6. septembra 2001. godine i objavljena je u *Službenom listu SRJ - Međunarodni ugovori*, br. 6/01.

¹¹ *Sl. glasnik RS*, br. 72/09.

¹² *Sl. glasnik RS*, br. 72/09.

¹³ *Sl. glasnik RS*, br. 72/09.

¹⁴ *Sl. glasnik RS*, br. 72/11, 101/11, 121/12, 32/13 i 45/13.

organizovane kriminalne grupe ili njeni pripadnici. Pod *organizovanom kriminalnom grupom* podrazumeva se grupa od tri ili više lica, koja postoji određeno vreme i deluje sporazumno s ciljem vršenja jednog ili više krivičnih dela za koja je propisana kazna zatvora od četiri godine ili teža kazna, radi sticanja, posredno ili neposredno, finansijske ili druge koristi.¹⁵ Zakonodavac je tako definisao jasne i jednoobrazne kriterijume za razlikovanje organizovanog kriminala od drugih sličnih kriminalnih fenomena.

2. Modus delovanja organizovanih kriminalnih grupa i ugrožavanje bezbednosti

Organizovani kriminal u savremenim uslovima proširuje svoju delatnost na različita polja kriminalnog delovanja, a u odnosu na tradicionalne forme neprestano otkriva nove oblasti koje mogu biti izvor kriminalnog profita. Načelno, svi pojavni oblici organizovanog kriminala mogu da se svrstaju u dve grupe: krivično delo organizovanja kriminalne grupe, odnosno udruženja (koje se javlja u dva oblika, kao organizovanje zločinačkog udruženja, za šta je odgovoran organizator, i kao pristupanje i delovanje u okviru zločinačkog udruženja, za šta su krivično odgovorni svi članovi kriminalnog udruženja) i skup krivičnih dela koja čine pripadnici kriminalnog udruženja, zbog kojih je udruženje i osnovano.¹⁶ Kriterijumi za klasifikaciju organizovanih kriminalnih grupa mogu biti različiti, a najčešće se pominju sledeći:

- stepen kohezije grupe (labavija ili čvršća unutrašnja povezanost);
- brojnost grupe (od malih specijalizovanih grupa za određeni vid kriminalnih aktivnosti do veoma brojnih grupa, „vojski“, koje pokrivaju skoro sve vidove kriminala);
- stepen otvorenosti grupe (pri čemu je etnička pripadnost člana grupe često presudna);
- vrsta kriminalnih aktivnosti (postoje organizacije koje su naročito specijalizovane za određene kriminalne poslove);
- način organizovanja i hijerarhijska struktura grupe (postoje kriminalne organizacije kod kojih vertikalna hijerarhijska struktura ima tačno definisan, gotovo obredni modalitet);
- stepen tajnosti rada grupe (koji se podrazumeva u eksternoj komunikaciji, ali se i u internim odnosima uočavaju bitne razlike između grupa) i slično.

Prisutne su i druge karakteristike, koje samostalno ili u sprezi sa nekom od pomenuatih oslikavaju modus delovanja organizovanih kriminalnih grupa. Naravno, sve te karakteristike, zbirno posmatrane, uz značajna finansijska sredstva, efikasnu organizaciju i čvrstu unutrašnju koheziju, čine kriminalne grupe veoma operativnim, sposobnim i funkcionalnim u obavljanju svojih aktivnosti, ali i ključnim faktorom ugrožavanja bezbednosti.¹⁷

¹⁵ Takvo normativno određenje organizovanog kriminala gotovo je identično definiciji Saveta Evrope sadržanoj u Preporuci o vodećim principima borbe protiv organizovanog kriminala iz 2001. godine (*Recommendation Rec (2001)11 of the Committee of Ministers to member states concerning guiding principles on the fight against organized crime*). Internet: <https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstraneImage=531010&SecMode=1&DocId=212806&Usage=2>

¹⁶ M. Škulić, *Organizovani kriminalitet*, Beograd, 2003, str. 58

¹⁷ Videti šire: M. Bošković, *Opus citatum.*; M. Milutinović, *Kriminologija*, Beograd, 1990.

Činjenica je da danas i nema kriminalne organizacije koja se dominantno bavi samo jednim oblikom kriminalnih radnji, mada se u praksi nailazi na slučajeve specijalizovanosti za određene kriminalne poslove, pa se neretko dešava da jedna kriminalna grupa angažuje drugu za obavljanje poslova za koje je ova „specijalizovana“. U krivičnopravnoj teoriji i praksi, osnovni oblici delovanja, tj. *aktivnosti organizovanih kriminalnih grupa*, jesu sledeći: zločinačko udruživanje; dogovor za izvršenje krivičnog dela; pranje novca; iznude; otmice; ubistva; proizvodnja, trgovina i omogućavanje uživanja opojnih droga; posredovanje u prostituciji; ropstvo i trgovina ljudima i ljudskim organima; trgovina oružjem; nedozvoljena trgovina cigaretama i drugim visokoakciznim robama; nelegalna trgovina antikvitetima, umetninama i kulturnim dobrima; aktivnosti koje se vezuju za tzv. ekološki kriminalitet; aktivnosti koje se vezuju za tzv. kompjuterski kriminalitet; aktivnosti koje se vezuju za tzv. ekonomski kriminal i drugo.

Ovim aktivnostima se ugrožava nacionalna bezbednost usled:

- destabilizacije ekonomije i legalnih tržišta zbog postojanja kriminalnih tržišta koja remete odnose „ponude i tražnje“ robe i usluga;
- ugrožavanja funkcionalnosti određenih državnih resora zbog povećanja obima i raznovrsnosti organizovanog kriminala;
- umrežavanja organizovanog i drugih vidova kriminala, od čega je najopasnija veza sa terorizmom, odnosno finansiranje terorističkih grupa, diverzantskih grupa, oružanih pobuna, subverzivne delatnosti, destruktivne psihološko-propagandne delatnosti i drugih oblika političkog kriminala;
- infiltracije organizovanog kriminala u politički sistem zemlje, što urušava demokratske institucije i vladavinu prava, a kod građana izaziva nepoverenje u aktuelne nosioce vlasti;
- ekonomske destabilizacije države zbog povećanja „pranja novca“ i utaje poreza, čime se podrivaju osnove finansijskog i komercijalnog tržišta;
- skromnijeg priliva sredstava u budžet država kao posledica utaje poreza, čime se osiromašuju socijalni, zdravstveni i penzioni fondovi, ali i budžeti subjekata nacionalnog sistema bezbednosti;
- demografske destabilizacije države, do čega dolazi usled degradacije životne sredine i narušavanja ekonomske i socijalne sigurnosti građana aktivnostima organizovanog kriminala, odnosno krijumčarenjem migranata i trgovinom ljudima;
- povećanja rasizma i ksenofobije, zbog prisustva ilegalnih migranata, stranih žrtava trgovine ljudima i pripadnika stranih kriminalnih organizacija, čime se stvaraju nove i bujaju postojeće nacionalističke i rasističke struje koje mogu da rezultiraju nasilničkim i političkim kriminalom;
- povećanja korupcije u javnom sektoru, naročito radi donošenja političkih odluka koje pogoduju organizovanom kriminalu, odnosno radi „kupovine imuniteta“ od pozitivnog kaznenog prava;
- destabilizacije sektora unutrašnjeg ekonomskog investiranja; nedostatak pravne sigurnosti i razvijeni organizovani kriminal glavni su razlozi obeshrabrivanja stranih investitora da ulažu sredstva u našu zemlju i onemogućavanja ekonomskog razvoja regiona;

- potreba za velikim budžetskim izdvajanjima s ciljem efikasnije socijalne kontrole organizovanog kriminala;
- porasta kršenja ljudskih sloboda i prava, čime se ugrožava tzv. ljudska bezbednost, što se u krajnjem slučaju odražava i na nacionalnu bezbednost;
- neefikasno funkcionisanje međunarodnih tela i institucija u zemlji – činjenica da pripadnici određenih međunarodnih organizacija i tela nadležnih za rešavanje unutrašnjih konflikata tesno sarađuju sa organizovanim kriminalom, može da dovede u pitanje samu efikasnost i pitanje svrsishodnosti misija i drugo.¹⁸

Interesantno je i to da u poslednjim decenijama kriminalne grupe u svojim oblicima delovanja često koriste i metode koje mogu imati obeležja terorizma. Tako, sprega organizovanog kriminala i terorizma najčešće je funkcionalna, kada se organizovani kriminal stavlja u funkciju (finansiranja i naoružavanja) terorizma. Istovremeno, veza može da bude i instrumentalna, kada se terorističke grupe bave organizovanim kriminalom, i obrnuto – kada kriminalne grupe preduzimaju terorističke aktivnosti. S druge strane, u jednom delu svojih aktivnosti koriste i legalne tokove privrednog života, odnosno sele „prljavi“ novac u legalne poslove (najčešće promet i investiranje u oblasti građevine, kao i u domenu pružanja usluga), težeći na taj način da dodatno zaštite svoj profit.

3. Osvrt na najznačajnije organizovane kriminalne grupe u svetu kao subjekte ugrožavanja bezbednosti

Najznačajnije organizovane kriminalne grupe u svetu svoju posebnost i prepoznatljivost stekle su u svetlu različitih odrednica – interesantnih pojava oblika, brojnosti, viševjekovnog trajanja, sposobnosti društvene mimikrije, prikrivanja tajnih ciljeva i načina rada. Zajednički imenitelj svim kriminalnim organizacijama je organizovano sistemsko vršenje kriminalnih dela u cilju sticanja profita. Bezbednosne implikacije njihovog negativnog delovanja su očigledne i prisutne na globalnom i nacionalnom planu.

Koza nostra (La Cosa Nostra – Naša stvar) svakako je najpoznatija kriminalna organizacija u svetu, čemu su umnogome doprinela i sredstva masovnog informisanja. Ova kriminalna grupa postala je obrazac i sinonim za sve ostale. Organizacija ovog kriminalnog društva zasniva se na sistemu okruga (teritorijalni princip), prema kome su mafijaške porodice (tzv. koske), svaka u svom okrugu, apsolutni gospodari života i smrti, kao i svih društvenih, političkih, kulturnih, privrednih i drugih tokova. U organizacionom smislu, šefovi okruga formiraju devet komisija, koje se poklapaju sa provincijama u sicilijanskoj regiji. Takozvani Regionalni upravni odbor čine šefovi pet glavnih provincijskih komisija i vrhovni moderator. Proces selekcije novih članova je strog, a samo srodnici mogu biti punopravni članovi. Pretpostavlja se da *Koza nostra* danas broji oko 5.000 članova, različitog hijerarhijskog nivoa, podeljenih na oko 180 porodica.¹⁹ Osnovni oblici delovanja ovog kriminalnog društva su trgovina narkoticima, šverc cigareta, oružja i akcizne robe, trgovina ljudima i organizovanje ilegalnih imigrantskih kanala. Posebnu specifičnost *Koza nostre* čini njena sprega sa organima

18 S. Mijalković; M. Bajagić, *Organizovani kriminal i terorizam*, Beograd, 2012, str. 40.

19 N. Radović, *Transnacionalne kriminalne organizacije*, Zbornik „Organizovani kriminalitet, stanje i mere zaštite“, Beograd, 2005, str. 392.

državne vlasti, naročito na lokalnom i regionalnom nivou, dok nije preterano reći da je njena kontrola nad teritorijom Sicilije skoro potpuna.

Kamora (Camorra) jeste kriminalna organizacija nastala u prvoj polovini 19. veka i u početku je imala regionalni karakter. Danas je, međutim, transnacionalnog karaktera, a njene glavne delatnosti su trgovina drogom i oružjem, zelenaški poslovi, iznuda, „kockanje“ i prostitucija. Prema nekim procenama, Kamoru čini nešto preko 100 porodica koje nisu čvrsto povezane i koje su udružene u 26 familija. Sadašnji smer razvoja Kamore okrenut je legalizaciji „kriminalnih aktivnosti“.

Ndrangeta (Ndrangeta – Časno društvo) nastala je u 19. veku na severu Italije. Organizacija Ndrangete ustrojena je na sistemu *ndrina*, lokalne jedinice zasnovane na porodičnim vezama, pa u nju ne može da stupi onaj koji nije u rođачkoj vezi sa nekim od članova. Prema procenama u ovoj organizaciji ima oko 150 osnovnih ćelija sa oko 5.000 članova. Pored „klasičnih“ kriminalnih aktivnosti, Ndrangeta iskazuje poseban interes za izvođenje radova u javnom sektoru, „nameštenu“ nabavku materijala pod unapred određenim uslovima i tome slično. Počeci *američke mafije* datiraju u sredinu 19. veka, podudarajući se sa masovnim doseljavanjem ekonomskih emigranata, prevashodno sa teritorije današnje Italije. Svoj današnji oblik američka mafija je koncipirala dvadesetih godina XX veka osnivanjem organizacije poznate kao *Sindikato zločina*. Osnovno izvoriste ove kriminalne organizacije svakako je *Koza nostra*, ali etnički i kulturno raznorodno američko društvo imalo je i svoje specifičnosti. Moderna američka mafija sastavljena je od porodica, pri čemu se svaka bavi različitim, jasno određenim poslovima na određenoj teritoriji, a deluje u dva organizaciona sistema – Nacionalni sindikat i tzv. Komisija, koju čine predstavnici pet porodica (*Gambino, Denoveze, Lukeze, Kolombo i Bonano*) i predstavnici kriminalnih grupa gradova Čikaga, Bufala, Detroita i Filadelfije.

Jakuze su autohtona kriminalna organizacija Japana, nastala u 17. veku kao udruženje slobodnih samuraja za čijom je ratničkom veštinom prestala potreba nakon završetka građanskog rata i ujedinjenja Japana. Jakuze nisu jedinstvena organizacija, već predstavljaju relativno labavu organizaciju kriminalnih porodica i bandi. Njihova kriminalna delatnost pokriva sve oblike klasičnog kriminala, uz sve jasniji međunarodni karakter kriminalnih aktivnosti.

Trijade predstavljaju ubedljivo najbrojniju i najstariju kriminalnu organizaciju na svetu, čija je specifičnost izražena u posebnom, mističnom ritualno-religijskom konceptu članstva i pripadnosti. U članstvo Trijada stupa se posredstvom sistema zakletvi, lozinki i ceremonije „mešanja krvi“. Organizacija, hijerarhija i obredi inicijacije utvrđeni su Kodeksom. Trijade predstavljaju organizaciju čiji je primarni cilj poslovanje, a ne moć, što se tumači činjenicom da su teritorije pod kontrolom Trijada privredno vrlo vitalne i brzo se razvijaju. Posebna specifičnost delovanja Trijada je sistem organizovanog ilegalnog iseljavanja iz Kine. Procenjuje se da Trijade godišnje zarade oko 24 milijarde dolara samo od krijumčarenja ljudi u SAD.

Kolumbijski narkokarteli su, nakon *Koza nostre*, najpoznatija kriminalna organizacija u svetu. U Kolumbiji se godišnje proizvede preko 80% ukupne svetske proizvodnje kokaina, a procenjuje se da je prihod koji ostvaruje ova kriminalna organizacija preko 800 milijardi dolara na godišnjem nivou. Organizacija kartela zasnovana je na sistemu ćelija, koje nisu međusobno povezane, a koordinacija njihovog rada ostvaruje se preko šefovskog tima. Najpoznatiji narkokarteli su *Medeljinski*, čiji je šef bio čuveni narkobos

Pablo Eskobar, i *Kali*, koji trenutno zauzima primat sa oko 50.000 članova i imovinom vrednom preko 400 milijardi dolara.

Kod mnogih autora prevladuje mišljenje da je *ruska mafija* najorganizovanija i kriminalno najperspektivnija organizacija koja se bavi nezakonitim aktivnostima. Njen razvojni put tekao je od carske Rusije, prolazeći kroz sve promene kojima je bilo izloženo rusko društvo. Smatra se da je sredinom devedesetih godina XX veka ruska mafija kontrolisala preko 50% ruske privrede i da je prisvajala oko 40% ruskog bruto društvenog proizvoda. Posebna karakteristika ruske mafije su brutalnost i surovost. Ruska mafija ne predstavlja jedinstvenu kriminalnu organizaciju, već je čini više stotina hiljada članova organizovanih u više stotina kriminalnih grupa, koje kontrolišu određenu teritoriju, kao i prirodna bogatstva i preduzeća na tom području.

Glavna karakteristika *albanske mafije* je njena specifična organizacija. Osnovna lokalna jedinica je *ekipa*, sastavljena od četvoro do desetero ljudi koji potiču iz istog bratstva (*fis*), a često i iz iste porodice. Ekipa je specijalizovana za određeni tip kriminalne aktivnosti, a više ekipa čine *klan*. Klanovi su objedinjeni pod upravom šefa, koji za svoj rad odgovaraju tzv. *Upravnom odboru*. Glavna karakteristika albanske mafije je da većinu svojih aktivnosti obavlja u inostranstvu, a novac stečen kriminalnim aktivnostima investira u Albaniju i zemlje sa „liberalnim“ režimom poreske discipline. Naročita specifičnost albanske mafije je finansiranje političkih pokreta i terorističkih akcija etničkih grupa Albanaca koji žive u različitim zemljama Balkanskog poluostrva.

Organizovane kriminalne grupe u Srbiji javljaju se početkom devedesetih godina prošlog veka kao posledica raspada SFRJ, ratova na teritorijama bivših jugoslovenskih republika, sankcija međunarodne zajednice i povratka „lica sa kriminalnom prošlošću“ iz zemalja u kojima su boravila i vršila kriminalne aktivnosti. Osim toga, određene društvene strukture, pa i službe bezbednosti, stvarale su povoljne uslove za kriminalno organizovanje, udruživanje i obavljanje svih oblika kriminalnih aktivnosti. Takozvani *zemunski, voždovački, surčinski i drugi kriminalni klanovi* predstavljali su klasične mafijaške organizacije izrasle iz lokalnih bandi.

Delovanje organizovanih kriminalnih grupa iako je tradicionalno shvatano kao unutrašnji oblik ugrožavanja, sve više poprima međunarodne dimenzije i utiče na bezbednost i stabilnost države spolja. Naime, savremene kriminalne organizacije šire sfere negativnog uticaja na sve aspekte globalnog društvenog života, čime postaju jedan od najdominantnijih oblika ugrožavanja bezbednosti.

Zaključak

Savremene kriminalne organizacije šire sfere uticaja na sva polja društvenog života i postaju opasnost po nacionalnu i međunarodnu bezbednost. Uzročno-posledične veze i tendencije razvoja kriminalnog organizovanja, sa naglaskom na međunarodnom aspektu organizovanog kriminala u svim njegovim poznatim oblicima, nameću zaključak da organizovane kriminalne grupe predstavljaju kontinuirani faktor ugrožavanja bezbednosti.

Sama priroda obavljanja kriminalnih aktivnosti od strane organizovanih kriminalnih grupa, koja je u koliziji sa osnovnim vrednostima posmatranog društva i države,

predstavlja osnovni izvor ugrožavanja bezbednosti države i društva, ali i pojedinca. Postojanje i delovanje organizovanih kriminalnih grupa kao subjekata ugrožavanja bezbednosti predstavlja veliki izazov za pozitivno zakonodavstvo.

Treba istaći važnost preventivnog i represivnog neselektivnog delovanja svih bezbednosnih struktura na suprotstavljanju ma kojem od oblika ugrožavanja bezbednosti od strane organizovanih kriminalnih grupa. Taj zadatak može se ispuniti samo uz međusobnu saradnju službi bezbednosti jedne ili više zemalja, pravovremeno i potpuno informisanje od strane mas-medija i primenu svih raspoloživih metoda za efikasno suprotstavljanje.

Nužno je istaći da već sada posebnu opasnost po opštu bezbednost predstavlja sprema organizovanih kriminalnih grupa i terorističkih organizacija, što svakom ugrožavanju bezbednosti daje novu društveno-političku dimenziju i ima mnogo razorniji, destabilizujući efekat na čitavu društvenu zajednicu protiv koje je upereno.

Literatura

1. Blakesley, C; *The Criminal Justice Systems Facing the Challenge of Organized Crime*, RIDIO/IRPL, New York, 1996.
2. Bošković, G; *Organizovani kriminal*, Beograd, 2014.
3. Bošković, M; *Kriminologija*, Novi Sad, 2007.
4. Bošković M; *Organizovani kriminalitet*, Beograd, 1998.
5. Vodinelic, V; *Kriminalitet sa mrežnom strukturom i organizovani kriminalitet profita*, *Bezbednost*, br. 1/1992, Beograd, 1992.
6. Ignjatović, Đ; *Organizovani kriminalitet – kriminološki i kriminalistički aspekti*, prvi deo, Policijska akademija, Beograd, 1998.
7. Krivokapić, V; *Prevenција kriminaliteta*, Beograd, 2002.
8. Manojlović, D; *Organizovane kriminalne grupe*, Beograd, 2006.
9. Milutinović, M; *Kriminologija*, Beograd, 1990.
10. Mijalković, S, Bajagić, M; *Organizovani kriminal i terorizam*. Beograd, 2012
11. Radović, N; *Transnacionalne kriminalne organizacije*, *Zbornik „Organizovani kriminalitet, stanje i mere zaštite“*, Beograd, 2005.
12. Ivanovski, Z; *Globalni dimenzii na organizoraniot kriminal i krizata vo Republika Makedonija*, *Godišnik na Fakultetot na bezbednost*, Fakultetot na bezbednost, Skopje, 2002.
13. Schmallegger G; *Organized Crime and Protection*, London, 1989.
14. Heiden, T; *Merenje organizovanog kriminala v Zahodni Evropi*, *Proucevanje in primjeralni vidiki policijske dejavnosti v svetu*, Ljubljana, 1998.
15. Škulić, M; *Organizovani kriminalitet*, Beograd, 2003.

ORGANIZED CRIME GROUPS AS SUBJECTS
OF ENDANGERING THE SECURITY

Milos Jankovic

Ministry of Defence of the Republic of Serbia

Brankica Jankovic

Gerontology Centre, Belgrade

Summary

The danger that organized crime and organized criminal groups represent today, as an element of internal organization of organized crime, is more than evident, considering that it takes a broad, transnational frameworks and therefore becomes, in addition to terrorism, the main security issue, challenge and risk of all modern societies. Organized criminal groups, in addition to “traditional”, often resort to new forms of criminal activity, while resorting to security threats in different ways. Due to the specificity of these ways of endangering the security, it is necessary to pay great attention to the methods of countering security threats, including prevention measures taken by all security structures, as well as their mutual cooperation and the timely and full information are most important.

Keywords: organized crime, endangering the security, organized criminal groups.

RADOVI OBJAVLJENI U ČASOPISU

**NBP – Journal of Criminalistics and Law,
NBP – Žurnal za kriminalistiku i pravo
u 2014. godini**

Broj 1/2014

ORIGINALNI NAUČNI RADOVI

- 1) prof. dr Branislav Ristivojević, prof. dr Tatjana Bugarski
KRIVIČNO DELO „UBIJANJE I MUČENJE ŽIVOTINJA“ IZ ČLANA 269
KZ RS U SVETLU ZAKONA O DOBROBITI ŽIVOTINJA (str. 1-19)
- 2) doc. dr Bojan Milisavljević
IMUNITET DRŽAVE U MEĐUNARODNOM PRAVU – OSVRT NA RAD
KOMISIJE ZA MEĐUNARODNO PRAVO (str. 21-31)
- 3) Larisa Gluhić, prof. dr Bojan Dobovšek
SADRŽINA, PRENOŠENJE I POVREDA AUTORSKIH PRAVA PUTEM
INTERNETA (str. 33-48)
- 4) prof. dr Saša Mijalković, spec. Dušan Blagojević
THE BASIS OF NATIONAL SECURITY IN INTERNATIONAL LAW
(str. 49-68)
- 5) dr Veljko Delibašić
UNAKRSNO ISPITIVANJE – PRAVILA I IZAZOVI (str. 69-84)

PREGLEDNI RADOVI

- 1) mr Dragan Živaljević, prof. dr Aleksandar Jugović
TERORIZAM KAO BÉZBEDNOSNI PROBLEM I DRUŠTVENA
DEVIJACIJA (str. 85-96)
- 2) Piotr Bogdalski
PRACTICAL USE OF OFFICERS OF POLICE FORCES AS TEACHERS
IN THE PROCESS OF EDUCATION FOR INTERNAL SECURITY.
MODELS OF A ‘ROTATIONAL POST’ AND ‘ASSOCIATE LECTURER’
(str. 97-110)
- 3) prof. dr Radoslav Gaćinović
POLITIČKE PRILIKE NA BALKANU POČETKOM XX VEKA (str. 111-127)
- 4) Dragoslava Mićović, MA
SUBJEKTIVNI PODACI KAO DEO ANALIZE POTREBA PRI IZRADI
NASTAVNOG PLANA I PROGRAMA (str. 129-140)
- 5) doc. dr Nenad Milić
MESTO IZVRŠENJA KRIVIČNOG DELA U TEORIJSKIM
PROMIŠLJANJIMA O KRIMINALITETU (str. 141-159)

STRUČNI RADOVI

- 6) dr Nada Bošnjaković Pavlović, spec. Marijana Stefanović, dr Slobodan Anić, prof. dr Borivoj Adnađević, spec. Mihajlo Jeličić, spec. Vera Lukić, doc. dr Snežana Uskoković Marković
PREVALENCE OF POSTMORTEM BLOOD ALCOHOL CONCENTRATION AMONG DEATHS IN SERBIA DURING 2011 (str. 161-171)
- 7) dr Srećko Novaković, dr Dragan Vukasović
MODALITETI FINANSIJSKOG KRIMINALA KOD VLASNIČKE TRANSFORMACIJE KAPITALA U TRANZICIONIM EKONOMIJAMA (str. 173-184)
- 8) prof. dr Milivoj Dopsaj, mr Radivoje Janković
VALIDNOST POLIGONA SPECIFIČNE SPRETNOSTI KOD STUDENATA KPA: METABOLIČKI I FUNKCIONALNI POKAZATELJI FIZIČKOG OPTEREĆENJA (str. 185-199)

Broj 2/2014

ORIGINALNI NAUČNI RADOVI

- 1) prof. dr Gordana Ilić-Popov
KRIVIČNO DELO ODAVANJA SLUŽBENE TAJNE U SRPSKOM PORESKOM PRAVU (str. 1-13)
- 2) prof. dr Đorđe Đorđević
NOVI ZAKON O PREKRŠAJIMA I NOVINE U OPŠTEM DELU PREKRŠAJNOG PRAVA (str. 15-26)
- 3) prof. dr Nataša Mrvić-Petrović
POŠTOVANJE PRAVILA *NE BIS IN IDEM* PRI SUĐENJU ZA SLIČNE PREKRŠAJE I KRIVIČNA DELA (str. 27-39)
- 4) prof. dr Zoran Krstić
SAVREMENI, BEZBEDNOSNI IZAZOVI U MEKSIKU: SPREGA DRŽAVE SA NARKOKARTELI (str. 41-56)
- 5) doc. dr Tijana Šurlan
RAD KOMITETA ZA ELIMINACIJU SVIH OBLIKA DISKRIMINACIJE ŽENA – NADZORNA ILI KVAZISUDSKA FUNKCIJA (str. 57-74)

PREGLEDNI RADOVI

- 1) dr Jelena Želeskov Đorić, dr Ana Batrićević
OFFENDER SUPERVISION IN EUROPE – GENERAL TRENDS AND SERBIAN EXPERIENCE (str. 75-94)
- 2) prof. dr Ljiljana Mašković, mr Renata Samardžić
NEKI FORENZIČKI METODI ANALIZE SLIKARSKIH BOJA (str. 95-114)

- 3) prof. dr Dragan Ranđelović, spec. krim. Miloš Ranđelović, spec. krim. Željko Kuzmanović
PRAKTIČNA PRIMENA SOFTVERSKIH ALATA OTVORENOG KODA U
KRIPTOGRAFIJI (str. 115-135)
- 4) Kosta D. Mitrović, MSc
UČENJA DVA VELIKA SVETSKA SISTEMA PRAVA O ZAKONITOSTI I
NJIHOVO PRIBLIŽAVANJE (str. 137-151)

STRUČNI RADOVI

- 1) Vladimir M. Cvetković, MSc
ANALIZA GEOPROSTORNE I VREMENSKE DISTRIBUCIJE
VULKANSKIH ERUPCIJA (str. 153-169)
- 2) mr Sanja Jevtić, prof. dr Milesa Srećković, prof. dr Radovan Radovanović
LIDARSKE METODE U RANOM OTKRIVANJU I PRAČENJU
POŽARNIH PROCESA I NJIHOVOJ SIMULACIJI (str. 171-185)
- 3) Dušan Jakšić, MA
REHABILITACIJA U KRIVIČNOM PRAVU SRBIJE (str. 187-196)

Broj 3/2014

ORIGINALNI NAUČNI RADOVI

- 1) prof. dr Milan Škulić
ODNOS ORGANIZOVANOG KRIMINALITETA U KRIVIČNOPRAVNOM
SMISLU I SAUČESNIŠTVA (str. 1-26)
- 2) dr Goran Ilić
ZAKONIK O KRIVIČNOM POSTUPKU I PRAVNA SIGURNOST
ILI NEKOLIKO PRIMERA KOLEBANJA PRAKSE POD UTICAJEM
ZAKONIKA O KRIVIČNOM POSTUPKU (str. 27-35)
- 3) prof. dr Vid Jakulin
KRIVIČNO DELO PROUZROKOVANJA SAOBRAĆAJNE NESREĆE
IZ NEHATA (str. 37-45)
- 4) prof. dr Špela Golubović, prof. dr Srđan Milašinović, Nina Brkić Jovanović
SOCIAL DISTANCE STUDENTS' ATTITUDES TOWARDS DISABLED
PEERS (str. 47-55)
- 5) prof. dr Radosav Risimović
OTKLONJIVOST PRAVNE ZABLUDE U NEMAČKOM PRAVU (str. 57-71)

PREGLEDNI RADOVI

- 1) prof. dr Darko Marinković, mr Aleksandar Stevanović
METODE PROFILISANJA IZVRŠILACA KRIVIČNIH DELA
U KRIMINALISTIČKIM ISTRAGAMA (str. 73-91)

- 2) doc. dr Ivana Krstić Mistridželović, dr Miroslav Radojičić
BEOGRADSKA VAROŠKA POLICIJA U DOBA USPOSTAVLJANJA
VLASTI USTAVOBranITELJA (str. 93-107)
- spec. Biljana Koturević, doc. dr Ana Branković
METODA ZA BRZU EKSTRAKCIJU KANABINOIDA IZ KANABISA
MIKROTALASNIM ZAGREVANJEM (str. 109-123)
- 3) prof. dr Nebojša Ranđelović, Željko Lazić, dr Bratislav Dikić
DJAK'S MUTINY AND THE BEGINNING OF THE MODERN SECURITY
FORCES IN SERBIA (str. 125-134)

STRUČNI RAD

- 1) mr Miloš Janković, Brankica Janković, MSc
ORGANIZOVANE KRIMINALNE GRUPE KAO SUBJEKTI
UGROŽAVANJA BEZBEDNOSTI (str. 135-145)

RECENZENTI RADOVA U 2014. GODINI

prof. dr Zoran Stojanović
prof. dr Milan Škulić
prof. dr Goran Ilić
prof. dr Nataša Mrvić Petrović
prof. dr Jovan Ćirić
prof. dr Branislav Ristivojević
prof. dr Zoran Mirković
prof. dr Đorđe Đorđević
prof. dr Igor Vuković
prof. dr Stanko Bejatović
prof. dr Dragana Gnjatović
prof. dr Zoran Ilić
prof. dr Ljubiša Despotović
prof. dr Ilija Babić
prof. dr Mirko Kulić
prof. dr Branislav Simonović
prof. dr Želimir Kešetović
prof. dr Gorazd Meško
prof. dr Boban Milojković
prof. dr Borivoj Adnađević
prof. dr Miroljub Blagojević
prof. dr Radomir Milašinović
prof. dr Milan Žarković
prof. dr Dejan Raković
prof. dr Milan Palević
prof. dr Bojan Milisavljević
prof. dr Ilija Babić
prof. dr Cane Mojanoski
prof. dr Radoslav Gaćinović

prof. dr Milan Milošević
prof. dr Dragan Vasiljević
prof. dr Ljiljana Mašković
prof. dr Mladen Bajagić
prof. dr Dragana Kolarić
prof. dr Stevo Jaćimovski
prof. dr Marina Nikić
prof. dr Slavoljub Dragičević
prof. dr Tatjana Đurović
prof. dr Slađana Jovanović
prof. dr Darko Simović
prof. dr Biljana Simeunović Patić
prof. dr Zoran Stevanović
prof. dr Obrad Stevanović
prof. dr Dragan Mlađan
prof. dr Goran Bošković
prof. dr Zoran Đurđević
prof. dr Dragan Randelović
doc. dr Tijana Šurlan
doc. dr Radosav Risimović
doc. dr Aleksandar Bošković
doc. dr Aleksandar Čudan
doc. dr Ivana Krstić Mistrizdelović
doc. dr Nikola Milašinović
doc. dr Dragutin Avramović
doc. dr Petar Čisar
dr Sanja Maravić Čisar
mr Irena Pavlović

SUMMARIZED INSTRUCTIONS TO AUTHORS¹

The journal publishes original and so far unpublished papers (either partially or as a whole), from 30,000 to 45,000 characters with spaces. The text of the paper, prepared by Microsoft Word text processor, Times New Roman, in Serbian or English language and with the corresponding Latin script, is submitted electronically to the following e-mail address: **casopis@kpa.edu.rs**.

The content of the papers should be structured so as to include: the title, name and surname of the (co-)author(s), abstract with key words, introduction, the main part, conclusions, the reference list and appendices, if necessary.

The title of the paper is typed in capital letters, centered, 12 pt normal, bold. **The name and surname** of the (co-)author(s) without the author's title but with the affiliation are written below the title of the paper with single spacing, centered, 11 pt italic. If there are several authors, they are listed one below another. **Subtitle: Abstract** not longer than 100 to 150 words is written below the information related to the author(s), centered, 10 pt bold, and the contents of the abstract in Serbian (for the contributions in Serbian) or English (for the papers in English) language are written below the word **Abstract**, justified, single spacing, one extra spacing, 10 pt normal. **Subtitle: Key words** are written after the body of abstract, without spacing, at the beginning of the line, 10 pt italic, and key words (4 to 6) are listed in the same line, 10 pt normal.

Subtitles: Introduction, Conclusions and References are written without numbers, while the **subtitles** of the main body of the paper (at least two) are numbered, all 12 pt bold. The body of the paper (passages) are written as justified (12 pt normal), with single spacing and one extra spacing above and below the subtitles and between passages, with 2.5 cm margins. The beginning of a passage is written from the beginning of the line. The words are divided with one space, and with one space after the punctuation marks. The reference list is followed by the **summary (expanded abstract)** which should include: the title, the information about the author/co-author(s) and the body, it should not exceed 400 to 500 words according to the rules for writing a summary in English if the paper is written in Serbian, and vice versa.

Footnotes are written below the text at the corresponding page with continuous numbering. The references are quoted in footnotes according to the following examples:

- **Books:** S. Bejatovic, Krivicno procesno pravo, Beograd, 2010, str. 22-24.
- **Journals:** N. Jovancevic, Polozaj glavnih procesnih subjekata u novom ZKP iz 2011, Crimen, br. 2/2012, Beograd, str. 191.
- **Collected papers:** Z. Stojanovic, Krivicno delo nezakonitog bogacenja - razlozi za i protiv uvođenja, objavljeno u: Aktuelna pitanja krivicnog zakonodavstva (normativni i prakticni aspekti), Srpsko udruzenje za krivicnopravnu teoriju i praksu i Intermex, Beograd, 2012, str. 343.
- **Laws and regulations:** Sl. glasnik RS, br. 101/2005, 63/2009 - odluka US i 92/2011, cl. 5, st. 2, tac. 7.
- **Web pages:** <http://www.environment-agency.gov.uk/business/sectors/37063.aspx> (19. 9. 2011).

The contributions which are not prepared according to these instructions will not be considered for publishing by the editorial board.

¹ The integral text of the technical instructions can be found at the following address: <http://www.kpa.edu.rs/cms/data/akademija/nbp/en-uputstvo-2014.pdf>

IZVOD IZ UPUTSTVA ZA AUTORE²

U časopisu se objavljuju originalni i do sada (u celosti i delimično) neobjavljeni radovi, obima od 30.000 do 45.000 karaktera sa razmacima. Tekst rada, pripremljen pomoću programa za obradu teksta Microsoft Word, u fontu Times New Roman, na srpskom ili engleskom jeziku, odgovarajućim **latiničnim** pismom, dostavlja se u elektronskoj verziji na E-mail adresu **casopis@kpa.edu.rs**.

Sadržaj rada treba strukturirati tako da sadrži: naslov, ime i prezime (ko)autora, sažetak (apstrakt) sa ključnim rečima, uvod, glavni deo rada, zaključke, popis korišćene literature i po potrebi priloge.

Naslov rada se piše velikim slovima, centrirano, u fontu 12 pt normal, bold. **Ime i prezime** (ko)autora bez titule, sa nazivom ustanove, pišu se ispod naslova rada sa razmakom od jednog reda, centrirano, u fontu 11 pt italic. Nekoliko autora upisuju se jedan ispod drugog. **Podnaslov: Sažetak (apstrakt)** u obimu od 100 do 150 reči, piše se ispod podataka o autorima centrirano, u fontu 10 pt bold, a sadržaj apstrakta na srpskom (za radove na srpskom) ili na engleskom (za radove na engleskom) jeziku piše se ispod reči **Sažetak (apstrakt)** sa potpunim ravnanjem, jednostrukim proredom, sa razmakom od jednog reda, u fontu 10 pt normal. **Podnaslov: Ključne reči** piše se iza teksta apstrakta, bez razmaka, na početku reda, u fontu 10 pt italic, a u produžetku istog reda navode se ključne reči (4-6), u fontu 10 pt normal.

Podnaslovi: Uvod, Zaključak i Literatura pišu se bez numeracija, a **podnaslovi** glavnog dela rada (najmanje dva) sa numeracijom, sve u fontu 12 pt bold. **Tekst rada** (pasusi) piše se obostranim ravnanjem redova (12 pt normal), jednostrukim proredom sa jednim redom razmaka iznad i ispod podnaslova i između pasusa, sa marginama od 2,5 cm. Početak pasusa se piše od početka reda. Reči se međusobno razdvajaju jednim razmakom, sa obavezanim razmakom iza interpunkcijskih znakova. Nakon popisa literature, dodaje se **rezime (prošireni sažetak)**, koji sadrži: naziv rada, podatke o (ko) autorima i sadržaj rezimea, sve u obimu od 400 do 500 reči, po pravilima za pisanje sažetka, na engleskom jeziku ukoliko je rad napisan na srpskom, i obrnuto.

Fusnote se pišu ispod teksta na odgovarajućoj stranici, sa kontinuiranom numeracijom. Sadržaji se citiraju u fusnotama prema sledećim primerima:

- **Knjige:** S. Bejatović, Krivično procesno pravo, Beograd, 2010, str. 22-24.
- **Časopisi:** N. Jovančević, Položaj glavnih procesnih subjekata u novom ZKP iz 2011, Crimen, br. 2/2012, Beograd, str. 191.
- **Zbornici:** Z. Stojanović, Krivično delo nezakonitog bogaćenja - razlozi za i protiv uvođenja, objavljeno u: Aktuelna pitanja krivičnog zakonodavstva (normativni i praktični aspekti), Srpsko udruženje za krivičnopravnu teoriju i praksu i Intermex, Beograd, 2012, str. 343.
- **Propisi:** Sl. glasnik RS, br. 101/2005, 63/2009 - odluka US i 92/2011, čl. 5, st. 2, tač. 7.
- **web stranice:** <http://www.environment-agency.gov.uk/business/sectors/37063.aspx> (19. 9. 2011).

Radove koji nisu pripremljeni prema tehničkom uputstvu uređivački odbor neće uzeti u razmatranje za objavljivanje u časopisu.

² Celovit tekst Tehničkog uputstva autori mogu pronaći na adresi: <http://www.kpa.edu.rs/cms/data/akademija/nbp/sr-uputstvo-2014.pdf>

CIP - Каталогизacija y publikaciji
Народна библиотека Србије, Београд

343.98

[Nauka, bezbednost, policija]

NBP : žurnal za kriminalistiku i pravo : journal of
criminalistics and law / glavni i odgovorni urednik =
editor-in-chief Dragana Kolarić ; urednik za engleski
jezik = english language editor Dragoslava Mićović. -
Vol. 1, no. 1 (1996)- . - Beograd (Cara Dušana 196)
: Kriminalističko-policajska akademija = Academy of
Criminalistics and Police Studies, 1996- (Beograd :
Inpress). - 24 cm

Tri puta godišnje

ISSN 0354-8872 = NBP. Nauka, bezbednost, policija

COBISS.SR-ID 125217799